

TALLINNA ÜLIKOOL
Haridusteaduste instituut
Üldhariduse valdkond

Kristel Viira

ESIMESE KOOLIASTME ÕPILASTE ARUSAAMAD JA
KOGEMUSED SEoses KIUAMISEGA KOOLIS NING SELLE
ENNETAMISE VÕIMALUSTEST PROJEKTI „KIUAMISEST
VABA KOOL“ NÄITEL

Magistritöö

Juhendaja: lektor Sirje Piht

Tallinn 2016

Tallinna Ülikool

Instituut Haridusteaduste Instituut	Osakond Üldhariduse valdkond	
Töö pealkiri Esimese kooliastme õpilaste arusaamad ja kogemused seoses kiusamisega koolis ja selle ennetamise võimalustest projekti „Kiusamisest vaba kool“ näitel.		
Teadusvaldkond Haridusteadused		
Taotletav kraad Haridusteaduste magistrikraad	Kuu ja aasta Juuni 2016	Lehekülgede arv: 65 Allikad: 60 Lisad: 2
<p>Referaat</p> <p>Laps sünnib siia ilma sotsiaalsena ning sooviga olla kontaktis teiste inimestega. Et laps saaks tulevikus hakkama kollektiivis ja looks püsivaid suhteid, on olulised head sotsiaalsed oskused, mille tekkel on tähtis roll eelkõige lapsevanematel. (Juusola, 2011, 29.) Paraku viib sotsiaalsete oskuste puudumine tihti negatiivsete suhete tekkeni ning ka kiusamiseni. Nimelt on Eesti koolikiusamise rohkuse poolest neljas riik Euroopas (Salla, Surva, Ilves, Soo & Reinomägi, 2013, 82). Seevastu Põhikooli riiklikus õppekavas (2011) on kirjeldatud kooli ühe ülesandena ka õpilase füüsilise ja vaimse tervise edendamist ja kaitsmist. Tegelikult erineb soovitus ning sellest tulenevalt on magistritöös esitatud uurimisprobleem järgmiste küsimustena: millised on 2. klassi laste arusaamad ja kogemused seoses koolikiusamisega tegelikkuses, miks on oluline kiusamist ennetada või vähendada ja mida saavad selleks teha lapsevanemad ja kool? Sellest tulenevalt on magistritöö autori eesmärgiks uurida I kooliastme õpilaste kogemusi seoses koolikiusamisega, selgitada välja, kuidas kiusamist ennetada ning, kas ja kui palju on kiusamise ennetamisele kaasa aidanud projekt „Kiusamisest vaba kool“. Uurimuses osales kokku 58 projektiga liitunud ja 34 mitteliitunud klassi õpilast, kellega viidi läbi fookusgrupi intervjuud. Saadud tulemusi võrreldi omavahel ning analüüsiti. Tulemustest selgus, et kõikides klassides on õpilased kokku puutunud kiusamise ja narrimisega, kuid klassis, kus kasutatakse „Kiusamisest vaba kool“ meetodikat aktiivselt, esineb kiusamist vähem ning klassides, kus seda kasutatakse väga harva, on kiusamise tase peaaegu sama nagu projektiga mitteliitunud klassides. Ühes projektiga mitteliitunud klassis on kiusamisprobleemide hulk võrreldes teiste klassidega palju suurem. Kokkuvõtlikult võib järeldada, et „Kiusamisest vaba kool“ projekti vahendid on lastele sobilikud ning aitavad kaasa kiusamisprobleemide ennetamisele ja lahendamisele, kuid seda juhul, kui õpetaja leiab aega, et antud meetodilisi vahendeid koolipäeva integreerida.</p> <p>Võtmesõnad: I kooliaste, kiusamine koolis, kiusamise ennetamine, sotsiaalsus, sotsiaalsed oskused, „Kiusamisest vaba kool“.</p> <p>Keywords: stage I, bullying at school, preventing bullying, sociality, social skills, „Schools free of bullying“.</p>		
Säilituskoht: Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu		
Töö autor: Kristel Viira	allkiri:	
Kaitsmisele lubatud: Juhendaja: Sirje Piht	allkiri:	

Institute School of Educational Sciences		Department General Education	
Title Stage I students understandings and experiences in relation to bullying in school and preventing it based on the projekt „Schools free of bullying“.			
Science field Educational sciences			
Classification Master's Degree in Educational Sciences		Month and year June 2016	Number on pages: 65 Sources: 60 Additions: 2
Abstract A child is born into this world social and with the wish to be in contact with other human beings. For a child to be able to live in a collective and establish permanent relationships, good social skills are important, in development of which the child's parents are playing a foremost role. (Juusola, 2011, 29.) Sadly the lack of social skills often leads to development of negative relationships as well as bullying. Namely Estonia is ranked 4th regarding proliferation of school bullying in Europe (Salla, Surva, Ilves, Soo & Reinomägi, 2013, 82). In state curriculum of Elementary School, however, one of the responsibilities of the school is described to be protection and promotion of the physical and mental health of the student. The reality differs from the desired and therefore the research problem of the master thesis is stated as following questions: what are the actual perceptions and experiences of children in the second grade in relation to bullying, why is it important to prevent or decrease bullying and what can be done by parents and the school? Consequently it is the objective of the author of this master's thesis to examine the experiences of the students in primary school stage I in relation to bullying, investigate how to prevent bullying and if and how much the project „Schools free of bullying“ has helped to prevent bullying. 58 students who had joined the project and 34 unaffiliated grade students took part in the study, with whom focus groups and interviews were made. The results were compared and analysed. It became clear that students in all grades had experienced bullying and name-calling, however there was less bullying in classes where the „Schools free of bullying“ methodology was actively used, while in classes where the methodology was used rarely the bullying degree was similar to classes which were not taking part in the project at all. In one class that didn't take part in the project the problems relating to bullying were much higher than in other classes. In summary, it can be deducted that the means of the project „Schools free of bullying“ are fit for children and can prevent and solve problems related to bullying, but only if the teachers find time to integrate the methodological tools into the school day.			
Keywords: stage I, bullying at school, preventing bullying, sociality, social skills, „Schools free of bullying“.			
Storage: Tallinn University Academic Library			
Author: Kristel Viira		Signature:	
Allowed to defend: Supervisor: Sirje Piht		Signature:	

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
1. LASTE SOTSIAALSED OSKUSED JA VANEMATE ROLL SOTSIAALSETE OSKUSTE KUJUNEMISEL.....	9
1.1. Sotsiaalsuse ja sotsiaalsete oskuste mõiste	9
1.2. Vanemate roll laste sotsiaalsete oskuste kujunemisel	9
1.3. I kooliastme õpilaste arengulised iseärasused	11
2. KIUSAMINE KOOLIS JA SELLE ENNETAMISE VÕIMALUSED.....	15
2.1. Kiusamise tähendus	15
2.2. Kiusamise osapooled	16
2.3. Kiusamise mõju	19
2.4. Kiusamise ennetamine	20
2.5. Projekt „Kiusamisest vaba kool“	23
3. UURIMUSE METOODIKA	27
3.1. Uuringu eesmärk ja metoodika valiku põhjendus	27
3.2. Andmekogumismeetod	30
3.3. Valimi moodustamine ja kirjeldus.....	29
3.4. Andmete analüüs	33
ARUTELU	59
KASUTATUD ALLIKAD	66
LISA 1. FOOKUSGRUPI INTERVJUU KÜSIMUSED	
LISA 2. FOOKUSGRUPI INTERVJUU NÄIDIS	

SISSEJUHATUS

Kui laps sünnib, on vanema kohus teda kasvatada, tema eest hoolt kanda ja teda arendada (Eesti Vabariigi põhiseadus, 1992; Lapse õiguste konventsioon, 1991). Kuna perekondades on erinevaid kasvatuspõhimõtteid ja -reeglid, siis on lasteaeda ja kooli tulevatel lastel ka erinevad arusaamad sellest, kuidas kaaslastega käituda ja suhelda. Kuna vanemate käitumine lapsega annab lapsele aimu sellest, kuidas käituda teiste inimestega, on lapsevanemal väga oluline roll oma järeltulija suhtlemis- ja käitumisoskuste arendamisel. Nimelt võib laps omandada mingeid probleemilahendusvariante, kui näeb, kuidas tema vanemad teatud viisil käituvad (Keltikangas-Järvinen, 2011, 128). Näiteks, kui kodus kasutatakse kasvatamisel sundivaid meetodeid, sealhulgas ka füüsilist rünnakut ja löömist, siis õpib ka laps teisi kontrollima sundivate meetodite abil (Patterson, DeBaryshe & Ramsey, 1989). Kooliteed alustanud laste sotsiaalsed oskused on aga eelnevalt nimetatud põhjustel väga erinevad ning seetõttu võivad klassikaaslaste suhted kujuneda teatud määral pingeliseks ning esineda võib ka omavahelist kiusamist.

Koolivägivald on olnud oma negatiivsuse tõttu juba aastakümneid aktuaalseks teemaks. Uudised arvukatest ja murettekitavatest kiusamisjuhtumitest on jõudnud ka ajakirjandusse. 2014. aasta alguses avaldatud Politsei- ja Piirivalveameti uuringus, mis käsitleb riskikäitumise teadlikkust, on kirjas, et ligi 56% õpilastest on viimase aasta jooksul kogenud kiusamist (Riskikäitumise teadlikkuse uuring, 2014, 85). Poliitikauuringute keskuse Praxis poolt läbi viidud uuringus „Lapse õiguste ja vanemluse monitooring. Laste küsitlus“ selgus veel, et kõige rohkem kiusamist esines 4.-6. klasside õpilaste (12%), seejärel 7.-9. klasside õpilaste (6%) ja viimaks 10.-12. klasside õpilaste seas (2%) (Karu, Turk, Biin & Suvi, 2012, 45). Nagu tulemustest selgub, esineb nooremate õpilaste seas rohkem kiusamist kui vanemate.

Põhikooli riikliku õppekava (2011) järgi aga peaks kool looma õpilastele õppekeskkonna, kus välditakse kiusamist ja vägivalda ning lapsed on üksteise suhtes heatahtlikud ja sõbralikud. Tegelikuses näitavad erinevate uuringute tulemused vastupidist. Näiteks, kui võrrelda Eesti koolikiusamise taset teiste Euroopa riikidega, tuleb välja, et 29-st Euroopa riigist ainult kolmes (Leedu, Läti, Rumeenia) on õpilased kogenud kiusamist rohkem kui Eestis (Salla, Surva, Ilves, Soo & Reinomägi, 2013, 82).

Viimati nimetatud uuringute tulemused näitavad, et koolikiusamise tase on Eestis kõrge ning see on üheks põhjuseks, miks on ka Eestis hakatanud läbi viima erinevaid kiusamisteemalisi projekte.

Üheks selliseks on KiVa programm, mis on loodud Turu Ülikoolis Soome haridus- ja kultuuriministeeriumi toetusel. 2012. aastal loodi Eestis Sihtasutus Kiusamise Vastu. Selle eesmärk oli Eesti koolide muutmise kiusamisvabaks. Programm sisaldab kiusamise ennetamiseks ja olemasolevate juhtumite lahendamiseks mõeldud universaalseid ja juhtumipõhiseid tegevusi. (SA Kiusamise Vastu, 2012.)

Ka MTÜ Lastekaitse Liit viib läbi projekti „Kiusamisest vaba lasteaed ja kool“. Projekt sai alguse 2007. aastal Taanis ning seda juhib Save the Children Denmark koostöös Taani kroonprintsessi Maryga. Projekt keskendub 3–10-aastastele lastele ja selle eesmärk on kiusamist ennetada. Tuginetakse neljale põhiväärtusele, milleks on sallivus, austus, hoolivus ja julgus. Sihtgrupiks võib pidada õpetajaid, lapsi, lapsevanemaid ja muid lapse jaoks tähtsaid inimesi. Projekti üheks tulemiks on ootus, et laste vahel tekiks üksteist arvestav ja kaasav kultuur. Et see toimiks on välja töötatud kindlad metoodilised materjalid, mis on kogutud kohvrissi. Lasteaedade kasutuses on roheline kohver ning koolidel sinine. See sisaldab erinevaid teemakaarte, käsiraamatuid, plakati, kleepse, massaažiraamatut, nõuande voldikut lapsevanematele, lauluraamatut, üht suurt karu õpetajale ja väikseid karusid lastele. (Kiusamisest vabaks, 2010.) „Kiusamisest vaba kool“ projektiga on seotud ka antud magistritöö.

Nagu öeldud, on iga kooli ülesandeks kindlustada õpilastele turvaline, vägivallatu ja heatahtlikkusel põhinev koolikeskkond, kuid tegelikkuses näitasid eelnevalt kirjeldatud uuringud, et olenemata seadustest, esineb koolides siiski suurel hulgal kiusamiskäitumist. „Kiusamisest vaba kool“ projektile ja eelnevatele uuringutele tuginedes otsitakse käesolevas magistritöös vastuseid järgmistele **uurimisküsimustele**: millised on 2. klassi laste arusaamad ja kogemused seoses koolikiusamisega tegelikkuses, miks on oluline kiusamist ennetada või vähendada ja mida saavad selleks teha lapsevanemad ja kool?

Magistritöö kirjutaja **eesmärgiks** on uurida, mida nimetatakse kiusamiseks, kui palju on esimese kooliastme õpilased kursis kiusamisega terminiga ja millised kogemused on neil seoses koolikiusamisega. Seejuures on väga oluline ka välja selgitada, kuidas on võimalik kiusamist ennetada ja kui palju on kiusamise ennetamisele kaasa aidanud „Kiusamisest vaba kool“ projekt ühes Tallinna ja Rakvere koolis.

Eesmärgist tulenevalt on kirjutaja ülesandeks:

- anda ülevaade laste sotsiaalsetest oskustest ja nende tähtsusest ning vanemate rollist sotsiaalsete oskuste kujunemisel;
- kirjeldada I kooliastme õpilaste arengulisi iseärasusi;
- anda teoreetiline ülevaade kiusamise tähendusest, osapooltest ja mõjust;
- kirjeldada kiusamise ennetamise seotust kooliga ja tutvustada kiusamise ennetamisega tegelevat projekti „Kiusamisest vaba kool“;
- viia läbi fookusgrupi intervjuu 2. klassi õpilastega ühes Tallinna ja Rakvere koolis, et selgitada välja õpilaste arusaamad ja kogemused seoses kiusamisega koolis ja saada tagasisidet projekti „Kiusamisest vaba kool“ toimimisele projektis osalevate ja mitteosalevate klasside õpilaste vastuseid võrreldes;
- transkribeerida fookusgrupi intervjuude teel saadud õpilaste vastused;
- esitada projektis osalevate ja mitteosalevate õpilaste vastuste põhjal uurimistulemused, neid analüüsida ja teha järeldused.

Magistritöö koosneb teoreetilisest ja uurimuslikust osast. Teoreetilise osa esimene peatükk käsitleb endas ülevaadet laste sotsiaalsetest oskustest ning vanemate rollist sotsiaalsete oskuste kujunemisel. Seejärel on kirjeldatud I kooliastme õpilaste arengulisi iseärasusi, et mõista selles eas olevate laste käitumist ja aidata kaasa fookusgrupi intervjuude analüüsimisele ning järelduste tegemisele. Teoreetilise osa teises peatükis on kirjeldatud lähemalt, mida kujutab endast kiusamine, kes on kiusamise osapoolteks ning milline mõju on kiusamisel erinevatele osapooltele. Lisaks on teises peatükis kirjeldatud kiusamise ennetamise seotust kooliga ning lähemalt tutvustatud ka kiusamise ennetamisega seotud projekti „Kiusamisest vaba kool“.

Uurimuslikus osas on kirjeldatud uurimuse eesmärki, andmete kogumise meetodit ja valimit. Valimiks on ühe Tallinna ja Rakvere kooli 2. klassi õpilased, kellega viiakse läbi poolstruktureeritud fookusgrupi intervjuud, mille aluseks on 2007. aastal Taanis alguse saanud programmi „Kiusamisest vabaks!“ käigus läbiviidud intervjuud, kuid mida on magistritöö autor mugandanud vastavalt 2. klassi õpilastele ja uurimuse eesmärkidele. Fookusgrupi intervjuud viidi läbi „Kiusamisest vaba kool“ projektis osalevates ja mitteosalevates klassides ning seda seetõttu, et võrrelda, kas projektis osalevate õpilaste seas on märgata vähem koolikiusamist kui projektis mitteosalevate õpilaste seas. Fookusgrupi intervjuude eelises on see, et sel viisil saavad rühmaliikmed üksteist

täiendada ja parandada ning intervjuerija saab hinnata, kas tegemist on laste ühiste seisukohtadega (Laherand, 2008, 220). Uurimusliku osa lõpus on ka välja toodud projektis osalevate ja mitteosalevate laste vastuste põhjal saadud uurimistulemused ja nende analüüs.

„Kiusamisest vaba lasteaed ja kool“ ning „Kiusamise Vastu“ projektiga liitudes on Eesti teinud sammu kiusamise vähendamise ja ennetamise suunas. Tänu õpilaste intervjuerimisele on võimalik saada tagasisidet „Kiusamisest vaba kool“ projekti toimimise kohta Eestis, antud magistritöö puhul ühes Tallinna ja Rakvere koolis.

Võtmesõnad: I kooliaste, kiusamine koolis, kiusamise ennetamine, sotsiaalsus, sotsiaalsed oskused, „Kiusamisest vaba kool“.

1. LASTE SOTSIAALSED OSKUSED JA VANEMATE ROLL SOTSIAALSETE OSKUSTE KUJUNEMISEL

Antud peatükis kirjeldatakse lähemalt, mis on sotsiaalsus ja sotsiaalsed oskused ning milline on vanemate roll sotsiaalsete oskuste kujunemisel. Head sotsiaalsed oskused on tähtsaks teguriks kiusamise ennetamisel.

1.1. Sotsiaalsuse ja sotsiaalsete oskuste mõiste

Kuna sotsiaalsuse ja sotsiaalsete oskuste mõistet aetakse omavahel tihti segamini, siis on oluline selgitada, mille poolest need üksteisest erinevad. Sotsiaalsuseks peetakse inimese kaasasündinud temperamendijoont ning sotsiaalseteks oskusteks aga oskusi, mida saab õppida ning, mis pole kaasasündinud. Näiteks võib inimene olla sotsiaalne ning soovib veeta aega teiste inimestega, aga kui puuduvad sotsiaalsed oskused, siis ei pruugi inimene seltskonnas hakkama saada. Sotsiaalsed oskused kujunevad välja kasvatus ja kogemuste kaudu. Täpsemalt peetakse sotsiaalsete oskuste all silmas teistega toimetulekut ning inimene, kes on sotsiaalselt pädev, on võimeline kasutama erinevaid eetilisi ja moraalselt aktsepteeritavaid tegevusstrateegiaid vastavalt olukorrale. (Keltikangas-Järvinen, 2011, 10–14.) Samuti on just sotsiaalsed oskused need, mida vajatakse elus, et luua sõprussuhteid ja hoida neid püsivana, et tulla toime kollektiivis ning luua tulevikus õnnestunud püsisuhet (Juusola, 2011, 29). Nagu öeldud, saab sotsiaalseid oskuseid õppida läbi kasvatus ja kogemuste. Seega lapse kasvades omandab ta sotsiaalseid oskuseid nii oma vanematelt, lasteaiast kui ka koolist ning, et koolis oleks positiivne õppimiskeskkond, valitseksid sõbralikud suhted ja kaoks kiusamiskäitumine, on oluline, et sotsiaalseid oskusi arendataks lapses juba varajases eas.

1.2. Vanemate roll laste sotsiaalsete oskuste kujunemisel

Kuna üldiselt on lapse esmased kõige lähedasemad inimesed tema vanemad, siis on sotsiaalsete oskuste kujunemisel eriti oluline roll eelkõige lapsevanematel ning seetõttu on

antud alapeatükis vaatluse alla võetud vanemad ja nende roll laste sotsiaalsete oskuste kujundajana.

Juba sündides tekib imikul ühe või enama inimesega seotussuhe. Näiteks kuue kuni seitsme kuu vanused imikud naeratavad tõenäoliselt emale või mõnele teisele olulisele hooldajale. Tähtsaks kriteeriumiks seotussuhte alguse puhul on ka imiku kuues kuni seitsmes kuu, mil imikul tekib võõraste inimeste kartus. (Bowlby, 1969, 218.) Seotussuhte teooria kohaselt põhinevad laste hilisemad sotsiaalsed suhted sellel, milline oli nende varajane vastastikune mõju oma hooldajaga. Kui hooldaja pakub imikule või väikelapsele sooja, õrnatundelist, usaldusväärset ja hoolitsevat tuge, siis kaldub tekkima turvaline kiindumus- ehk seotussuhe. Sellised lapsed loovad hooldajaga positiivse omavahelise sideme ning nad usaldavad oma hooldajat, kuid lapsed, kes saavad vähem tundlikku ja järjekindlat hoolitsust kalduvad looma ebaturvalise kiindumussuhte. (New & Cochran, 2007b, 616.) Näiteks leidis Carlson (1998), et 2- ja 3-aastaselt lapsel mõõdetud ebaturvaline kiindumussuhe emaga võib tekitada käitumisprobleeme terve kooliaja vältel. Kuid lapsed, kes on loonud turvalise kiindumussuhte on sotsiaalselt pädevamad nii suhetes omavanuste lastega kui ka täiskasvanutega (New & Cochran, 2007b, 616). Ehk, kui laps kogeb kasvades kiindumust, ühtekuuluvust, turvalisust ja palju positiivseid tundeid, siis on tal lihtsam panna kokku oma sotsiaalsetest oskustest koosnevat tööriistapagasi (Juusola, 2011, 31).

Lisaks sotsiaalsetele oskustele õpetavad vanemad oma lastele ka eakaaslastega läbisaamist ning seda näiteks siis, kui nad julgustavad lapsi koos mängima ja pakuvad selleks ka erinevaid võimalusi. Selliste vanemate lapsed on ka sotsiaalselt hästi kohandunud. Samas on väga oluline ka see, kuidas vanem laste mängu ja vastastikku suhtlemist jälgib: kui vanem ei jälgi piisavalt laste vastastikku läbisaamist või hoopis sekkub laste suhtlemisse liiga palju, siis kalduvad need koolieelikud olema hiljem vähem sotsiaalselt kohandunud. (New & Cochran, 2007b, 616.) Näiteks lapsel, keda täiskasvanu üldse ei suuna jõustuvad ebaadekvaatsed toimetulekuviisid ja käitumisharjumused: ta ei õpi teistega arvestama, ei õpi empaatiat ega teiste austamist. Kui lapsel on probleem, siis ei tohiks teda sellega ükski jätta, vaid täiskasvanu peaks kaasama lapse probleemi lahendamisesse. Lahenduse leidjaks võib olla ka laps, kuid lahendus peaks sobima ka täiskasvanule. Sellisel viisil last kaasates arendavad vanemad ka lapse sotsiaalseid oskusi. (Keltikangas-Järvinen, 2011, 115.)

Laste iseseisva suhtlemise jaoks eakaaslastega tuleb siiski kasuks lapsevanema või täiskasvanu (samuti õpetaja) kohane jälgimine ja võimalikult suure vastutuse andmine

lastele ajal, kui laste omavaheline suhtlemisviis on üksteisele täiesti ohutu. Eakaaslaste läbisaamise edendamisele aitab palju kaasa eelnevalt kirjeldatud osalise iseseisvuse andmine lapsele, kuid seejuures peab vanema ja lapse omavaheline suhe olema südamlilik ja toetav ning säilima peaksid eakohased käitumisreeglid, millest järjekindlalt kinni peetakse. Lapsed, kelle vanemad kasutavad pigem sundivat või käskivat ehk autoritaarset kasvatusviisi kalduvad tulevikus olema agressiivsemad ning eakaaslaste poolt tõrjutud. (New & Cochran, 2007b, 616.) Laste suhteid kaaslastega mõjutab ka see, kas täiskasvanu hoiakud teiste inimeste suhtes on positiivsed või negatiivsed. Näiteks ei tohiks vanemad oma lapse ees rääkida inimestest, eriti teistest lastest ja nende vanematest, halvustavalt, sest ka laps võib hakata neisse inimestesse negatiivselt suhtuma. (Poom, 2012.) Kuid lisaks vanematele aitab sotsiaalsete oskuste arengule ja teistega hästi kohanemisele kaasa see, kui koolieelik omab sooje suhteid õpetajatega, kes toetavad sobival tasemel lapse osalist iseseisvust. (New & Cochran, 2007b, 616.)

Seega võib öelda, et lapsevanemate varajane ning järjepidav hoolitsuse, turvatunde, armastuse ja osalise iseseisvuse pakkumine oma lapsele mõjutab tugevalt seda, millised on lapse sotsiaalsed oskused tulevikus ning, kuidas saab ta läbi oma eakaaslastega. Mida paremad on lapse sotsiaalsed oskused, seda suurem on võimalus, et laps tunneb ennast nii lasteaias kui ka koolikeskkonnas turvaliselt, loob ja hoiab sõprussuhteid ning mõistab hukka teiste kiusamise ja alavääristamise. Kuid lisaks vanematele on suurteks mõjutajateks lapsele ka tema õpetajad nii lasteaias kui ka koolis, sest just nende hoole all veedab laps suure osa ajast, mil ta ei viibi kodus oma vanemate juures ning ka lasteaias ja koolis annavad lisapanuse lapse sotsiaalsele arengule.

1.3. I kooliastme õpilaste arengulised iseärasused

Kuna käesoleva magistr töö uurimus keskendub I kooliastme õpilastele, on antud peatükis oluline kirjeldada ka 7–9-aastaste laste arengulisi iseärasusi. Eriti tähtis on see õpetaja jaoks, kes vastutab koolis olles laste eest ning kes peab teadma, milleks sellises vanuses õpilased on suutelised, milline käitumis- ja suhtlemisviis on neile omane. Peatükis on kirjeldatud 7–9-aastaste laste eeldatavat taset erinevates sotsiaalsete oskuste valdkondades. Kristiina Tropp ja Helve Saat (2010, 78) on sotsiaalsed oskused jaganud kolme valdkonda:

- 1) sotsiaalne mõistmine;
- 2) suhtlemine eakaaslastega;
- 3) prosotsiaalne käitumine.

Sotsiaalne mõistmine

I kooliastme õpilased samastavad teiste inimeste tundeid ja käitumist ning nad ei ole veel võimelised mõistma, millised tunded võivad tegelikult mõne käitumisviisi taga peituda. Õpetaja ülesanne on panna lapsed mõistma, et inimeste käitumine, mõtlemine ja tunded on erinevad ning oluline on see, et lapsed aktsepteeriks teiste inimeste erinevusi ehk nende unikaalseid omadusi. Samuti hakkavad lapsed alles 8–9-aastasena mõistma, et inimeste psüühilised omadused on erinevad. Näiteks seda, et on olemas lahkeid, häid, sõbralikke, halbu jm inimesi. (Tropp & Saat, 2010, 78.) Seetõttu on oluline, et nii lapsevanemad kui ka õpetajad räägiks juba varakult lastele seda, kuidas inimesed end mingites situatsioonides võivad tunda ning juhiks tähelepanu sellele, kuidas erinevused rikastavad maailma. Antud teemadega tegelemine on oluline, sest see õpetab lastele teiste muret ja rõõmu märkama, sellest hoolima ning paneb neid ka mõistma, et teistsugune ei pruugi olla halb. Selline mõtlemisviis on suur samm edasi, et ennetada kiusamiskäitumist, sest paraku tekivad paljud kiusamisolukorrad just seetõttu, et lapsed ei pruugi aktsepteerida erinevusi või ei mõista teise inimese tundeid.

Suhtlemine eakaaslastega

Selles vanuses lapsed veedavad vähem aega vanematega ning rohkem aega oma eakaaslastega. Samuti vajavad nad vähem vanemate juhendamist. Üha rohkem õpilasi tegutseb gruppides ning seejuures on neile oluline kaaslaste heakskiit. Neile on mureallikaks ka arusaamine sellest, kes on nende vaenlased ja kes sõbrad. Kui varem oli laste seas rohkem füüsilist agressiooni, siis selles eas hakkab domineerima verbaalne agressioon ehk õpilased hakkavad rohkem üksteist taga rääkima, sõnaliselt solvama jne. Konfliktide lahendamise puhul on suur osatähtsus õpetajal, kes annab õpilastele näpunäiteid, kuidas õiglaselt ja kõigi heaolu arvestades probleeme lahendada. I kooliastme õpilased peaksid teadma, et kaaslaste kiusamine, narrimine või naeruvääristamine ei ole aktsepteeritav. (samas, 78.)

Koostööoskused on õpilastel nõrgemad ning paaris- või grupitööks on lastel tarvis õpetaja juhendamist. Samuti ei soovi selles eas õpilased kaasata paaris- või grupitöösse kaaslast,

kes on vastumeelsed või pole nende sõbrad ning nad eelistaksid koostööd teha pigem oma sõpradega. Kuna klassides leidub ka õpilasi, kes on teiste poolt tõrjutud, siis on tarvis õpetaja abi, et kaasata neid lapsi rühmatöösse või muudesse ühistesse tegemistesse.

I kooliastme õpilastel hakkab tekkima huvi vastassugupoole vastu ning 8–9-aastasena mõistetakse, et erinevast soost inimesed käituvad samuti erinevalt, sest neil on erisugused psüühilised omadused, näiteks poisid mõtlevad ja tunnevad erinevalt kui tüdrukud. Eelnevate omaduste tõttu vajavad selles eas lapsed ka õpetaja abi, et neil kujuneks välja hea suhtumine vastassugupoole vastu. Siiski on lapsed pärast 7-elu-aastat altimad looma sõprussidemeid pigem samast soost kaaslasega. (Tropp & Saat, 2010, 78.) Et vältida olukordi, kus õpilased tõrjuvad üksteist grupist välja, tuleks suunata lapsed varakult omavahel grupis mängima, märkama pigem kaaslaste häid omadusi ja suunata lapsi mõtlema, mida võib tunda laps, keda gruppi ei taheta või keda mingil moel solvatakse. Juba süütuna näivale olukorrale reageerides ja lapsi juhendades võib ennetada tõsisemaid kiusamisolukordi.

Prosotsiaalne käitumine

7–9-aastased lapsed on võimelised hoolitsema nooremate eest ning neid vajadusel abistama. Samas on neil ka üldiselt suurenenud teiste inimeste abistamise soov. Seejuures soovivad nad abistada kas omakasupüüdmatult või omakasupüüdliselt, näiteks soovitakse sel viisil saada tunnustust oma käitumise eest. Lisaks sellele, et kasvab teiste eest hoolitsemise ja nende abistamise võime, on selles eas lapsed suutelised nägema asju ka teiste inimeste vaatevinklist ning seeläbi hädasolijaid ka lohutama. Sellistes olukordades on oluline, et õpetaja suunaks last märkama muutuseid teises inimeses, keda on lohutatud või aidatud ning kiitma last, kes teises inimeses selle muutuse esile tõi, kasutades erinevaid omadussõnu, nagu näiteks heatahtlik, hooliv, abivalmis, lahke jm. Samuti peaks õpetaja olema lastele ka ise positiivseks eeskujuks. (samas, 78.) Lisaks õpetajatele peaksid ka lapsevanemad olema eeskujuks oma järeltulijale. Kui laps näeb juba väiksesena, et tema vanemad on teistega abivalmis, lahked ja hoolivad kaaslastest, siis võtavad ka lapsed antud käitumismustri omaks. Sellisel juhul on tõenäoline, et laps käitub ka koolis olles kaaslastega heatahtlikult ning tal tekib endal soov kaaslasti aidata või kellegi eest vajadusel hoolitseda.

Kui iga lapsevanem ja pedagoog võtaks omaks antud käitumismustrid ning kannaks need edasi ka lastele, oleks võimalik, et ka koolides paraneks õpilastevaheline läbisaamine, suhetes valitseks harmoonia ning väheneks suurel määral ka kiusamiskäitumine.

2. KIUSAMINE KOOLIS JA SELLE ENNETAMISE VÕIMALUSED

Antud peatükis kirjeldatakse kiusamise olemust ning seda, kuidas kiusamist saab liigitada. Lisaks tuuakse välja kiusamise erinevad osapooled ja selgitatakse, kuidas kiusamine neile mõjuda võib. Peatüki lõpus keskendutakse kiusamise ennetamisele ning MTÜ Lastekaitse Liidu juhitud projektile „Kiusamisest vaba kool“, mille eesmärk on samuti kiusamise ennetamine.

2.1. Kiusamise tähendus

Selleks, et märgata lastevahelisest kiusamisest ja selle lõpetamisele või ennetamisele kaasa aidata, on teada, mis on kiusamine ja millisteks vormideks see jaguneb.

Kiusamine on üks agressiivse käitumise vorme, mille eesmärk on teha kaasinimestele tahtlikult haiget. See võib kesta nädalaid või isegi aastaid. Enamasti tahetakse läbi kiusamise teisi hirmutada ning nende üle domineerida, seetõttu on ohvritel end väga raske kaitsta. (Sharp & Smith, 2004, 13.)

Kiusamine jaguneb:

1. *Füüsiline* kiusamine – selle, kõige selgema kiusamise vormi puhul saab inimene füüsiliselt kannatada. Sinna alla kuuluvad näiteks kellegi löömine, hammustamine ja juustest tõmbamine. Lisaks neile on veel mitmeid võimalusi füüsilise rünnaku kordasaatmiseks.

2. *Mittefüüsiline* kiusamine – see jaguneb omakorda verbaalseks ja mitteverbaalseks kiusamiseks.

a) *Verbaalne kiusamine* – selle kiusamise vormi alla kuuluvad näiteks teiste narrimine, raha või esemete väljapressimine, rassistlikud märkused, hirmutamine, väljapressimine, laimu ja pahatahtlike kuulujuttude levitamine.

b) *Mitteverbaalne kiusamine* – jaguneb omakorda otseseks ja kaudseks mitteverbaalseks kiusamiseks.

(i) *Otsene mitteverbaalne kiusamine* – kiusaja eesmärgiks on näidata oma ülemvõimu ning ohvrit ähvardada. Taktitundetud liigutused ja grimassid on võimalus selle eesmärgi täidesaatmiseks.

(ii) *Kaudne mitteverbaalne kiusamine* – selle alla kuuluvad näiteks kellegi mittekaasamine ja tõrjumine, ignoreerimine, kaasõpilaste vaenule õhutamise ühe või mitme õpilaste suhtes.

3. *Vara kahjustamine* – vargused, kellegi isiklike asjade lõhkumist või hävitamist ning riiete katkitechemist nimetatakse vara kahjustamiseks. (Sullivan, Cleary & Sullivan, 2004, 5–6.)

Füüsilise kiusamise tagajärjed on tihti nähtavad: verevalumid, haavad jm. Vahel siiski ei ole tehtud kahju kaasinimestele näha ning neile jääb mulje nagu ohvriga oleks kõik korras. Paraku tekitab kõiksugune kiusamine emotsionaalset või psühholoogilist kahju ning kiusamise ohver võib tunda end jõuetuna, kurvana, hirmununa, üksildasena, vihasena ja põlatuna. (samas, 6.)

Laste jaoks on oluline, et nii õpetaja kui ka vanem pööraks neile tähelepanu ning märkaks lapses toimuvaid muutusi. Kuna kiusamine on ka verbaalne, siis on tähtis omada lapsega usalduslikku suhet ning anda talle mõista, et kiusamisprobleemidest rääkimine täiskasvanule on tähtis selleks, et leida koos lahendus, mis tagaks kiusamise lõpetamise. Paraku jätab osa lapsi oma probleemid enda teada ning seetõttu on oluline neid kaitsta kiusamise ennetamise läbi.

2.2. Kiusamise osapooled

Et täiskasvanud tunneksid ära, milline laps võib olla kiusaja või ohver, on tarvis selgitada, mis neid iseloomustab. Lisaks sellele on antud alapeatükis kirjeldatud ka kõrvalseisjate tähtsust kiusamise õhutamisel või lõpetamisel.

Nimelt levib arvamus, et kiusamise osapoolteks on ainult kiusaja ja ohver, kuid tegelikkuses on sellel ka kolmas osapool: kõrvalseisjad (Sullivan jt, 2004, 16). Järgnevalt on kirjeldatud kiusajaid, ohvreid ja kõrvalseisjaid:

Kiusajad

Sullivan jt (2004, 17–19) andmeil jagunevad kiusajad kolmeks:

- 1) targad kiusajad;
- 2) mitte-nii-targad kiusajad;
- 3) kiusajaist ohvrid.

Targad kiusajad võivad hästi õppida ning olla edukad ja head suhtlejad. Nad suudavad väga hästi varjata oma pahupoolt ning õpetajad ei arvaks iial, et mõni selline õpilane võiks kedagi kiusata. Nad suudavad panna inimesed nende tahtmist täitma ning põhiline, mis neid kiusajaks muudab on see, et nad ei aseta ennast oma ohvrite olukorda. Nad ei ole empaatilised ja tihti isegi ei hooli sellest, kuidas teised end tunnevad. Kõige raskem on selliste kiusajate äratundmine, sest nemad võivad olla just põhilised liidrikandidaadid koolis. (Sullivan jt, 2004, 17–19.)

Mitte-nii-targad kiusajad ei käitu sotsiaalselt ning on riskialtid. Nad on negatiivse ellusuhtumisega, alatud ning hirmutavad kaaslasi. Nad võivad pidada oma toetajaid sõpradeks, kuid ei hinda neid inimestena eriti kõrgelt. Samuti elavad nad oma viha välja nende peale, keda peavad endast nõrgemaks. Enamjaolt on selliste kiusajate käitumine tingitud nende madala enesehinnangu ja ebakindluse tõttu. Nad tunnevad, et on ebaõnnestunud, neid tõugatakse eemale ning ei saa piisavalt tunnustust. Kuigi nende käitumine on teistele haigetegev, on see vähemalt miski, mis neil hästi välja tuleb. Siiski on võimalik tänu toetusele ja abile õpetada neid oma jõudu ja juhtimisoskust rakendama positiivsel viisil. (samas, 17–19.)

Kiusajaist ohvrid on olenevalt olukorrast kas kiusajad või ohvrid. Eakaaslased või vanemad õpilased kiusavad neid – selles olukorras on nad ohvrid. Nemad omakorda kiusavad nooremaid õpilasi. Paljud kiusajad on tihtipeale kodus ohvrid ning koolis kiusajad. Nad on agressiivsed, kuid samas kaitsetud ja haavatavad. Lapse kiusamiskäitumisele annab hoogu see, kui teda kodus vägivaldselt koheldakse või kui ta näeb oma pereliikmeid kedagi vägivaldselt kohtlemas (Sharp & Smith, 2004, 15). Õpilasel tekitab viha see, kui teda kiusatakse ning seetõttu võib ta jäljendada käitumist ning hakata ise teisi kiusama. Sel viisil nad just kui taastavad oma võimu ja unustavad, et on ohvrid. (Sullivan jt, 2004, 19.)

Kui võrrelda poiste ja tüdrukute kiusamiskäitumist, siis tavaliselt kalduvad tüdrukud kiusama kedagi rühmiti ning pigem verbaalselt, mis teeb kiusamise märkamise ka keerulisemaks, kuid poisid seevastu kasutavad pigem füüsilisi või otsesemaid kiusamisviise ning teevad seda kas üksi või grupiti. (Sharp & Smith, 2004, 15.)

Ohvrid

Kirjanduse põhjal on ka ohvreid kolme tüüpi:

- 1) passiivne ohver;
- 2) väljakutsuv ohver;
- 3) kiusajast ohver (kirjeldus kiusajate iseloomustuse all)

Passiivne ohver on kiusajale kerge saak. Ta proovib kiusajale igati meele järele olla ning tundub, et see toimibki, kuni hetkeni, mil kiusaja teeb midagi halba.

Väljakutsuv ohver käitub tihti teisi ärritavalt ning teeb asju, mis näivad lapsikud. Sel viisil tunnevad nad, et neid on märgatud ning arvavad, et parem on negatiivne tähelepanu kui tähelepanu puudumine. Vahel juhtub ka nii, et ohver aetakse meelega närvi, et see ebasobivalt käituma hakkaks. (Sullivan jt, 2004, 20-21.)

Kiusamise ohvriteks võivad langeda näiteks õpilased, kes on tihti üksi, omavad koolikeskkonnas vähe sõpru, kellel on õpiraskusi või, kes ei suuda end teiste ees kehtestada. Samuti kiusatakse neid, kes on teistest millegi poolest erinevad. (Sharp & Smith, 2004, 16.)

Kõrvalseisjad

Kiusamine ei lõppe, kui kõrvalseisjad seda lubavad ning seetõttu on nad isegi olulisemad kui kiusajad või ohvrid. Kõrvalseisjad on jagatud neljaks:

- 1) kaasajooksikud;
- 2) õhutajad;
- 3) eemalehoidjad;
- 4) kaitsjad.

Kaasajooksikud täidavad kiusajate käske ning neid kutsutakse ka sabarakkudeks. Kiusajale kõige lähemal asuvad isikud on kaasajooksikud ja seejärel õhutajad. Ka viimaste tegutsemine aitab kiusamisele kaasa. Eemalehoidjad hoiavad kiusamisest eemale ning püüavad endale mitte tähelepanu tõmmata, kuid tegelikkuses õigustavad nad sel viisil kiusamist. (samas, 21.) Eemalehoidjate käitumismuster kiusamisolukorras peegeldab nende tõelist suhtumist kiusamisse. Kiusaja võib arvata, et eemalhoidjate ignoreeriv käitumine on heakskiit ohvri ja kiusaja vahel toimuvale. (Salmivalli, Lagerspetz, Björkqvist, Österman

& Kaukiainen, 1996.) Kaitsjatel võib olla piisavalt julgust, et astuda ohvri kaitseks välja ning nii mõistab ta ka kiusamise hukka. Nad ei pea olema ohvriga sõbrad, kuid kui nad kiusamisele vastu astuvad, siis tõenäoliselt kiusamine ka lõpeb. Nii kaasajooksikud, õhutajad kui ka eemalehoidjad ei sekku kiusamisse positiivsel viisil, sest kardavad, et võivad olla ise järgmised ohvrid. Tähtis on teada, et kiusamine saab toimuda ainult seetõttu, et kõrvalseisjad kiusajat toetavad. Kui kõrvalseisjad toetavad ohvrit, siis suhtumine kiusamisse muutub. (Sullivan jt, 2004, 21–22.)

Seega, et koolis valitseks laste vahel vähem kiusamist, on igal õpetajal oluline jälgida õpilaste käitumist, võttes arvesse igale kiusamise osapoolle iseloomulikke jooni ning kiusamise põhjuseid, sest selleks, et probleemi lahendada, on tarvis teada, mis antud probleemi esile tõstis. Kuna klassiõpetajad on oma õpilastega lähedasemad, tunnevad neid paremini ning teavad rohkem laste tausta, siis on võimalik ka eelnevaid kiusajate, ohvrite ja kõrvalseisjate iseloomustusi arvestades ennetada kiusamissituatsioone ning lahendada juba varakult muret tekitavad probleemid.

2.3. Kiusamise mõju

Kiusamisest räägitakse ja selle ennetamisega tegeletakse just seetõttu, et kiusamisel on inimestele väga suur mõju ning tihti ka kurvad tagajärjed. Nimelt mõjub nii kiusajale, kiusatavale kui ka kõrvalseisjatele kiusamine negatiivselt.

Kuidas mõjutab kiusamine ohvreid?

- Neile ei meeldi koolis käia ning nad tunnevad end koolist võõrdunud;
- nad puuduvad koolist tihti, ei vii alustatud lõpuni ning nende hinded on enamasti halvad;
- neil on vähe või ei ole ühtegi lähedast sõpra;
- nad on väga haavatavad ning pessimistlikud;
- kaaslased ei aktsepteeri neid, nad on endassetõmbunud, väldivad konflikte ning on kahtlustavad;
- neil on madal enesehinnang;
- nad võivad tunda end üksikuna, kogeda ärevust ja depressiooni;

- kõige raskemal juhul võivad nad kalduda ka enesetapule. (Department of Education and Training, s.a.)

Kuidas mõjutab kiusamine kiusajat?

- Tunnevad, et on koolist võõrdunud ning neile ei meeldi kool;
- nad lõhuvad vara, kaklevad tihti ning lahkuvad koolist varakult. (sammas, s.a.)
- Täiskasvanuna võivad nad käituda kriminaalselt, solvata oma partnerit, elukaaslast või lapsi (StopBullying.gov, s.a.)

Kuidas mõjutab kiusamine kõrvalseisjaid?

- Kõrvalseisjatel võib tekkida soov koolist puududa;
- nad võivad tunda ennast süüdi, et kiusamisse ei sekku, kuid samas on neil jõuetu ning hirmunud tunne;
- neil võib esineda depressiooni, ärevust või muid vaimseid terviseprobleeme;
- on suurenenud alkoholi, narkootikumide või suitsu tarvitamise sagedus. (Department of Education..., s.a.)

Eelnevast saab järeldada, et kiusamine mõjutab kõiki kiusamises osalejaid nii kooliajal kui ka hilisemas elus. Reaalsuses peaks kool olema koht, kuhu kõik õpilased meeleldi tulevad ja, kus neil on turvaline olla. Paraku on kiusamine just üheks põhjuseks, miks osa lapsi väldib kooliminekut ning selle all kannatavad nii õpitulemused kui ka vaimne tervis.

2.4. Kiusamise ennetamine

Kuna eespool sai kirjeldatud lapsevanemate rolli laste sotsiaalsete oskuste arengus ning nende oskuste olulisust kiusamise ennetamisel, siis antud alapeatükis on välja toodud, millist rolli mängivad õppeasutused kiusamise ennetamisel ehk, kui tähtis osa on selles laste, nende vanemate, õpetajate ja muu kooli või lasteaia personali koostööl. Nimelt algab lasteaeda või kooli minnes lapsel uus ja väljakutseid pakkuv eluetapp, millele peab ta suures osas üksi vastu astuma. Lastele on väga oluline, et nad tunneksid end inimestega, kellega koos nad seda teekonda läbivad, turvaliselt ja hästi ning seetõttu on riigi, kooli või lasteaia pidaja ja õpetajate ning juhtkonna ülesanne selle nimel ka pingutada.

Näiteks on öeldud ÜRO lapse õiguste konventsioonis (1991), et lapsi tuleb kaitsta kõiksuguse vaimse ja füüsilise vägivalda eest ajal, kui laps eest vastutavad seaduslikud hooldajad, oma vanemad või mõni muu hoolitsev inimene. Sarnane seadus on ka Põhikooli riiklikus õppekavas (2011), mille kohaselt on põhikooli ülesanne edendada ja kaitsta õpilaste füüsilist ja vaimset tervist läbi sellekohase õppe korraldamise. See aga kätkeb endas ka õpilaste ja õpetaja-õpilase häid omavahelisi suhteid. Kui lasteaia- või kooliõpetaja loob õpikeskkonda tuleva lapsega head ja lähedased suhted, siis kindlustab see lapsele tõhusama sulandumise ümbruskonda. Sellistel lastel on parem läbisaamine oma kaaslastega ja nad naudivad lasteaia või koolis käimist rohkem. Eriti olulised on head suhted õpetajatega just lastele, kellel on avastatud varajased käitumis- või õpiraskused. (Hamre & Pianta, 2006, 49–59.) Üheks käitumishäireks võib olla näiteks aktiivsus- ja tähelepanuhäire, mis paneb lapse käituma viisil, mis võib kaaslastes esile kutsuda pinget ja ärritust. Selliseid õpilasi nimetatakse ka väljakutsuvateks kiusamisohvriteks, sest oma käitumisega nad justkui provotseeriks teisi ning kaasõpilased suhtuvad sellisesse käitumisse negatiivselt ja kiuslikult. (Olweus, 1997.) Tõenäolisemalt kiusataksegi neid, kes erinevad mingil moel oma kaaslastest, mis näitab ka seda, et ühiskonnas valitsevad eelarvamused ning ebavõrdsus (Sullivan jt, 2004, 14). Paraku läheb selline käitumine vastuollu Põhikooli riikliku õppekavaga (2011), milles lisaks eelnevalt nimetatud turvalisuse tagamisele peaks põhikool looma õpilastes aluse ka sallivale suhtumisele ning arusaamisele, et inimesed on erinevad.

Et laste käitumist parandada ning kiusamist vähendada, on Norra teadlane, Dan Olweus osalenud suureulatuslikus sekkumisprogrammis, mis viidi läbi 1983.–1985. aastal Norra koolides, 11–14-aastaste õpilaste seas ja mille eesmärk oli võimalikult paljude kiusajate ja ohvrite vaheliste probleemide vähendamine ning uute probleemide tekke takistamine. Selle aja jooksul vähenesid kiusaja ja ohvrite vahelised probleemid 50–70%. Vähenes ka varastamine, vandaalitsemine, koolist põhjuseeta puudumine, kaklemine, alkoholi tarbimine ja jäi muutumatuks või vähenes ka kiusamine teel koju või kooli. Programmil oli neli kindlat põhimõtet:

- 1) osa pidid võtma nii koolipersonal kui ka vanemad ning nad pidid pakkuma lastele positiivset huvi, soojust ja kaasatust lapse ellu;
- 2) järjekindlat halva käitumise mitteaktsepteerimist;
- 3) piirangute ja reeglite rikkumise korral pidi järjekindlalt rakendama mittevaenulikku ja mittefüüsilist karistust;

4) kõik täiskasvanud nii kodus kui koolis pidid käituma autoriteetselt.

Antud kiusamisvastane programm võeti pärast Norra koolides tehtud uuringuid kasutusele ka paljudes Põhja-Ameerika ja Euroopa koolides. (Olweus, 1997.)

Positiivse koolikeskkonna loomiseks on oluline, et koolil oleks kas kiusamisvastane tegevuskava või, et kool oleks liitunud mõne kiusamisvastase projektiga. Kiusamisvastases tegevuskava on tähtis, et kool saaks kiusamist ennetada või sellesse sekkuda. Selleks paneb kool paika reeglid ja loob süsteemi, mis aitaks kiusamise ennetamisele kaasa, ja kui kiusamine on juba toime pandud, siis kuidas oleks võimalik sellele reageerida. Nii tegevuskava, kui selle alusprintsipiibid aitavad kaasa õpetajate järjekindlale kiusamisega tegelemisele. Selleks, et muuta laste käitumist ja olekut, on tarvis jällegi tegeleda sellega mitmel tasandil ja selleks on kooli juhtkond, õpetajad, kooli töötajad ja perekond. (Sharp & Smith, 2004, 30–31.)

Eesti koolidel on võimalik aga liituda ka tugiõpilasliikumiseiga TORE või kiusamisvastaste projektidega, milleks on Soomest päris KiVa ehk „Kiusamisvaba kool“ ja Taanist pärit „Kiusamisest vaba lasteaed ja kool“, mis laieneb lisaks koolile ka lasteaedadele (Lasteombudsman, s.a.).

MTÜ NÜ TORE eesmärgiks on, et nii ühiskonnas kui ka koolis tekiks rohkem juurde inimesi, kes on sallivad, kes mõistavad hukka vägivalla, kes levitavad sõbralikku suhtumist, soodustavad õpetamist ja õppimist ning toetavad koostööd. Selleks on loodud meetoodika, et koolitada juhendajaid ja tugiõpilasi ning viimaste ülesanne on koolis sekkuda konfliktidesse ja lahendada neid, toetada kiusatuid ja tõrjutuid. (TORE, 1996.)

„Kiusamisvaba kool“ (endine SA Kiusamise Vastu) projektiga on Eestis liitunud 2014/2015. õppeaastaks 30 kooli ning 2015/2016. õppeaastal on veel 5 kooli liitunud ettevalmistusfaasiga. Antud projekti eesmärk on tegeleda kiusamisjuhtumite lahendamise ja veel olulisem: nende ennetamisega. Programmi on kaasatud nii lapsevanemad, kooli personal kui ka lapsed. Iga aasta maikuus viiakse läbi uuring, millega kontrollitakse programmi efektiivsust. Esimene uuring näitas, et kiusamise ohvrite osakaal langes koolides 17,2%. (SA Kiusamisvaba kool, 2012.)

Seega, on oluline, et õppeasutused oleksid valmis kiusamise ennetamisega või olemasolevate probleemidega tegelema, sest mida vähem on kiusamist ja rohkem üksteisega läbisaamist, seda turvalisem ja õnnelikum on lapse lasteaias või koolis veedetud

aeg. Kuna antud magistritöö on seotud „Kiusamisest vaba kool“ projektiga, siis pikema kirjelduse selle kohta leiab järgnevast alapeatükist.

2.5. Projekt „Kiusamisest vaba kool“

Programm „Kiusamisest vabaks!“ sai alguse 2007. aastal ning seda juhib Taani kroonprintsessi Mary Fond ja Save the Children Denmark. Programm on suunatud lasteaia- ja algklassilastele ja seda viiakse läbi lisaks Taanile veel Gröönimaal, Islandis ja Eestis. (The Mary Foundation, 2007.) „Kiusamisest vabaks“ metoodika eesmärk seisneb selles, et nii lasteaia kui ka algklasside õpilased käituvad üksteisega austavalt, sallivalt, arvestavalt ja hoolivalt. Tähtis on julgustada lapsi kiusamisse sekkuma ning luua kiusamist ennetav käitumiskultuur. Metoodikal on kolm osapoolt: nendeks on lapsed, lapsevanemad ja kooli personal. Väga oluline on see, et kõik osapooled teeksid tihedat koostööd parima tulemuse saavutamiseks. (Kiusamisest vabaks, 2010.) Täiskasvanute osa kiusamise ennetamises on olla oma suhtumise ja käitumisega ka lastele eeskujuks (Piht, Talts & Nigulas, 2016).

Eesti liitus „Kiusamisest vaba lasteaed“ projektiga 2010. aastal ning selle eestvedajaks on MTÜ Lastekaitse Liit. Algselt liitus projektiga 10 lasteaeda, igast lasteaiast kaks rühma ning 2016. aastaks on kokku liitunud 439 lasteaeda üle Eesti. (Kiusamisest vabaks, 2010.)

Projektiga liitusid 2013. aastal ka 25 kooli: iga Tallinna linnaosa ja kõikide maakondade üks kool kahe 1. klassiga ning seetõttu sai 2014. aastal projekti uueks nimeks „Kiusamisest vaba lasteaed ja kool“. Aastaks 2016 on projektiga liitunud kokku 81 kooli. Selleks, et kiusamist ennetada, on paika pandud neli põhilist väärtust, millele projekti metoodika tugineb:

1. Sallivus – õpilane näeb ja mõistab, kui oluline on inimeste mitmekesisus ning seetõttu kohtleb kaaslasi võrdselt.
2. Austus – õpilane on kaaslaste suhtes salliv, peab lugu teiste kommetest ja erinevustest, on kõigile hea sõber ning suhtub kaaslastesse hoolivalt.
3. Hoolivus – õpilane on abivalmis nii eakaaslaste kui ka endast nooremate laste vastu, tunneb teiste vastu huvi ja muretseb kaaslaste heaolu pärast.
4. Julgus – õpilane on hea, julge ja enesekindel sõber ning astub kaaslase eest välja, kui märkab ebaõiglast kohtlemist teiste laste poolt. (Kiusamisest vabaks, 2010.)

Antud põhiväärtused on tihedalt seotud ka projekti metoodiliste materjalidega, mis on koondatud kohvrissse. Lasteaedades on kasutusel rohelist värvi ja koolidel sinist värvi kohver ning nende sees on suur lilla karu õpetajale ning väikesed lillad karud lastele, õpetaja käsiraamat ja ka massaažiraamat, milles on juhised, kuidas lastega massaažiringi läbi viia. Samuti on kohvriss teemakaardid, lauluraamat ja CD kogumik erinevate lauludega, erinevad brošüürid, plakat, kleepsud ja nõuannete voldik lapsevanemate jaoks. (Kiusamisest vabaks, 2010; Lindberg, Lehrmann & Kampmann, 2009d, 46.) Kuna kiusamine on väga lai ja üldistav mõiste, siis antud materjalid võimaldavad õpetajatel lastele ka kergemini rääkida kiusamise olemusest (The Mary Foundation, 2007).

2007.–2011. aastal viis Taani Lastekaitse Liit (Save the Children Denmark) koostöös Roskilde Ülikooli teadlaste Rikke Kamstrup Knudseni, Katrine Lehrmanni ja Jan Kampmanniga läbi pilootuuringu *Free from Bullying* ning nende kohta koostati 8 raportit, milles kirjeldatakse projekti teostust, arengut ja tulemusi. (Save the Children Denmark, s.a.) Kuna projekti eesmärk oli välja selgitada, kas ja kuidas on see avaldanud mõju laste omavahelisele läbisaamisele, siis uuriti lasteaia- ja kooliõpetajate käest nende arvamust projekti mõjude kohta. Lasteaiapersonal leidis, et tänu kasutusel olnud metoodilistele materjalidele pöörasid lapsed suuremat tähelepanu sotsiaalsetele reeglitele, olid julgemad kaaslaseid kaitsma, üksteise eest hoolitseti rohkem ning saadi paremini hakkama ka kiusamisprobleemidega. Koolipersonal leidis samuti, et lapsed täitsid rohkem sotsiaalseid reegleid ning veidi arenes ka kaaslaste eest hoolitsemise võime ning sotsiaalne käitumine. (Lindberg, Kampmann, Hjort-Madsen, Knudsen & Kampmann, 2009c, 33.)

Eestis viidi 2014.–2015. aastal 1.–2. klassi õpetajate seas läbi „Kiusamisest vabaks!“ pilootetapi tulemusuuring, mille käigus uuriti õpetajate hinnanguid antud projektile ja see koosnes kahest osast, millest esimene viidi läbi enne „Kiusamisest vabaks!“ koolitusi ja teine pärast projekti metoodika 6-kuulist rakendamist. Eesmärgiks oli uurida, kui tulemuslik on „Kiusamisest vabaks!“ metoodika. Uuringutest selgus, et õpetajad soosivad antud projekti ning nende usk kiusamist ennetada oli tõusnud. Õpetajate hinnangul vähenes klassis kiusamine, näiteks füüsiline vägivald, teiste ignoreerimine, asjade äravõtmine ja muu suusõnaline kiusamine. Lapsed olid muutunud empaatilisemaks, hoolivamaks, tähelepanelikumaks ja julgesid rohkem kiusamisse sekkuda. Õpetajate meelest on antud metoodilised vahendid empaatilisust toetavad ning mainiti ka projekti sümbolit, karu, kes on probleemide korral neutraalne vahendaja ja, kes ei süüdistata. Samas pidasid õpetajad

oluliseks probleemiks ajanappust ning leidsid, et raske on antud metoodilisi vahendeid koolipäeva lõimida. (Kangro, 2015, 13.)

„Kiusamisest vabaks!“ pilootetapi tulemusuuringu 1. etapp on läbi viidud ka lasteaedades ning selle eesmärgiks oli teada saada, millised ootused ja hoiakud on lapsevanematel ja õpetajatel metoodika kasutamise ja kiusamise problemaatika suhtes. Tulemustest selgus, et lapsevanemad on positiivselt meelestatud ning loodavad õpetajate ja vanemate vahelisele tihedale koostööle. Samuti pidasid vanemad väga oluliseks, et kiusamise ennetamisega tuleb alustada varakult ehk juba lasteaias ning nad mõistsid, et oluline roll kiusamise ennetamisel on nii õpetajatel kui ka lapsevanematel. (Kiusamisest vabaks, 2010.)

Lisaks on Eestis uuritud projekti „Kiusamisest vaba lasteaed“ toimimist erinevate üliõpilaste poolt: „Programmi „Kiusamisest vaba lasteaed“ rakendamine Pärnu linna lasteaiadõpetajate kogemusel (Väljamäe, 2015), „Kiusamisest vaba lasteaed“ projekti rakendamine Eesti lasteaedades“ (Paur, 2012), „Projekti "Kiusamisest vabaks!" rakendumine lasteaedades lastevanemate hinnangute põhjal“ (Sirkas, 2013), „Õpetajate hinnangud projektile "Kiusamisest vaba lasteaed" (Hindreus, 2011), „Eelkooliealiste laste arusaam projektist „Kiusamisest vabaks!““ (Lepp, 2015). Antud bakalaureusetöö uurimus sarnaneb käesoleva magistrیتöö uurimusele, kuna mõlemas on uuritud laste kogemusi seoses kiusamisega ning seda, kuidas projekt õppeasutuses toimib. Erinevus seisneb selles, et Triinu Lepp on uurinud lasteaialapsi ning antud magistrیتöö autor I kooliastme õpilasi ning võrrelnud projektiga liitunud ja mitteliitunud klasside õpilasi. Triinu Lepa (2015) bakalaureusetöö on läbi viidud kahes lasteaiarühmas ning järeldus, et kiusamine on uuritud lasteaiarühmades vähenenud, kuid lapsed tunnistasid, et neid on kiusatud nii füüsiliselt kui ka verbaalselt (nt öeldakse halvasti, tõrjutakse mängust välja). Lapsed ootavad väga karude koosolekut, karud tekitavad neis turvatunnet ning tänu neile on nad õppinud austama kaaslasti läbi teiste kuulamise ja mitte vahele segamise. Samuti meeldib lastele massaaž, mille läbi nad on õppinud, et kellelgi pole õigus teisi lüüa, vaid puudutamine võib olla ka hea.

Eestis on aga projekti toimimist koolis uurinud magistrیتöö raames nii Tallinna Ülikooli tudeng Saskia Tärk kui ka Sigrit Nigulas. Mõlemad magistrیتööd valmisid 2015. aastal. Saskia Tärki magistrیتöö „Kiusamise ennetamine ja sotsiaalse pädevuse arendamine I kooliastmes õpetajate hinnangul pilootprojekti „Kiusamisest vabaks!“ näitel“ uurimuses osales 25 pilootkoolist 21. Autori eesmärgiks oli välja selgitada, millised arusaamad kiusamisest ja selle ennetamisest on pilootkoolide õpetajatel ning uurida, kui tulemuslikuks

peavad antud õpetajad „Kiusamises vabaks!“ metoodikat. Tulemustest selgus, et kiusamiskäitumist leidub peaaegu kõikides uuringus osalevates klassides, kuid õpetajad on motiveeritud kiusamisega võitlema. Samuti järeldus, et õpetajate jaoks on metoodilised materjalid lihtsustanud kiusamise ennetamist ja muutnud selle eesmärgipärasemaks. (Tärk, 2015.)

Sigrit Nigulase magistritöö „Õpilaste väärtushinnangute kujundamine projekti „Kiusamisest vaba kool“ metoodika näitel“ uurimuses osales 60 2. klassi õpilast ning autori eesmärgiks oli välja selgitada, kuidas on „Kiusamisest vaba kool“ projekti metoodika toetanud õpilaste väärtushinnangute kujundamist. Tulemustest selgus, et projektis osalenud õpilased oskasid austust, sallivust, julgust ja hoolivust eluliselt kasutada ning omasid ka põhiteadmisi väärtustest. Austust ja sallivust kirjeldati tagasihoidlikumalt kui hoolivust ja julgust. Selgus, et teoreetiliselt õpilased teavad, kuidas peaks õigesti käituma, kuid käituda nad alati õigesti ei osanud. Teadlikumad olid lapsed neis klassides, kus kasutati projekti metoodilisi vahendeid iganädalaselt. (Nigulas, 2015.)

Eelnevatest uurimistulemustest on näha, et õpetajad peavad antud metoodikat heaks materjaliks, mis on abiks kiusamise ennetamisele. Ka õpilastel on põhiteadmised antud metoodika nelja põhiväärtuse, milleks on austus, sallivus, hoolivus, julgus, kohta ning klassides, kus kasutati antud metoodikat rohkem, olid õpilased väärtustest teadlikumad. Kuigi antud projekti toimimist on uuritud nii õpetajate kui ka õpilaste poolt, pole siiski veel uuritud, kuidas erinevad „Kiusamisest vaba kool“ projektis osalevate ja mitteosalevate õpilaste kogemused ja arusaamad koolikiusamisest ning kuidas on toetanud projekti metoodilised vahendid projektis osalevaid õpilasi. Sellekohase uurimuse kohta on võimalik lugeda järgnevast metoodika peatükist.

3. UURIMUSE METOODIKA

Antud peatükis tutvustatakse uurimuse eesmärki, antakse ülevaade valimist ja andmete kogumise meetodist ning tulemuste analüüsist.

3.1. Uuringu eesmärk ja metoodika valiku põhjendus

Käesoleva magistritöö kirjutaja eesmärk oli välja selgitada, kuidas ennetada kiusamist, millised on esimese kooliastme, täpsemalt 2. klassi õpilaste arusaamad ja kogemused seoses kiusamisega koolis ning saada tagasisidet selle kohta, kuidas on toimunud „Kiusamisest vaba kool“ projekt Eestis koolides. „Kiusamisest vabaks!“ metoodika eesmärk on luua kiusamist ennetav käitumiskultuur nii lasteaia kui ka algklasside laste vahel nii, et lapsed oleksid üksteise suhtes hoolivad, sallivad, austavad ja piisavalt julged, et kiusamisolukorda märgates kaaslaste kaitseks välja astuda (Kiusamisest vabaks, 2010).

Et saada paremini aru, kas antud projekt toimib, on magistritöö autor viinud läbi uurimuse nii projektis osalevate kui ka mitteosalevate klasside õpilastega ning selle eesmärgiks on saada ülevaade, kas projektis osalevate õpilaste seas esineb vähem või rohkem kiusamisolukordi, võrreldes projektis mitteosalevate õpilastega.

Antud uurimuse läbiviimine on oluline, sest selgub, et kiusamine on Eestis levinud probleem, kui inimesed arvatagi oskavad. Näiteks Eestis läbiviidud „Laste hälbiva käitumise uuringus“ (ISR-3) selgus, et 22% õpilastest on langenud koolivägivalla ohvriks, neist 22,4% on tüdrukud ja 19,8% poisid. (Markina & Žarkovski, 2014, 59.) Samuti viis SA Kiusamise Vastu 2013. aastal läbi veebiküsitluse 2.–6. klassi õpilaste seas ning selles osales 5090 õpilast, kellest 22% tunnistas, et neid kiusatakse 2–3 korda kuus või isegi sagedamini. Lapsi, keda on kiusatud lausa mitu aastat oli 39 kooli peale kokku 268. (Treial, 2014, 8–9.)

Uuringute tulemuste põhjal järeldub, et kiusamine on Eestis suureks probleemiks ning seetõttu on oluline uurida, kas ja kuidas saab kiusamise ennetamisele kaasa aidata MTÜ Lastekaitse Liidu poolt juhitud projekt „Kiusamisest vaba kool“.

Magistritöö tugineb 2007. aastal Taanis alguse saanud programmile „Kiusamisest vabaks!“ Selle algatajaks oli Taani kroonprintsess Mary ja Save the Children Denmark. Projekt on inspireeritud Austraalia kiusamisvastasest programmist „Paremad sõbrad“ (*Better Buddies*). Roskilde Ülikooli teadlased Jan Kampmann, Rikke Kamstrup Knudsen ja Katrine Lehrmann viisid 2007–2011. aastal läbi uuringu *Free from Bullying*, mille tulemused on esitatud kaheksas raportis. Uuringu sihtmärgiks olid õpetajad, koolipersonal, lapsed ja nende vanemad. (Save the Children Denmark, s.a.)

Antud magistritöö uurimuse aluseks on võetud taanlaste uuringu neljas ja viies raport (Knudsen, Lindberg & Kampmann, 2009a, 2009b). Neljandas raportis on esitatud ülevaade 4–8-aastaste laste kogemustest ja arusaamadest seoses kiusamise ja narrimisega. Uurijad viisid lastega läbi 125 intervjuud, et teada saada, kuidas nad tajuvad kiusamist ning kuidas nad kiusamisolukorras hakkama saavad. Antud uurimuses olid kasutusel erinevad intervjuueerimisviisid:

- 1) jalutav intervjuu, mille käigus laps ja intervjuueerija jalutasid kooli või lasteaia ümbruses ning laps näitas ja rääkis teatud kohtades toimunud kiusamisjuhtumitest;
- 2) joonistav intervjuu, mille käigus lapsed joonistasid pildi mõnest kiusamisepisoodist ning rääkisid sellest joonistamise käigus või hiljem;
- 3) intervjuu lastega nende endi tehtud fotode põhjal kohtadest, kus nad on kogunud kiusamist;
- 4) intervjuu, mis on seotud kiusamisteemalise jutu ettelugemisega. (Knudsen, Lindberg & Kampmann, 2009a, 3–5.)

Erinevalt taanlaste uurimuse neljandast raportist, sisaldab viies raport ka selliseid intervjuueerimisviise nagu individuaalne ja grüpiintervjuu, mis viidi läbi ainult 3. klassi lastega (Knudsen jt, 2009b, 21).

Käesoleva magistritöö uurimuses on kasutatud Taani uuringu neljandas raportis olevaid intervjuu küsimusi ja kuna magistritöö autor on küsimusi vähe muutnud, siis näitab see ka töö usaldusväärsust ehk reliaablust. Nimelt näitab kvalitatiivset usaldusväärsust see, kui uurija(te) algne lähenemine asjale on erinevate projektide ja uurijate läbi siiski kooskõlas originaaliga (Gibbs, 2007, viidanud Creswell, 2014, 201–203). Uurimus on valiidne, sest intervjuu küsimustik uurib just seda, mida on plaanitud uurida (Käärrik, 2013). Arvestades seda, et kirjeldatud uurimuse küsimused olid mõeldud eelkõige lasteaialastele, on magistritöö autor vähesel määral mugandatud need vastavalt etteantud uurimuse

läbiviimise eesmärkidele ja 2. klassi õpilastele ning viinud intervjuud läbi fookusgruppides. Lisaks on autor koostanud küsimused ka laste peresiseste suhete kohta, et teha järeldusi, kas ja kuidas mõjutavad lapse suhted oma vanematega tema kiusamiskäitumist. Kuna uurimus viidi läbi nii projektis osalevate kui ka mitteosalevate klasside õpilastega, siis pidas autor oluliseks küsida projektis osalevate õpilaste käest ka arvamust mõne neile tuntuma projekti metoodilise materjali kohta (karu, teemakaardid, massaaž). Kõik fookusgrupi intervjuu küsimused on avatud.

3.2. Valimi moodustamine ja kirjeldus

„Kiusamisest vaba kool“ projekt sai Eestis alguse 2013. aasta oktoobris ning sellega liitus 25 pilootkooli. Kaasatud olid kõik 15 maakonda ja iga Tallinna linnaosa üks kool koos kahe 1. klassiga (Kiusamisest vabaks, 2010). 2014. aastal liitus koole veelgi ning tänaseks on projektiga liitunud 81 kooli. (samas, 2010.) Käesolevas uuringus osalenud koolide õpilased on projektis osalenud 2013. aastast ning fookusgrupi intervjuu abil uuriti, kuidas on projekt lastele mõjunud ning millised arusaamad ja kogemused on neil lastel seoses kiusamisega. 2. klassi õpilased on valitud seetõttu, et nad on juba aasta aega projektiga seotud olnud ning selleks ajaks on võimalik teha järeldusi selle kohta, kas projekti metoodika toimib või mitte. Lisaks projektis osalevatele klassidele on moodustatud ka valim kahest projektis mitteosalevast klassist ning seda eesmärgiga võrrelda neid klasse omavahel ning kontrollida, kas projektis osalevate klasside õpilaste seas on märgata vähem koolikiusamist, kui projektis mitteosalevate klasside õpilaste seas. Samuti uuritakse ka projektis mitteosalevate klasside õpilaste käest nende arusaamu ja kogemusi seoses kiusamisega. Uuringu tulemused on usaldusväärsed, kui valim on suuteline esindama üldkogumit ehk populatsiooni ning esinduslikuks muudab selle valimi piisav suurus, üldkogumi omaduste ja koosseisu kõikide osade kajastatus (Õunapuu, 2014, 139). Antud valimi muudab usaldusväärseks tema esinduslikkus ehk nii projektiga liitunud kui ka mitteliitunud õpilaste uurimine, valimi suurus ning õpilaste aastapikkune seotus projektiga „Kiusamisest vaba kool“.

Valimi moodustamise ohtudeks võib kujuneda see, kui gruppi satub õpilane, kes on grupikaaslase poolt kiusatud ning seejärel ta ei ava end intervjuueerijale. Samuti on

võimalik, et lapsed kas satuvad jutustamisega liiga hoogu ning intervjuerijal on raske neid ohjata või lapsed ei mäleta situatsioone, mis on toimunud kaua aega tagasi.

Kuna magistritöö autor elab Rakveres, on uurimuse läbiviimisel eelkõige kasutatud mugavusvalimit. Mugavusvalimisse kaasatakse need inimesed, kes on uurijaga valmis koostööd tegema või on uurijale kergesti kättesaadavad (Õunapuu, 2014, 142; Cohen, 2007, 114). Esmase valimi moodustamisel selgus, et vajalike tulemuste saamiseks jääb kolmest klassikomplektist väheks ning seetõttu otsustati valimisse lisada veel kolm klassikomplekti ka ühest Tallinna koolist, kus projekti toimimist polnud varasemalt uuritud ning, mille õpetajad olid valmis uurijaga koostööd tegema.

3.3. Andmekogumismeetod

Empiiriliste andmete kogumisel on lähtutud kvalitatiivsest uurimisviisist. Läbi selle on võimalik uurida, kirjeldada ja tõlgendada inimeste isiklikku ja sotsiaalset kogemust ning seejuures on oluline püüdnud mõista väheste osalejate maailmavaadet, mitte kontrollida püstitatud hüpoteesi paikapidavust suure valimi kaudu (Laherand, 2008, 20). Magistritöö autor viis läbi poolstruktureeritud fookusgruupiintervjuud esimese kooliastme õpilastega.

Intervjuu eeliseks on tema paindlikkus ning võimalus andmekogumit vastavalt vajadusele reguleerida (Laherand, 2008, 177). **Kuna kvalitatiivne uurimus on arenev, siis võib uurija jaoks ette tulla olukordi, kus andmeid kogudes muutub protsessi mõni etapp või kogu protsess ise ehk uurimisplaan ei saa olla kindlalt määratletud (Creswell, 2014, 186).** Näiteks on intervjuerija kasutanud antud fookusgruupi intervjuudes abistavaid küsimusi juhul, kui õpilastel tundub olevat keeruline mõnele küsimusele vastata.

Intervjuu on läbi viidud fookusgruppides, sest lastel on julgem rühmaliikmetega vastastikku rääkida, kui lihtsalt vastata intervjuerija küsimustele. Grupiintervjuu on lastele ka vähem hirmutekitav ning kuna rühmaliikmeid on palju, saab fookusgruupi intervjuust laiaulatuslikumat informatsiooni kui üksikintervjuust (Cohen, Manion & Morrison, 2007, 373–374). Antud fookusgruupi intervjuudes tuli tihti ette olukordi, mil ühe õpilase meenutusele järgnesid teiste laste mõtted ja mälestused antud olukorra kohta.

Fookusgruupi intervjuud viidi läbi ühes Rakvere koolis 2014. aasta novembris ja ühes Tallinna koolis 2015. aasta märtsis ja aprillis. Esmalt saadi luba koolide direktorilt ning

seejärel pöörduti projekti „Kiusamisest vaba kool“ kontaktisikute poole antud koolides. Kontaktisikud edastasid 2. klassi õpetajate kontaktandmed, ja nendega võeti ühendust ja lepiti kokku fookusgrupi intervjuude läbiviimise aeg. Ühendust võeti nelja projektis osaleva klassi õpetajaga ja kolme projektis mitteosaleva klassi õpetajaga. Projektis osalevate klasside õpetajaid, kes kirjale vastasid ning olid valmis oma klassiga uurimuses osalema, oli kolm (neist kaks Tallinna koolist ja üks Rakvere koolist) ja projektis mitteosalevate klasside õpetajaid, kes olid samuti nõus oma klassiga uurimuses osalema, oli kaks (neist üks Tallinna koolis ja üks Rakvere koolis). Õpetajaid, kes kirjale ei vastanud, oli kokku kaks. Fookusgrupi intervjuude läbiviimisega nõustunud õpetajad küsisid vanematelt nõusoleku nende lapse uurimuses osalemiseks. Neli õpetajat eelistasid küsida vanematelt luba eKooli või klassi ühise meililisti teel ning üks õpetaja soovis dokumenti, millele lapsevanemad saaksid kirjutada, kas nad on või ei ole nõus sellega, et nende laps osaleb antud uurimuses. Kõik õpetajad andsid magistritöö autorile kiire tagasiside laste fookusgrupi intervjuudes osalemise kohta.

Gruppide moodustamisel ei lähtunud soost, vaid ühes grupis olid koos nii poisid kui ka tüdrukud. Taanlaste uuringu viienda raporti tulemuste kohaselt ei olnud saadud andmete kvaliteedil ega kvantiteedil mingit erinevust olenevalt sellest, kas grupis olid samast soost või erinevast soost õpilased (Knudsen jt, 2009b, 23). Olenevalt klassi õpilaste arvust oli gruppides kokku 4-7 last. Et grupiprotsess käivituks, oleks hea, kui grupis oleks vähemalt 5, kuid parimal juhul 7-10 liiget (Kidron, 2002, viidanud Laherand, 2008, 221).

Gruppide moodustamisel lähtuti uurimuses osalevate õpilaste perekonnanimest. Õpilased pandi perekonnanime järgi tähestikulisse järjekorda ja nummerdati. Paariarvulised lapsed moodustasid ühe grupi ja paaritud teise grupi. Need grupid jagati omakorda pooleks nii, et igas grupis oleks võrdne arv lapsi. Võis juhtuda, et ühes grupis oli mõni üksik õpilane rohkem, sest nimekirja kohaselt ei mahtunud igasse gruppi võrdsel arvul lapsi.

Intervjuu algas üksteise tutvustamisega ning sissejuhatavate küsimustega, et saavutada õpilaste positiivne meeleolu. Intervjuu alguses anti õpilastele teada, et kogu vestlus salvestatakse diktofoniga, kuid nende isikud jäävad anonüümseks. Kuna fookusgrupi intervjuud viidi läbi koolitundide ajal, jäi ühe intervjuu maksimaalseks kestvuseks 45 minutit.

Projektis mitteosalevatele õpilastel esitati kokku 29 küsimust (sh 2 sissejuhatavat küsimust, et õpilastega lähemalt tutvavaks saada). Projektis osalevatele õpilastele esitati kokku 35

küsimust (sh 2 sissejuhatavat küsimust). Küsimuste arvu erinevus tuleneb sellest, et projektis osalevate õpilaste käes küsiti täiendavalt 6 küsimust projekti metoodiliste materjalide kohta. Kõik fookusgrupi intervjuud kestsid 30–45 minutit.

Küsimustik koosneb seitsmest temavaldkonnast:

1. Õpilaste omavaheline läbisaamine – lastelt uuriti, kuidas nad üksteisega klassis läbi saavad ja paluti nimetada, mis neile üksteise käitumises ei meeldi.
2. Laste peresised suhted – uuriti, mida laps oma perega koos teeb ja kuidas läbi saadakse. Samuti taheti teada, kui palju tunneb lapsevanem huvi oma lapse tegemiste vastu.
3. Laste arusaamad seoses kiusamise ja narrimisega – lastel paluti selgitada, mis nende arvates on kiusamine ja narrimine.
4. Laste kogemused seoses kiusamise ja narrimisega – selles teemablokis uuriti lastelt, milliseid kiusamisolukordi nende klassis on olnud ning kuidas laps tunneb end, kui teda kiusatakse. Samuti uuriti seda, kas ja milliseid reegleid on neil klassis, et omavahel paremini läbi saada ning kuidas aitab õpetaja kaasa tülide lahendamisele. Lisaks paluti lastel avaldada arvamust selle kohta, kas nende meelest oli 1. klassis rohkem kiusamist kui 2. klassis.
5. Laste toimetulek kiusamise ja narrimisega – lapsed selgitasid, mida nemad teevad, kui neid kiusatakse või näevad, et kedagi teist kiusatakse. Samuti uuriti lastelt, kas neil on olnud olukorda, kus nad kiusamisest välja ei tee või kas nad paluvad ka kaaslaselt vabandust, kui juhtuvad ise kogemata või meelega teist last kiusama.
6. Laste arvamused seoses kiusamise ja narrimisega – lastel paluti avaldada arvamust selle kohta, et miks nende arust lapsed kedagi kiusavad või narrivad ning mida võib tunda see laps, keda kiusatakse. Uuriti ka laste suhtumist inimestesse, kes on teistest millegi poolest erinevad.
7. Projektis osalevate laste arvamused ja kogemused seoses „Kiusamisest vaba kool“ projektiga - selle teemabloki küsimused esitati ainult õpilastele, kes projektis osalevad. Siinkohal sooviti teada saada, kas ja kuidas on õpilastele abiks olnud mõned projekti metoodilised vahendid, nagu näiteks karu, massaaž ja temakaardid. Lisaks küsiti laste arvamust nende metoodilist vahendite kohta.

3.4. Andmete analüüs

Fookusgrupi intervjuud viidi läbi 92 õpilase seas. Neist Rakveres 16 projektis osalevat õpilast ja 14 mitteosalevat õpilast ning Tallinnas 42 projektis osalevat ja 20 mitteosalevat õpilast. Seega oli projektis osalevaid õpilasi valimis kokku 58 ja mitteosalevaid 34.

Fookusgrupi intervjuud salvestati diktofoniga ning seejärel transkribeeriti. Transkribeerimiseks nimetatakse helisalvestise või märkmete ümberkirjutamist tekstiks (Creswell, 2012, 239). Mõlemad koolid, kõik projektiga liitunud ja mitteliitunud klassid ning kõik grupid said omale koodi. Kuigi tüdrukuid ja poisse eraldi ei intervjueritud, on suuremate või tähtsamate erinevuste puhul ära märgitud, kas tegu on poisi või tüdruku öeldud vastusega. Koodid jagunesid järgnevalt: uurimuses osalenud koolid tähistati *kool 1 (Rakvere)* ja *kool 2 (Tallinn)*. Projektiga liitunud klassid tähistati vastavalt *L – liitunud*, *M – mitteliitunud* klass. Igast klassist osales kuni neli gruppi ning need varustati numbritega (näiteks *grupp 2*). Mõningate vastuste väljatoomisel on lisatud sulgudesse ka sugu (vastavalt *poiss – P* ja *tüdruk – T*). **Selguse mõttes on muudetud osa laste öeldud sõnu või lauseid kirjakeelseks (näiteks: kutsutakse lehmaks – kutsutakse mõne looma nimega). Nii projektiga liitunud kui ka mitteliitunud klasside õpilaste vastustest tehti kokkuvõtted ning võrreldi, milliste küsimuste vastused kattuvad ja millised erinevad üksteisest ning, mille poolest. Tähelepanu pöörati sellele, kuidas käituvad õpilased koolis toimuvates olukordades ning, kas projektiga liitunud klasside õpilastes on rohkem arenenud sallivus, julgus, hoolivus ja austus kui mitteliitunud õpilastes ehk millised on projektiga liitunud õpilaste sotsiaalsed oskused võrreldes mitteliitunud klassi lastega.**

4. UURIMISTULEMUSED

Uurimistulemuste analüüsi peatükis on esitatud fookusgrupi intervjuude tulemused vastavalt magistritöö kirjutaja eesmärgile, milleks oli uurida I kooliastme, täpsemalt 2. klassi õpilaste käest (nimed muudetud), millised arusaamad ja kogemused on neil seoses koolikiusamisega ning seeläbi saada tagasisidet „Kiusamisest vaba kool“ projekti toimimise kohta ühes Tallinna ja Rakvere koolis. Tulemuste esitamisel on lähtutud projektis osalevate ja mitteosalevate klasside õpilaste vastustest. Uurimistulemused on esitatud seitsmes kategoorias:

1. Õpilaste omavaheline läbisaamine.
2. Laste peresised suhted.
3. Laste arusaamad seoses kiusamise ja narrimisega.
4. Laste kogemused seoses kiusamise ja narrimisega.
5. Laste toimetulek kiusamise ja narrimisega.
6. Laste arvamused seoses kiusamise ja narrimisega.
7. Projektis osalevate laste arvamused ja kogemused seoses „Kiusamisest vaba kool“ projektiga.

Iseloomulikumat näited fookusgrupi intervjuudest on välja toodud kursiivkirjas. Lühendatud teksti puhul on kasutatud tähist: /.../

Õpilaste omavaheline läbisaamine

Sissejuhatuseks uuriti, kuidas õpilased klassis üldiselt omavahel läbi saavad. Liitunud klasside õpilased pidasid omavahelist läbisaamist heaks, kuid mainisid, et tuleb ette ka hetki, kus vahepeal siiski läbi ei saada. Lapsed kaldusid mainima õpilaste nimesid, kellega läbi ei saada.

Meil on tavaliselt nii klassis, et me korraks niimoodi kakleme ja oleme üksteise peale vihased ja siis üks hetk lepime jälle ära (kool 2, L1, grupp 3)

Omavahelist läbisaamist pidasid heaks ka mitteliitunud klasside õpilased. Kuid osa õpilasi pidasid läbisaamist ka normaalseks või arvasid, et mõnikord saavad hästi läbi ja mõnikord halvasti.

Mõnikord jah halvasti. Päev rikutud ja... ses mõtles, kaklusest (kool 2, M1, grupp 2); Vahepeal oleme me kolmekesti hästi palju tülis (kool 2, M1, grupp 2).

Küsites, mis õpilastele üksteise käitumise juures ei meeldi, tõi liitunud klasside seas palju erinevaid vastusevariante välja just klass, kus mitmed õpilased pidasid omavahelist läbisaamist normaalseks. Levinumateks vastusteks osutusid karjumine, klassis ringi jooksmine, lollitamine/rumaluste tegemine, valetamine, sõprade äravõtmine, jalgadest kinni võtmine ja tõmbamine, üksteise peale sülitamine, löömine, kaklemine, kellegi kinnivõtmine ja äratassimine. Näiteid toodi kindlate õpilaste kohta, kelle käitumine teisele ei meeldi:

Näiteks vahel, kui õpetaja läheb klassist ära, siis hakkab Janar kogu aeg karjuma ja Hendri ka (kool 2, L1, grupp 3); Janaril on see, et ta istub minu ees ja terve klass arvab, et ta on natuke loll. Ta teeb selliseid imelikke asju. Ta lükkab teisi ja võtab kinni ja lükkab ja tassib sind seljas kuhugi (kool 2, L1, grupp 2).

Teistest liitunud koolidest pidasid õpilased mittemeeldivaks klassis ringi jooksmist, karjumist, lollitamist, löömist, kiusamist ning poisid mainisid ka seda, et neile ei meeldi tüdrukute väljakutsuv käitumine.

Mõni jookseb klassis kogu aeg ringi ja jookseb teistele otsa (kool 2, L2, grupp 4); See, et eile tegin Tanelile liiga palju aprillinalju ja siis ta hakkas mind peksma (kool 2, L2, grupp 1).

Projektiga mitteliitunud klasside lastele ei meeldi näiteks omavaheline kaklemine, kiusamine, ropendamine, keskmise sõrme näitamine, ninakollide söömine, üksteise peale karjumine ja ühele lapsele ei meeldi see, et pinginaaber tihti tema tööd vaatab.

Meil kiusatakse palju. Meil kiusatakse Karoliinat, Erkit (kool 2, M1, grupp 3); Kogemata lähme talle näiteks jalaga vastu ja siis näiteks ütleb, kas f-tähega sõna või siis näitab keskmist näppu (kool 2, M1, grupp 4).

Tulemustest järeldub, et antud käitumisviisid on ebasümpaatsed kõikidele uurimuses osalenud lastele ning projektis osalemise või mitteosalemisega siin seost ei ole.

Laste peresisesed suhted

Uurides lastelt, mida nad koos perega teevad, selgus, et õpilasi, kes vastasid, et nad ei tee perega midagi koos ja on lihtsalt kodus, oli kõige rohkem. Muid vastusevariante esines palju, kuid igat varianti nimetas üldjuhul üks kuni kaks õpilast. Lapsed rääkisid, et perega käiakse kinos, loomaaias, õues, mängitakse lauamänge ja kaartidega, õpitakse, vaadatakse telekat, käiakse teatris, ujumas, mängitakse jalgpalli, käiakse maal, mängitakse arvutis, käiakse kalal, jalutamas, matkamas, käiakse poes.

Me vaatame õhtuti telekat ja mu ema aitab mul õppida (kool 2, L2, grupp 3); Olen arvutis ja perega käime koos ujumas, mängime jalgpalli (kool 2, L1, grupp 2).

Mitteliitunud klasside õpilaste seas oli levinumaks vastusevariandiks kinos käimine ja teleka vaatamine. Lisaks sellele käivad paljud lapsed perega ka ujumas, jalutamas, reisil, poes, mängitakse arvutiga, tehakse koos süüa, pestakse nõusid ja õpitakse koos. Üks laps mainis ka seda, et ta teeb peaaegu kõike üksi.

Reisidel käime eriti. Talvel vist kaks reisi. Üks on kindel (kool 1, M1, grupp 1).

Küsimusele, kas lapsed saavad oma vanematega hästi läbi, tuli projektiga liitunud klasside seas mitmeid erinevaid vastusevariante. Suur osa lapsi pidas kõigis kolmes klassis oma vanematega läbisaamist heaks, kuid öeldi ka seda, et emaga saadakse läbi ja isaga mitte või vahel tuleb ikka vanematega tülitsemist ette.

Ma saan nii ja naa. Mõnikord hästi ja mõnikord mitte nii hästi (kool 2, L1, grupp 3); Mina kaklen ka emaga ja kasuisaga ja isaga (kool 2, L2, grupp 1); Mu ema viskas mu isa välja ja nii. Ma ei lubanud isal tuppä tulla. Ütlesin, et las läheb Tapale elama. Ja ta lähebki (kool 1, L1, grupp 2, P).

Ka projektiga mitteliitunud klasside seas jäi kõlrama vastus, et vanematega saadakse hästi läbi. Samas esines ka muid variante, nagu näiteks see, et emaga ei saada hästi läbi või saadakse vanematega normaalselt läbi. Üks laps arvas, et mõnikord saab hästi läbi ja kaks poissi pidasid vanematega läbisaamist halvaks ning üks neist seetõttu, et ema võtab arvuti ära.

Hästi, aga mõnikord ma teen midagi halba, mis mu emale ei meeldi /.../ (kool 2, M1, grupp 4); Jah, aga minu vanemad karjuvad, aga siis ma ütlen, et nad lõpetaksid ära ja siis nad hoiavad suud kinni (kool 1, M1, grupp 1).

Küsidest õpilastelt, kui tihti uurivad vanemad, kuidas lastel päev möödus, vastasid kõikide projektiga liitunud klasside lapsed enamjaolt, et seda küsitakse iga päev või tihti. Osa õpilasi ütlesid ka seda, et vanemad uurivad päeva kohta ainult siis, kui on koolipäevad. Üks õpilane ütles, et temalt küsitakse seda ainult mõnikord.

Iga päev. /.../ (kool 1, L1, grupp 3); Minu ema küsib iga päev minu käest: „Mis hindeid sa said? Mis eesti keeles tegid?“ Ainult ema küsib (kool 2, L1, grupp 2).

Projektiga mitteliitunud õpilased nimetasid samuti kõige rohkem seda, et päeva möödumise kohta uurivad vanemad iga päev või ning kaks last ütlesid, et küsitakse ainult koolipäevadel. Samas esines mitteliitunute seas rohkem negatiivseid vastusevariante kui liitunute seas. Nimelt ütlesid mitmed lapsed, kellest kõik olid muuhulgas poisid, et vanemad uurivad päeva kohta harva või ei uuri üldse. Üks laps ütles, et uuritakse ainult, kuidas trennis läks ning üks õpilane ütles, et päeva kohta ei küsita küll iga päev, aga vahel siiski küsitakse.

Mul iga päev nad ei küsi, aga vahel küsivad (kool 1, M1, grupp 1); Ta küsib peaaegu kogu aeg mu hindeid ja alati kui koolist tulen, siis küsib, kas sain hindeid ja kuidas koolis läks ja kas keegi kiusab /.../ (kool 2, M1, grupp 3).

Järgnevalt uuriti õpilastelt seda, kuidas nende vanemad käituvad, kui laps on millegagi hästi hakkama saanud. Kõikide liitunud klasside laste seas oli levinumaks vastusevariandiks see, et vanemad ütlevad: „Tubli!“ Samuti öeldi, et vanemad kiidavad, teevad mõne üllatuse ning mõni lapsevanem annab siis lapsele taskuraha. Igas klassis kolmest oli üks õpilane, kes vastas, et vanemad kallistavad last, kui ta on millegagi hästi hakkama saanud. Üks õpilane ütles, et tema isa käitub täiesti tavaliselt.

Ja näiteks, kui ma 5+ saan, siis ema annab mulle 5 eurot (kool 2, L1, grupp 1); Nad ütlevad: „Tubli!“ ja küsivad, et mille kohta see oli ja siis räägin neile, et kuidas see toimus ja niimoodi (kool 2, L1, grupp 3).

Projektiga mitteliitunud klassi lapsed vastasid kõige rohkem seda, et vanemad käituvad hästi või ütlevad: „Tubli!“ Üldiselt mainiti, et vanemad kiidavad, kallistavad, õnnitlevad,

pakuvad taskuraha, minnakse välja sööma ja tähistama. Üks poiss ütles, et tema häid tulemusi näidatakse ema poolt kogu perele.

Siis ema tavaliselt näitab seda kõigile meie peres ja siis paneb kuhugi üles. Ja, kui ma hea hinde saan, siis ta kallistab mingi 15 miljonit korda (kool 2, M1, grupp 3, P); Väga hästi käituvad. Mõnikord, kui ma saan kontrolltöö viie, siis ema ostab mulle šokolaadi. Isa on tööl siis (kool 1, M1, grupp 2).

Lastelt küsiti, kelle poole nad abisaamiseks pöörduvad, kui neil mure on ning projektiga liitunute seas vastasid lapsed kõige rohkem, et nad pöörduvad ema poole. Teisena nimetati õpetajat ning kolmandana isa. Oluliseks peeti ka endast suurema inimese poole pöördumist. Ainult kolm last ütlesid, et pöörduvad sõbra poole.

Kui matemaatikas on vaja midagi õppida ja see on raske, siis ma pöördun isa poole (kool 2, L1, grupp 1); Tavaliselt, kui mingi mure on, siis ma tavaliselt pöördun ema poole, aga kui ema pole kodus, siis lähen isa juurde. Siis isa vahest lohutab mind /.../ kool 2, L2, grupp 1).

Projektiga mitteliitunud klassi õpilased pöörduvad mure korral eelkõige ema poole, seejärel õpetaja poole või saadakse oma muredega ise hakkama, kuid nimetati ka isa, vanaema, õde, venda, sõpra või kedagi tugevamat. Üks tüdruk ütles, et pöördub mure korral oma kassi poole.

Kui mul on koolis, siis ma kas lähen mõne tugeva juurde või kutsun õpetaja. Kui on kodus mingi probleem, siis ma proovin ise hakkama saada /.../ (kool 2, M1, grupp 3, T); Kui mul on koolis, siis ütlen õpetajale, aga kui kodus, siis ma ütlen pigem oma vennale /.../ (kool 1, M1, grupp 2, T); Kui ma olen kodus, siis ma räägin oma sõbrannale. /.../ Ma ei saa emale rääkida, sest ta on telefonis kogu aeg /.../ Isa on tööl (kool 1, M1, grupp 2).

Antud teemablokis projektiga liitunud ja mitteliitunud õpilaste vastuste vahel suuri erinevusi ei ole märgata. Võib järeldada, et lastel on enamasti oma vanematega head suhted, kuid vahel tuleb ette ka konflikte. Suur osa lastest ei veeda väga palju aega oma perega või kui veedetakse, siis pigem vaadatakse televiisorit. Samas nimetasid lapsed erinevaid variante tegevustest, mida nad teevad koos vanematega, kui nad parasjagu juhtuvad koos olema. Mure korral pöörduvad lapsed pigem kas ema või õpetaja poole. Ka 2007. aastal avaldatud Eesti alaealiste hälbiva käitumise uuringust järeldub, et nii tüdrukud kui poisid saavad paremini läbi pigem emaga ning, kui võrrelda suhteid isaga, siis poisid

omavad isaga paremaid suhteid kui tüdrukud (Markina & Šahverdov-Žarkovski, 2007, 26–27). Murettekitav on tõsiasi, et lapsel pole võimalik oma probleemiga pöörduda vanema poole, sest viimane veedab pidevalt aega telefoni kasutades.

Laste arusaamad kiusamisest ja narrimisest

Et uurida lastelt nende kogemuste kohta seoses koolikiusamisega, tuli enne selgeks teha, mida nad üldse kiusamiseks peavad. Projektiga liitunud õpilased pidasid kiusamiseks eelkõige löömist, lükkamist ja halvasti ütlemist. Mainiti ka ähvardamist, küünistamist, juustest tõmbamist, käskluste andmist ja viimaks ka teiste asjade äravõtmist ja mitte tagasiandmist. Kahes klassis mainiti mitmel korral seda, et kiusamine on see, kui teed teisele halba pikema aja vältel, mitte ühel päeval.

Löömine, raskusi tekitamine, näiteks, kui on keegi sinust tugevam ja nad said teada, et nad haarasid sinu üle võimu, siis nad hakkavad sulle igasuguseid käskmeid andma (kool 2, L1, grupp 2); Näiteks, kui ma tulen roosa kleidiga kooli ja kõik hakkavad mind narrima: „Ha-ha-ha, sa käid roosa kleidiga, see on titekleit!“ (kool 2, L1, grupp 3).

Ka projektiga mitteliitunud klasside õpilased pidasid kiusamiseks eelkõige löömist ja teistele halvasti ütlemist. Samuti nimetati kiusamiseks ettetrügamist, haiget tegemist ja mitte vabandamist ning seda, kui võetakse midagi kelleltki ära ja tagasi ei anta või hoopiski visatakse see asi minema. Samuti arvas üks õpilane, et kiusamine on üks tähelepanu saamise viis. Ka projektiga mitteliitunute seas leidis õpilasi, kes pidasid kiusamiseks seda, kui halba tehakse mitme päeva vältel.

See tähendab, et sa tahad tähelepanu (kool 2, M1, grupp 3); Et näiteks siis, kui sa kõnnid kuhugi ja keegi hakkab naerma ja ütleb sulle, et sa oled lehm või siga (kool 1, M1, grupp 2); Näiteks see, kui koolis visatakse päevikut ja pinalit prügikasti. Eelmises koolis kogu aeg visati /.../ (kool 1, M1, grupp 1).

Järgnevalt küsiti õpilastelt, mis nende arvates on narrimine. Erinevalt kiusamise terminist arvas projektiga liitunud õpilastest ainult üks laps, et narrimine võiks olla ka löömine. Ülejäänud õpilased pidasid narrimiseks eelkõige teistele halvasti ütlemist. Leidis ka

üksikuid lapsi, kes oskasid ka muid variante tuua, nagu näiteks see, et pakud kellelegi midagi, aga siis ei annagi või millegagi eputamine ja ka teistelt asjade ära võtmine. Samuti pidas üks laps narrimiseks ka kellegi tõukamist ja selle üle narrimist või naermist. Ka selle küsimuse juures mainiti, et narrimiseks võib asja nimetada siis, kui seda tehakse mitu korda või iga päev.

Näiteks sa ütled, et mine ära, me ei taha sinuga olla, sa haised täiega, sa sul ei ole ilusaid riideid, et sa ei tea moest midagi /.../ meie tahame olla tüdrukutega, kes teavad midagi moest (kool 1, L1, grupp 1, T); Näiteks ütled teisele, et: „Haa-haa, sa said 3 ja ma sain 5+“ (kool 2, L1, grupp 1).

Projektiga mitteliitunud lapsed pidasid narrimiseks samuti eelkõige teistele halvasti ütlemist. Kuid nendes klassides leidis kolm õpilast, kes pidasid narrimiseks ka löömist. Mainiti ka, et asjade äravõtmine, keskmise sõrme näitamine ja lumega viskamine on narrimine.

See, kui keegi ütleb teisele halvasti, näiteks: „Siga“ ja näitab keskmiseid näppe. See on ka narrimine (kool 1, M1, grupp 2); See, et sa nagu narrid teda või ses mõttes, et sa võtad talt asjad ära või nagu ütled midagi talle halvasti ja siis ta solvub (kool 2, M1, grupp 2).

Nii projektiga liitunud kui ka mitteliitunud klasside õpilased suures osas kattusid ning järeldub ka see, et lapsed teavad, milliseid käitumisviise võib pidada kiusamiseks ning mõistavad, et kiusamine ei ole alati füüsiline, vaid on ka mittefüüsiline, nagu näiteks kellegi eemaletõukamine, ignoreerimine, halvasti ütlemine.

Laste kogemused seoses kiusamise ja narrimisega

Antud kategooria all esitatakse õpilastele küsimusi seoses nende endi ja klassikaaslaste kiusamiskogemusega klassis. Lisaks sellele võivad õpilased rääkida ka enda kiusamiskogemusest klassist väljaspool.

Kõigepealt küsiti õpilaste käest, millised lood on nende klassis üksteisele hüüdnimedega panemise või solvavate asjade ütlemisega. Projektiga liitunud klasside õpilased tunnistasid,

et nende klassis pannakse erinevaid hüüdnimesid või öeldakse solvavaid asju ning eriti pannakse hüüdnimesid eesnime või perekonnanime järgi. Ühes klassis mainis suur osa vastanutest, et nende klassis pannakse hüüdnimesid, aga harva. Lisaks mainis üks poiss, miks ühele tema klassivennale hüüdnimesid ei panda:

Näiteks „Karm“. Meelisele ei pane, sest Meelis on tugev (kool 1, L1, grupp 4); Ei panda eriti. Vahel harva juhtub (kool 2, L2, grupp 2); Jah, pannakse, aga mitte väga ei ole /.../ (kool 2, L2, grupp 3).

Projektiga mitteliitunud õpilased tunnistasid, et nende klassis pannakse halbu hüüdnimesid ja noritakse ka eesnime või perekonnanime järgi. Samuti mainiti ropendamist. Siiski leidis kaks õpilast, kes arvasid, et halbu hüüdnimesid või solvavaid asju teistele eriti ei öelda. Teisest projektiga mitteliitunud klassi õpilastest arvas ainult üks, et nende klassis noritakse eesnime järgi. Kõik ülejäänud vastajad ütlesid, et nende klassis halbu hüüdnimesid ei panda.

Ei ole mulle öeldud midagi. Siin koolis on parem (kool 1, M1, grupp 1); /.../ kui mängud mõnikord on, siis võib-olla pannakse. Aga need on naljamängud (kool 1, M1, grupp 2); Jaa pannakse. Rohkem nagu poistele ja tüdrukutele ka ikka, eriti Karoliinale (kool 2, M1, grupp 2).

Järgnevalt küsiti õpilastelt, kas nende klassis on lapsi, keda ei taheta grupitöösse kaasata ning miks see nende arvates nii on. Polnud ühtegi projektiga liitunud õpilast, kes oleks öelnud, et grupitöösse kaasatakse meeleldi kõik õpilased. Kõigil kolmes klassis töid õpilased palju erinevaid põhjendusi, miks ei taheta mõnda last oma gruppi võtta ning seejuures toodi näiteid kindlate õpilaste kohta. Kõige rohkem mainiti õpilaste seas seda, et neile ei meeldi, kui grupis keegi lollitab või ei tehta grupitööd kaasa. Samuti nimetati põhjusteks ka valetamist, teiste tehtud töö halvustamist, teiste gruppide pealt ideede mahavaatamist, solvumist, vihastamist ning ühes klassis peeti ka häirivaks seda, kui üks õpilane grupis tahab pidevalt liider olla ja kõiki otsuseid ise vastu võtta.

Ma ei tahaks Kärti oma tiimi, sest ta tahab kogu aeg olla nagu boss /.../ (kool 2, L1, grupp 2); Margus ei taha üldsegi midagi teha, tema lihtsalt puhkab. /.../ (kool 2, L2, grupp 4); Ei taheta Kennethit ja Raini, sest kui nad on ühes võistkonnas, siis nad hakkavad lollitama /.../ (kool 2, L2, grupp 1).

Ka projektiga mitteliitunud klasside õpilased ütlesid, et nende klassis on lapsi, keda ei taheta grupitöösse kaasata ning seejuures mainiti kindlaid õpilasi. Variante oli palju: töö ajal jutustamine, löömine, töölehe valesti täitmine ja üks poiss ütles ka seda, et tema ei taha tüdrukuid. Kuid enim nimetatud põhjused, miks ei taheta grupitöösse kedagi võtta oli karjumine, ropendamine, lollitamine, küünte närimine ja grupis mitte kaasatootamine. Näite tõi ka üks poiss oma klassiõe kohta, kuid ta ei osanud nimetada sellise käitumist põhjust:

Näiteks tavaliselt, kui käest tuleb kinni võtta, siis Kerli ei taha üldse Jannoga olla. Kerli teeb koledaid nägusid ja ütleb „Võähh“ (kool 1, M1, grupp 1, P); Näiteks ühel tüdrukul ka, et ta läks Lennartiga ja Jannoga gruppi ja siis Lennart ei töötanud üldse kaasa /.../ (kool 1, M1, grupp 1).

Seejärel küsiti lastelt, kas nende klassis on kedagi kiusatud või narritud ning paluti tuua erinevaid näiteid. Projektiga liitunud klassi lapsed tunnistasid, et nende klassis kiusatakse ja narritakse ning mõni õpilane tunnistas, et ta kiusab ka ise, kuigi teab, et see on vale. Õpilased kasutavad nii füüsilist kui mittefüüsilist vägivalda ning see kehtib nii poiste kui ka tüdrukute kohta. Kõige vähem näiteid tõi kiusamise või narrimise kohta L2 klassi õpilased. Samas ütles osa projektiga liitunud lapsi, et nad väldivad teatud õpilasi, sest arvavad, et neil on pisikud küljes ja nende laud mädaneb ära. Järgnevalt on kirjeldatud põhjust, miks õpilased nii arvavad ning lisatud ka näiteid:

Mina arvan, et sellepärast, et õpetaja ükskord ütles hästi ammu, et Annemai on kott hästi räpane, et ei taha üldse puutudagi ta kotti (kool 1, L1, grupp 2, T); See Martin lõi Kerda vastu seina pikali. Ma ühe korra lõin ühte poissi ja ta sõpra. Nad ajasid mind nii närvi (kool 1, L1, grupp 4, P); Ma teengi nii, et /.../ meelega nüksan Heidit. Heidi ütleb: „MIDA SA TEED?“ Ja ma ütlen, et ma ei teinud midagi. Aga jah, nii ei tohi teha (kool 1, L1, grupp 1, T); Näiteks, kui Hendrik ja Jaan, kui kellelgi on mingid asjad laua peal, siis nad võtavad need ära ja viskavad neid (kool 2, L1, grupp 1); Siis, kui me kehalisest tuleme ja lähme riietuma ja siis vahepeal Annemai sosistab mulle kõrva: „Ära ole Kärdi sõber, sest ta on nii paks!“ (kool 2, L1, grupp 1).

Ühes projektiga liitunud klassis ütles osa õpilasi, et klassis kiusatakse vähe ning ülejäänutel ei tulnud kiusamissituatsioonid meelde. Teise projektiga mitteliitunud klassi

õpilastel aga leidus väga suurel hulgal näiteid erinevatest kiusamisolukordadest. Kõik näited on toodud poiste poolt ning ainult veerand õpilastest on klassis tüdrukud. Seetõttu võib klassis ilmned ka rohkem füüsilist kui mittefüüsilist vägivalda.

Aa eile hakkas jah Steven raamatutega teisi peksma noh (kool 2, M1, grupp 1); Ta võttis tooli ka. Tahtis tooliga Arminit lüüa (kool 2, M1, grupp 4); Jaa, Katariinat on kiusatud /.../ poisid üldse teda ei salli, sest ta on väga nõrk (kool 2, M1, grupp 2); No näiteks Kaur ütleb Kerdole pakspea. Tegelikult Kerdo on tugev kah /.../ Ta (Kerdo) nagu pigistab enda külge ja võtab valusasti kinni ja ütleb: „Kui sa ükskord veel teed, siis sa saad!“ (kool 2, M1, grupp 2); Aa ja vahepeal narrib Anna ka tüdrukuid. Ta tahab sellepärast tüdrukuid narrida, et poisid teda ei kiusaks (kool 2, M1, grupp 3); Stevenil oli trussade peal üks vaal ja tuli ühede trussikutega kooli, mis olid kõik vaalu täis (kool 2, M1, grupp 3).

Õpilastelt küsiti ka seda, kas neist on kedagi kiusatud või narritud. Projektiga liitunud seas leidus vähem õpilasi, kes ütlesid, et neid ei ole kiusatud või narritud. Kõik ülejäänud õpilased tunnistasid aga vastupidist.

Aa ja näiteks hakkad riide panema ja siis tulevad mingid poisid, võtavad su koolikoti ära ja siis viskavad üksteisele (kool 1, L1, grupp 3); /.../ Ükskord, kui kehalise tund oli, siis ma kukkusin ukse juures ja siis nad tulid ja hakkasid lihtsalt jalgadega peksma (kool 2, L1, grupp 1, P); Ükskord Henri mind kiusas. Võttis pea ja vastu lauda. Ja mina teda hammustasin käest (kool 2, L1, grupp 2, P).

Suuremat osa projektiga mitteliitunud klasside õpilasi on kiusatud või narritud, kuid ainult ühes klassis leidus õpilasi, kes vastasid, et neid ei ole kunagi kiusatud ja narritud või ei ole kiusatud selles koolis. Siiski toodi erinevaid näiteid selle kohta, kuidas keegi lapsi kiusanud on:

Siin koolis ei ole. (kool 1, M1, grupp 1); /.../ No näiteks panen järgmise tunni kooliasju ja siis nad löövad mind tagant ja narrivad kah (kool 2, M1, grupp 2, P); Karoliina kõrvad on niimoodi natuke mustad, täitsa oranžid (kool 2, M1, grupp 3, P); Ja ta haiseb natuke pissi järgi ka (kool 2, M1, grupp 3, P); Mind on niimoodi narritud, et siis, kui ma vahepeal niimoodi võrgust üle ei viska ja siis narritakse mind ja Karoliinat ka, et te olete nii halvad viskajad ja me ei võta teid tiimi (kool 2, M1, grupp 3, T).

Seejärel sooviti õpilastelt teada, kuidas õpilased ennast tunnevad, kui neid on kiusatud. Kõikide projektiga liitunud klasside õpilaste levinum vastus oli see, et nad tunnevad ennast halvasti või neil on valus. Samas mainiti ka nutma hakkamist, vihaseks minemist, seda, et südamel on valus ning kaks tüdrukut ütlesid, et nad ei tee kiusamisest välja ja ainult üks poiss ütles, et ta ei tunne midagi.

Ma ei tee välja, sest kui ma hakkam ise teda lööma või narrima, siis on veel hullem /.../ (kool 2, L2, grupp 3, T); Halvasti. Ma olen isegi näole ka haiget saanud, kui mulle pandakse jalga ette /.../ (kool 1, L1, grupp 3); Siis, kui mind kiusatakse, siis ma tunnen end halvasti ja tahaks talle ka halba teha /.../ Tavaliselt ma mõtlen nii, aga mõnikord ma teen (kool 2, L2, grupp 4).

Projektiga mitteliitunud klasside õpilastest vastas samuti enamik, et tunneb ennast halvasti, kui teda on kiusatud või narritud. Lisaks öeldi ka seda, et siis tekib tunne nagu tahaks kedagi või midagi lüüa ning osa lapsi vastasid, et neid ajab see närvi. Osa projektiga mitteliitunud klassi õpilasi aga tunneb end väga hästi või õnnelikult, kui teda on kiusatud. Antud varianti on nimetanud kolm poissi ja üks tüdruk.

Mina tunnen end väga väga õnnelikult. Siis ma lähen teiste juurde, võtan kõrist kinni (kool 2, M1, grupp 3, P); Mulle meeldib väga väga väga, kui mind narritakse ja mulle ei meeldi väga väga väga, kui mind ei narrita. Meeldib, sest siis pööravad kõik mulle tähelepanu (kool 2, M1, grupp 3, T); Ma tunnen hästi. Siis ma saan enda pisikesed nunnukesed käiku panna. Mulle meeldib lüüa. /.../ (kool 2, M1, grupp 4, P); Kui sind kiusatakse ja ei taheta su sõber olla, siis on hästi paha tunne (kool 1, M1, grupp 2, T); Natuke halb oli ja siis ma läksin minema lihtsalt (kool 1, M1, grupp 1, T).

Et klassis suhted toimiksid, peaks olema paika pandud ka klassireeglid. Seetõttu tahetigi lastelt teada, millised reeglid nendel klassis on selleks, et omavahel paremini läbi saada. Projektiga liitunud klasside õpilaste seas mainitud reeglid: ei tohi lüüa! Ei tohi norida! Ei tohi kiusata! Aita teisi inimesi! Kui teed haiget, siis palud vabandust!

Ei löö! Ei nori! Kui keegi saab haiget, siis lähed tema juurde ja küsid: „Mis juhtus?“ Kui teed kellelegi haiget, siis peab vabandust paluma (kool 1, L1, grupp 1); Aga mõnikord ei peeta kinni neist. Siis paneb õpetaja märkuse, pahandab. Aga üldiselt muidu reegleid täidetakse (kool 2, L2, grupp 2).

Sama küsimus esitati ka projektiga mitteliitunud klasside õpilastele. Kool 1 õpilased nimetasid mitmeid reegleid: ei löö! Ole sõbralik! Jaga asju teistega! Ei kiusa! Kuid kaks õpilast ütlesid, et reegleid ei ole kuskil kirjas. Vastupidiselt kool 1 lastele vastas aga kool 2 projektiga mitteliitunud õpilastest ainult üks laps, et ei tohiks teisi kiusata. 17 õpilast aga ütlesid, et neil ei ole klassis reegleid.

Ei ole neid kuhugi kirjutatud küll (kool 2, M1, grupp 1); Meil on klassis ainult selline reegel, et ei tohi klassis joosta (kool 2, M1, grupp 4); On, et: „Ei kiusa!“ Aga mõned küll kiusavad (kool 2, M1, grupp 1).

Kuna igas klassis tuleb mõnikord ette õpilastevahelisi tülisid, mida nad alati ise klaarida ei suuda, sooviti lastelt teada, kuidas õpetaja neid sellises olukorras aitab. Õpilaste vastustest selgus, et kõikide projektiga liitunud klasside õpetajad käituvad antud olukorras erinevalt. üks õpetaja riidleb/karjub ning pannakse ka punaseid ja rohelisi täppe (punaseid täppe paneb õpetaja siis, kui õpilane on millegi halvaga hakkama saanud ning rohelisi täppe siis, kui õpilane on olnud tubli). Üksikud õpilased ütlesid ka, et õpetaja selgitab välja, miks tüli tekkis ja ütleb, et ei tohi teisi kiusata. Ülejäänud õpetajad uurivad, mis on juhtunud, räägivad tülis osalenutega ning mainiti ka, et õpetaja paneb märkuseid, paneb seletuskirja kirjutama või saadab direktori juurde. Leidus ka õpetaja, kes teeb klassijuhatajatunni ja räägib probleemist kogu klassiga. Näited projektiga liitunud klasside õpilastelt:

Mõnikord viib õpetaja üles direktori juurde, mõnikord paneb seletuskirja kirjutama ja mõnikord paneb märkuse (kool 2, L1, grupp 4); Õpetaja teeb klassijuhatajatundi mingi 5-15 minutit. Räägib meiega (kool 2, L2, grupp 3).

Ka projektiga mitteliitunud klasside õpilastelt küsiti, kuidas nende õpetaja neid tüli tekkimise korral aitab. Õpetajad selgitavad välja, kelle vahel ja miks tüli tekkis ja räägivad nendega. Samuti pannakse märkuseid. Leidus ka üks õpilane, kes ütles, et õpetaja ei aitaagi.

Õpetaja aitab niimoodi, et küsib: „Mis juhtus? Kes lõi? Kes tegi?“ Ja siis kutsub tema ja siis läheb uksest välja. Me räägime sellest, et mis juhtus ja kes alustas. Kes alustas, saab suurema märkuse, et saab rohkem pahandada. Et pigem ole tark ja ära tee vastu (kool 2, M1, grupp 3).

Seejärel küsiti lastelt arvamust selle kohta, kas nende klassis on kiusamist olnud rohkem 1. klassis või 2. klassis? Seda seetõttu, et teada saada, kas kiusamist on vähemaks jäänud või mitte.

Projektiga liitunud klasside õpilaste seas oli suurem osa arvamusel, et 1. klassis oli rohkem kiusamist kui 2. klassis, kui leidus ka palju õpilasi, kes arvasid, et 2. klassis on kiusamist rohkem. Kaks õpilast leidsid ühes klassis, et kiusamist on kogu aeg sama palju olnud. Järgnevalt on välja toodud põhjused, miks lapsed arvasid, et 2. klassis on rohkem kiusamist:

Õpilasi tuli nüüd juurde (kool 1, L1, grupp 3); Nemad ei saa niimoodi aru mis projekt meil on (kool 1, L1, grupp 3); 2. klassis, sest 1. klassis nad ei teadnud ka veel eriti, mis see kiusamine on. Ses mõttes, et poisid on suuremaks saanud ja nad teavad juba asju, mida öelda võiks (kool 2, L2, grupp 3).

Projektiga mitteliitunud klasside enamik õpilasi arvab, et 2. klassis on olnud rohkem kiusamist, kuid leidus ka vastupidiseid arvamusi:

1. klassis rohkem, sellepärast, et mulle saadeti halbu sõnumeid, kiusati hästi palju. Poisid eriti, aga ma tahtsin ikkagi nende moodi olla: tugev ja hästi visata. Mulle meeldib, kui mind narritakse, sest siis ma saan hästi palju tähelepanu /.../ (kool 2, M1, grupp 3, T); Minu arust on 2. klassis rohkem (kool 2, M1, grupp 3).

Antud juhul on näha, et kõikides klassides esineb kiusamist. Enim kiusamisolukordi on kool 2 projektiga mitteliitunud õpilaste seas ning palju kiusamist esines ka kool 1 projektiga liitunud õpilaste ja kool 2 projektiga liitunud (L1) õpilaste seas. Kõige vähem kiusamisolukordi esines kool 2 projektiga liitunud (L2) õpilaste seas ja kool 1 projektiga mitteliitunud klassis. Viimaste puhul ei panda klassis ka halbu hüüdnimesid eriti tihti. Paraku tunnistasid kõikide klasside lapsed, et neil on klassis õpilasi, keda gruppi ei soovita. Mõlema kool 1 klassi lastest väitis osa õpilasi, et neid ei ole kiusatud ning kool 2 kolme klassi lastest valdavalt osa on kiusatud. Kiusati pigem neid, kes on teistest millegi poolest erinevad, nagu näiteks füüsiliselt nõrgemad, välimuselt või käitumiselt teistsugused. Kiusamise puhul ongi ohustatud pigem õpilased, kes erinevad teistel mingil moel (Sharp & Smith, 2004, 16). Enamik õpilasi tunneb end väga halvasti ja kurvast, kui neid on kiusatud, kuid kool 2 projektiga mitteliitunud klassi laste seas leidus kolm poissi ja üks tüdruk, kes

mainisid, et neile meeldib väga, kui neid kiusatakse. Tüdruk põhjendas seda tähelepanu saamisega ning poistele meeldis kasutada kiusaja vastu vägivaldset lähenemist.

Kui on siiski kellegi vahel tüli toimunud, siis kõikide klasside õpetajad räägivad kas tülis osalenutega või pannakse märkused. Paraku selgus õpilaste jutu põhjal, et märkustest on abi ainult korraks, kuid käitumine sellest üldiselt ei muutu. L2 klassi õpetaja aga korraldab klassijuhatajatunni ja räägib probleemist kogu klassiga. Kui tegemist on kiusamisjuhtumiga, siis on teada, et kiusamine puudutab kogu rühma, kus kõikidel lastel on kas suurem või väiksem roll (Kiusamisest..., 2010). Seetõttu on oluline probleemi korral kogu klassiga asja lahendada. Kuna eelmise kategooria juures sai nimetatud, et kõige rohkem kiusamisolukordi esines kool 2 projektiga mitteliitunud klassi laste seas, siis antud klassis puuduvad õpilaste sõnul ka reeglid. Teistes klassides aga on õpilased reeglitest teadlikud. Võib järeldada, et reeglite puudumine võib seotud olla suurema kiusamisolukordade hulgaga. Siiski uurides, kas kiusamist on olnud rohkem 1. klassis või 2. klassis, siis projektiga liitunud õpilaste seas jäi ülekaalu arvamus, et 1. klassis oli kiusamist rohkem kui 2. klassis. Projektiga mitteliitunud klasside laste arvates aga on kiusamist rohkem 2. klassis, millest võib järeldada, et antud projektist on kõikides klassides mingil määral kasu olnud.

Laste toimetulek kiusamise ja narrimisega

Antud kategooria all sooviti esimesena õpilastelt teada, mida nad teevad, kui keegi neid kiusab või narrib.

Osa projektiga liitunud klasside õpilasi lööb kiusajat, paneb jooksu, kui teda on kiusatud või ähvardab emale helistada. Ülejäänud õpilased ütlevad kas oma vanematele või õpetajale, lahkuvad kiusaja juurest, ei tee kiusamisest välja, ähvardavad kutsuda õpetaja, teevad või ütlevad midagi vastu või palutakse, et kiusaja lõpetaks kiusamise.

Ja millalgi 1. klassi tüüp tuli minuga norima /.../ vaata ma andsin talle ühe molu ära /.../(kool 1, L1, grupp 3, P); Näiteks ütlen õpetajale, aga vahepeal õpetaja ei tee mitte midagi /.../ (kool 2, L1, grupp 1, T); Jooksen ära ja ütlen õpetajale. Ta aitab (kool 2, L2, grupp 2, T); Hakkan vastu. Samamoodi nagu nemad minuga käitusid. Õpetaja paneb märkuse. Siis see annab õppetunni, aga samas nad ei muutu (kool 2, L2, grupp 2, P).

Ühe projektiga mitteliitunud klassi õpilastest enamik jookseb/läheb ära, kui teda kiusatakse või ütleb kiusajale midagi vastu, kuid mõni laps ütles, et ta läheb vihaseks, aga ta ei tee ega ütle kiusajale midagi, samuti öeldi, et mainitakse seda emale ja üks laps ütles, et ta lööb vastu. Teise projektiga mitteliitunud klassi lapsed aga enamjaolt teatavad kiusamisolukorrast õpetajale. Samuti mainiti palju, et lükatakse või lüüakse kiusajat, öeldakse kiusajale midagi halba vastu, minnakse talle kallale, antakse peksta või öeldakse, et kiusaja lõpetaks kiusamise, muidu saab õpetaja sellest teada.

Sa ei löö teda, vaid ütled: „Sa oled ise selline! See, kes ütleb, ise on!“ (kool 1, M1, grupp 2, P); Lõön mättasse noh! (kool 2, M1, grupp 4, P); Ütleme kas temale vastu või kui see ei aita, siis ütleme õpetajale ja emale (kool 2, M1, grupp 1, P); Kui keegi mind kiusab, siis ütlen: „Olge vai, ma lõön teid maha!“ (kool 2, M1, grupp 3, P).

Järgmisena küsiti õpilastelt, et mida nad teevad, kui näevad, et kedagi teist kiusatakse või narritakse. Mõlema kooli projektiga liitunud klasside enamik õpilasi ütlesid, et nad sekkuksid igal juhul vahele, kui näevad, et teisi kiusatakse. Muid variante tuli palju, kuid igat varianti nimetas ainult üks õpilane. Näiteks mainiti, et minnakse appi siis, kui kiusatakse head last, sõpra, tuttavat või väiksemat last ning vahel ei minda ise appi, vaid kutsutakse keegi suurem.

Mina olen nii teinud, et ütlen: „Ära nori teda! Ma olen ju ta sõber ja niimoodi ei räägita.“ /.../ (kool 1, L1, grupp 1, T); Siis ma küll aitaks, kui keegi suurematest kiusaks väikseid, siis ma läheks kohe vahele neile ja sosistaks talle: „Jookse ära, ma jooksen ka kohe ära.“ (kool 1, L1, grupp 2, P); Tõnist on narritud ja siis ma ütlen oma klassivendadele, et: „Lõpetage ära, mõtle, kui teile niimoodi tehtakse!“ (kool 2, L2, grupp 3, T).

Ka projektiga mitteliitunud klasside õpilased eelkõige sekkuvad vahele, kui näevad, et kedagi kiusatakse. Juhul, kui ei sekkuta, siis öeldakse kohe õpetajale. Samas mainisid õpilased ka seda, et kui suur kiusab väikest või kiusatakse omavanust last, siis minnakse appi ning sama palju õpilasi ütles ka, et ei julge sekkuda kiusamisse, sest kardetakse enda pärast. Näiteks juhul, kui suuremad kaklevad.

Ma nägin koolis, et üks suur poiss kiusas ühte väikest tüdrukut. Siis ma mõtlesin, et ma lähen vahele, aga ma ei julgenud minna, sest äkki ta hakkab mind ka norima (kool 1, M1, grupp 2, T); Ma ütleks, et: „Ära pane tähele ja lõpeta ära!“ Ja lähen ütlen õpetajale (kool

2, M1, grupp 2, T); Mõnikord, kui mõned kiusavad, siis see, kes alustas, siis ma lähen seda peksma (kool 2, M1, grupp 3, P).

Jätuks eelnevale küsimusele, sooviti teada seda, kas õpilastel on vahel olnud nii, et näevad, et kedagi kiusatakse, kuid ei tee sellest välja ning seejärel paluti õpilastel tuua selle kohta näiteid. Väike osa projektiga liitunud klasside õpilastest ütles, et ta sekkub alati kiusamisse, kuid suurem osa õpilastest tunnistasid, et neil on olukordi, mil nad kiusamisse ei sekku, seda näiteks siis, kui suuremad õpilased kiusavad väiksemaid või üksteist; kui on liiga suur tüli; kui kiusamine leiab aset võõraste vahel ja üks laps tunnistas ka seda, et ta ei aita üht poissi seetõttu, et see poiss kiusab teda ennast.

Ma ei aita Robertit, sest ta kiusab mind ise ka (kool 1, L1, grupp 1, T); Kui pole minu vanused või pole minu klassist, siis ma vahepeal ei lähe vahele /.../(kool 2, L1, grupp 2, P); Kui suuremad kiusavad, siis ma kutsuks õpetaja, sest ma ei julge ise vahele minna sellele (kool 2, L2, grupp 3, T); Kui ta on su sõber, siis sa nii ei teeks. See on sõbra aitamine ja kui sõbral on abi vaja, siis sa pead teda ikkagi aitama (kool 2, L2, grupp 3, T).

Ka projektiga mitteliitunud klasside õpilastest enamik vastajatest tunnistas, et neil on olnud olukordi, mil nad pole kiusamisse sekkunud. Kolm õpilast ütles, et nad sekkuvad alati. Lapsed ei sekku suure kakluse puhul; ei sekku siis, kui kedagi võõrast kiusatakse; ei sekku, kui suurem kiusab väiksemat.

No ma ükskord läksin mööda. Seal oli üks suur ja ma ei julgenud minna. Siis, kui väike oleks, siis ma julgeks minna (kool 1, M1, grupp 2, T); Ma mõnikord ei lähe, kui on väga suur kaklus ja ma arvan, et nad hakkavad siis minuga kaklema. Siis ma ütlen kellelegi ära või ütlen õpetajale (kool 2, M1, grupp 4, P).

Järgmisena sooviti õpilastelt teada, kas nad on teise lapse ees vabandanud, kui on teda kogemata või meelega kiusanud ning paluti ka õpilastel tuletada meelde mõni taoline olukord. Projektiga liitunud klasside õpilastest ainult üks tunnistas, et pole kunagi vabandanud. Üks õpilane tunnistas, et kui ta kogemata kiusab, siis vabandab, aga kui meelega kiusab, siis ei vabanda ning üks laps ütles, et ta pole kunagi kedagi kiusanud. Ülejäänud õpilased kolme klassi peale ütlesid, et on vabandanud teise lapse ees.

Jaa. Et kogemata jooksin otsa (kool 2, L1, grupp 2, P); Kui kogemata teen, siis palun vabandust. Kui ma ikka meelega teen, siis ma ütlen: „Paras!“ Ja lähen siis ära (kool 1, L1, grupp 1, T).

Projektiga mitteliitunud klasside õpilastest ütlesid kokku kolm õpilast, et nad paluvad vabandust harva või et mõnikord nad ei palu vabandust ning ülejäänud vastajad ütlesid, et nemad paluvad vabandust.

Näiteks ükskord, kui ma kogemata lükkasin üht poissi, siis ta nagu solvus mu peale natukene ja siis ma palusin vabandust ja aitasin tal püsti tõusta (kool 1, M1, grupp 1, T); Mõnikord ma ei palu vabandust, sest mul ei ole temast kahju. Mul on temast suva (kool 1, M1, grupp 2, T).

Seejärel sooviti õpilastelt teada, kas ja kuidas on nemad lohutanud enda klassikaaslast, keda on kiusatud või narritud. Kõik projektiga liitunud õpilased tunnistasid, et nende klassis on lohutatud kaasõpilast ning toodi näiteid, kuidas nad on teist last lohutanud:

Jah, ütled näiteks: „Ära nuta, tule mulle külla, teeme midagi koos.“ (kool 1, L1, grupp 1, P); Kui mu klassiõdesid või –vendi on kuidagi solvatud, siis ma ütlen talle: „Ära pane tähele ja sina oled neist targem ja ära sina kutsu niimoodi teisi, sina tead õigemini, mida teha, kui keegi kedagi narrib või sind hakatakse narrima, et parem ära pane tähele.“ (kool 2, L2, grupp 3, T).

Ka projektiga mitteliitunud klasside õpilased vastasid, et nad lohutavad klassikaaslast, keda on kiusatud või narritud. Näited:

Kui näiteks kedagi narriti või kiusati, siis ma aitan teda ja, kui ma näen, kes seda tegi, siis ma lähen ütlen talle: „Miks sa teisi kiusad, teistel on ju halb. Kui sind kiusatakse, kas sul siis oleks hea?“ (kool 1, M1, grupp 1, T).

Järgmisena sooviti lastelt teada, mida nad teeksid siis, kui keegi nende klassikaaslastest saab haiget. Kõik vastajad projektiga liitunud klassides ütlesid, et nemad lohutaksid seda last, kes haiget saab, uurivad, kus tal valus on ning vajadusel nad aitavad lapse püsti ja

viivad oma kohale või kooli arsti juurde. Üks vastanutest aga mainis, et tema lohutaks ainult head last ning kaks jällegi vastasid, et nemad räägiks sellest kellelegi teisele.

Kui keegi saab haiget, siis kohe aitan püsti ja viin kooli arsti juurde. Või siis aitan ta püsti ja viin ta enda kohale istuma (kool 1, L1, grupp 1); Lähen tema juurde ja lohutan teda (kool 2, L2, grupp 1).

Täpselt samad vastusevariandid ilmnisid ka projektiga mitteliitunud õpilaste seas. Õpilased lähevad appi; küsivad, mis lapsega juhtus; lohutavad teda; kutsutakse õpetaja; viiakse kooli arsti juurde; öeldakse, et laps ei nutaks.

Kutsume õpetaja ja küsime: „Mis sul juhtus?“ Või kutsume kooliarsti (kool 2, M1, grupp 1).

Võib järeldada, et lastel, kes kiusajale ütlevad või teevad midagi halba vastu, puuduvad piisavad oskused selleks, et olukorraga hakkama saada. Näiteks psühholoogias mõistetakse agressiivsust kui puuduliku õppimise tulemit või sotsiaalse arengu häiret (Keltikangas-Järvinen, 2011, 43). Olenemata sellest, kas klassis on „Kiusamisest vaba kool“ projekt, on lapsed valmis kiusamise sekkuma. Erandina nimetati igas klassis olukorda, kui suurem kiusab väiksemat ning seda põhjendati hirmuga, et neid ennast hakatakse siis kiusama. Siiski on kõikide klasside õpilased piisavalt hoolivad selleks, et paluda vabandust, kui on kellelegi liiga teinud või lohutada last, kes on saanud haiget või keda on kiusatud.

Laste arvamused seoses kiusamise ja narrimisega

Olles lastelt uurinud, mis nende arvates on kiusamine ja narrimine ning millised kogemused neil seoses kiusamisega on olnud, oli järgmiseks tarvis teada saada laste arvamust sellest, miks lapsed üldse kedagi kiusavad ning, mida tunneb laps, keda kiusatakse. Kuna tihti kiusatakse lapsi, kes on teistest nõrgemad või välimuse poolest kiusajast erinevad, sooviti õpilastelt teada saada, mida nad arvavad inimestest, kes on teistest millegi poolest erinevad ning paluti lastelt sellest lähemalt rääkida.

Esimesena aga küsiti õpilaste arvamust selle kohta, miks lapsed kedagi kiusavad või narrivad. Suur osa projektiga liitunud õpilasi arvasid, et lapsed kiusavad kedagi sellepärast,

et tahavad kätte maksta. Peale selle arvasid õpilased, et kiusatakse ja narritakse teisi nalja või lõbu pärast, samuti sellepärast, et ühele inimesele ei meeldi miski teise inimese juures ning osa õpilastest mainisid ka koduse kasvatuse mõju. Ülejäänud vastuseid nimetati vähem kordi: kiusatakse kadedusest; ei sallita teist; kui tahetakse sama asju; kiusatakse, kui ollakse enda peale pahased; sünnitakse kurjaks; igavusest; vägivaldsete arvutimängude pärast; tahetakse tähelepanu saada; et näidata oma tugevust; tahetakse olla lahe; tahetakse olla erinev; välimuse pärast ja viimaks mainiti, et vahel ka kaitstakse kedagi sel viisil.

Äkki teda on kodus kasvatatud nii või äkki ta sünnib kurjaks /.../ (kool 1, L1, grupp 2); Ma olen ka sellepärast vägivaldne, et ma mängin kogu aeg sõjamänge, aga nüüd mul ei ole sõjamänge /.../ (kool 1, L1, grupp 3); Ma arvan, et nad tahavad lihtsalt olla lahedad, nad tahavad olla klassi kõige paremad ja tahavad olla erinevad lihtsalt (kool 2, L1, grupp 1); Näiteks laps arvab, et see on tema meelest naljakas /.../ (kool 2, L2, grupp 1). Mul pole õrna aimugi. Mina kiusan, et lõbusam oleks (kool 2, L2, grupp 4).

Projektiga mitteliitunud klassi lapsed nimetasid kiusamise põhjuseks seda, et tahetakse kätte maksta, kiusatakse, kui kellelgi on kole või naljakas välimus, see inimene ei ole teistega sõbralik, teine laps on nõrk ja teda on lihtne kiusata, lõbu pärast, ropendamise pärast, vihatakse üksteist, koduse eeskuju pärast, tunnis pole muud teha, tahetakse olla poiste moodi.

Võib-olla tegi kunagi see tüdruk või poiss talle midagi paha ja siis ta nagu teeb talle vastu /.../ (kool 1, M1, grupp 1); Teine on nõrk ja teda on lihtne kiusata. No näiteks Karoliina. Ta on pisike ja talle meeldivad tittede asjad (kool 2, M1, grupp 2); Elus on vaja kiusata. Sellepärast näiteks, et tal on naljakad saapad (kool 2, M1, grupp 3); Mina kiusan sellepärast, et ma tahan vahest olla poiste moodi. Olla ka tugev (kool 2, M1, grupp 3, T).

Et panna õpilasi mõtlema ka teiste laste tunnetele, kui neid kiusatakse, siis küsiti õpilastelt, mida nende arvates see laps võib tunda, keda on kiusatud või narritud. Kõikide projektiga liitunud klassi õpilaste põhiliseks vastuseks oli see, et teine laps tunneb end halvasti; võib hakata mõtlema, et ta ongi selline nagu talle öeldakse; tal on valus ja võib hakata ka nutma. Üksikud vastasid ka seda, et laps tunneb pahameelt ja see jääb talle kogu eluks südamesse. Samuti leidis kaks poissi kool 2 ühes klassis, kes tunnistasid, et nad ei tea, mida teine laps

võiks tunda, sest nad pole ise kiusamist kogunud ja ei tea, milliseid tundeid see neis endis tekitaks.

Ta võib tunda ennast halvasti ja see võib talle koguks eluks südamesse jääda ja ta ei saa sellest lahti /.../ (kool 2, L1, grupp 3); Et näiteks, kui kiusatakse, et sa oled paks, siis võidki hakata mõtlema, et oledki paks (kool 2, L2, grupp 1).

Projektiga mitteliitunud õpilased arvasid samuti, et teine laps võib tunda ennast halvasti/pahasti; tunneb end kõrvalejätetuna ja kurvana; tunneb, et teised on temast üle. Kuid vastati ka, et teine laps võib tunda end hästi ning üks poiss ja üks tüdruk lisasid, et nemad tunnevad end hästi.

Paha tunne on /.../(kool 1, M1, grupp 2); Ma tunnen ennast vahepeal hästi. Teiste kohta ma ei tea, sest mina pole nemad (kool 2, M1, grupp 3, T).

Lisaks paluti lastel rääkida sellest, kuidas nemad suhtuvad inimestesse, kes on neist millegi poolest erinevad. Projektiga liitunud klasside vastustest selgus, et kõigi kolme klassi enamik õpilasi suhtuvad sellistesse inimestesse siiski hästi, kuid leidis ka õpilasi, kes suhtuvad neisse halvasti. Kõiki klasse võrreldes selgus, et halb arvamus veidi erinevamast inimesest esines ainult poiste seas.

Mulle ei meeldi pruuni näoga (kool 1, L1, grupp 4, P); /.../ Vahepeal, kui mõndadel inimestel pole jalgu või käsi, siis ma tavaliselt vaatan nii kaua, kui saan. Ma ei mõtle halvasti, vaid lihtsalt vaatan ja mõtlen, et huvitav miks tal nii on (kool 2, L1, grupp 2, P); Mina parem ei narriks, sest teine inimene tunneb ennast halvasti, kui mina võin ennast hästi tunda /.../ (kool 2, L2, grupp 3, T).

Sama küsimus esitati ka projektiga mitteliitunud klasside õpilastele. Õpilaste suhtumine inimestesse, kes on neist millegi poolest erinevad, on hea. Ainult kaks last vastasid, et nemad suhtuvad halvasti.

Nad on täpselt samasugused nagu meie, ainult nendel on hädad nagu (kool 1, M1, grupp 1); Mina tavaliselt ei hakka norima, sest ma tean, et ei tohi norida (kool 1, M1, grupp 2); Vahet ei ole. Henril on üks kõrv suurem kui teine, aga ta on ikka sõber (kool 2, M1, grupp 1); Mulle ei meeldi neegrid (kool 2, M1, grupp 4).

Kõikide klasside õpilaste seas arvati, et kiusatakse pigem kuna tahetakse kätte maksta, samuti nimetati, et kiusatakse tähelepanu saamiseks, lõbu pärast, kadedusest, igavusest, tahetakse olla erinev/lahe või arvati, et põhjused võivad peituda koduses kasvatuses. Võimalik, et lapse kodus valitsevad näiteks füüsilised karistusmeetodid. On teada, et füüsilist agressiivsust põhjustab füüsiline karistus (Keltikangas-Järvinen, 2011, 125). Samuti on ka lapsi, kes koolis kiusavad teisi, kuid kodus on nad ohvriteks (Sullivan jt, 2004, 18). Kiusamisohvriteks langevad ka enamjaolt inimesed, kes on teistest millegi poolest erinevad (Sharp & Smith, 2004, 16). Seetõttu uuriti lastelt nende arvamust erinevuste suhtes. Kõikide klasside õpilased suhtuvad inimestesse, kes on millegi poolest erinevad, siiski pigem hästi, kuid võrreldes teiste klassidega, esines lisaks negatiivseid vastuseid kool 1 liitunud klassi ja kool 2 mitteliitunud klassi laste seas. Antud juhul võib järeldada, et kool 1 projektiga liitunud klassis on sallivuse arendamisele vähe rõhku pandud.

Projektis osalevate laste arvamused ja kogemused seoses „Kiusamisest vaba kool“ projektiga

Antud kategooria alla kuuluvaid küsimusi esitati ainult projektis osalevate klasside õpilastele, et teada saada täpsemalt, millised arvamused ja kogemused on neil seoses „Kiusamisest vaba kool“ projekti metoodiliste vahenditega.

Esimesena küsiti lastelt klassis oleva sõber karu kohta ning taheti teada, kuidas sõber karu on neid aidanud. Kõikides klassides jäi enamjaolt kõlama lause, et karu on lapsi aidanud. Nimelt saab karule rääkida muresid, teda kallistada, ta jälgib laste käitumist, talle jutustatakse oma päevast ning ta osaleb probleemide lahendamisel. Ainult ühes klassis räägiti lisaks ka sellest, et karu ei aita, sest tema ei räägi vastu ja tekitab kaisukarusid juurde ning mainiti ka seda, et nad eriti ei kasutagi 2. klassis karu, sest neil pole enam aega. Seevastu aga ühes teises projektiga liitunud klassis kasutatakse karu väga aktiivselt. Tehakse ka karuringe, kus räägitakse erinevatest teemadest ja karu õpetab lastele, mida tohib teha ja mida mitte. Toodi välja ka karu üks erinevus, nimelt on see karu lilla ja ta erineb tavalistest pruunidest karudest. Lisaks ütlesid õpilased, et enam nad ei kiusa nii palju.

./.../ ükskord, kui Robin ütles mulle prillipapa ja siis ma rääkisingi selle karule ära (kool 1, L1, grupp 3); Eriti me ei tee enam, aga muidu aitas küll (kool 2, L1, grupp 4); Me teeme ringi ja räägime ja karuga seoses ka. Me teeme ringid ja räägime oma elust ja räägime teiste elust ja mida me tunneme ja sallivusest ja (kool 2, L2, grupp 3); ./.../ Neile on hea oma saladusi jagada (kool 2, L2, grupp 1).

Kuna projekti üheks vahendiks on ka massaaž, siis sooviti õpilastelt teada, mida nad arvavad üksteise masseerimisest. Kõigis kolmes klassis toodi välja samu vastuseid, nimelt massaaž kas meeldib; meeldib siis, kui ise ei pea masseerima või meeldib, kui sõber masseerib; ei meeldi, kui halb laps masseerib (masseerib valusalt) või ei meeldi üldse. Rohkem arvasid siiski lapsed, et massaaž meeldib neile. Ainult ühes klassis kõlas palju negatiivseid vastuseid ning mainiti, et nad on massaaži teinud ühe korra ja seda 1. klassis. Teises klassis rääkisid veel lapsed, et massaaži tehti 1. klassis peaaegu iga päev, kuid enam nad massaaži ei tee, sest aega ei ole. Kolmandas projektiga liitunud klassis selliseid vastuseid ei nimetatud.

Ei meeldi, kui pahad lapsed masseerivad, sest nad masseerivad valusalt (kool 1, L1, grupp 3); Tahaks olla eespool, et keegi masseeriks mind, sest siis ei pea ise masseerima ./.../ (kool 1, L1, grupp 3); Ja, massaaži oleme teinud ühe korra (kool 1, L1, grupp 4); Ülimõnus. Teine lõdvestab sind, sina saad puhata (kool 2, L1, grupp 4); See võtab stressi maha (kool 2, L1, grupp 3); Ei meeldi. Mõndadel on see kooli vest seljas ja siis käed nagu põleks. Ja üldse, mis ma sellest teise seljast ikka masseerin (kool 2, L1, grupp 2); Meeldib ainult siis, kui mu sõber masseerib mind (kool 2, L2, grupp 4).

Lisaks laste arvamusele massaaži kohta, küsiti ka seda, kas massaaž on õpilasi kuidagi omavahel ka lähedasemaks teinud. Kahe projektiga liitunud klassi õpilaste seas esinesid samad vastused. Nende arvates on õpilased üksteist rohkem tundma õppinud; lähedasemaks muutunud; nad on ka sõbra leidnud, kuid ühes neis klassides mainiti ka seda, et massaaž ei ole nende lähedusele mingil viisil mõjunud.

Kolmanda projektiga liitunud klassi õpilased ütlesid pigem, et nemad ei saa aru, kas nad on massaaži tõttu lähedasemaks muutunud või mitte ning veidi vähem lapsi vastas, et nad on lähedasemad, aga rohkem kommentaare ei lisatud. Arvatavasti võib põhjus peituda ka selles, et eelnevalt oli osa lapsi öelnud, et nad on klassis massaaži teinud ainult ühe korra.

Me teeme massaaži ja siis samal ajal nagu tunneme, et see inimene, kes mulle teeb, ta on hea ja tahab mind niimoodi aidata ja see aitab ja viib mõtted peast ära. Sa nagu saad tema käte jõudu ja saad temaga natuke aega koos veeta (kool 2, L1, grupp 3); Nii, et ma õpin teda rohkem tundma (kool 2, L2, grupp 2).

Järgnevalt taheti õpilastelt teada, kas õpetaja on kasutanud klassis teemakaarte, millel on kujutatud pilt mõnest kiusamisolukorrast ja mille taga on küsimused pildi kohta. Ühe projektiga liitunud klassi õpilastest suur osa vastas, et õpetaja on neid kasutanud ühe või paar korda ning üks laps ütles, et ta ei mäleta neid. Teise liitunud klassi õpilased ütlesid, et nad on teemakaarte kasutanud, et teha näidendit, kuid mainisid, et nad kasutavad neid vähe ja tahaksid rohkem kasutada. Kolmanda projektiga liitunud klassi õpilastest suur osa vastas, et õpetaja kasutab neid ja neil on peaaegu kõik kaardid juba läbi arutletud.

Me teeme vahepeal nendest näidendeid. Vähe kasutame neid. Tahaks rohkem (kool 2, L1, grupp 2); Vahel saavad need otsa ja siis meil pole midagi teha. Aga ma mõnda olen näinud, mida me pole läbi teinud, aga ma arvan, et õpetaja äkki ei taha kõike näidata, võib-olla on mõni sarnane nagu sinu juhtumiga, et äkki see laps tunneb end halvasti, kui õpetaja seda kaarti näitab (kool 2, L2, grupp 3).

Seejärel taheti teada saada, kuidas õpilaste meelest need teemakaardid on neid aidanud. Kahe klassi õpilaste vastused sarnanesid üksteisele. Õpilased arvasid, et kaardid aitasid, aitasid vähe või pole kuidagi aidanud. Lisati ka juurde, et ei tea vastust sellele, sest nad on kaarte vähe kasutanud. Mõlemale klassi lapsed tahaksid rohkem neid teemakaarte kasutada.

Kolmanda projektiga liitunud klassi õpilased aga ütlesid, et teemakaardid on neid aidanud nii, et probleemi korral nad võtavad kaardid välja, arutavad küsimused läbi ja nii saadakse probleemist paremini aru. Samuti kasutab õpetaja teemakaarte siis, kui on mingi kiusamine olnud ning neid kasutades saavad lapsed aru, mida nad on valesti teinud.

Vähe. Tahaks rohkem. Tahaks neid näidendeid teha (kool 2, L1, grupp 1); Me püüame lihtsalt hakkama saada mingi märkusega või seletuskirjaga või õpetaja püüab kontakti saada lapsevanemaga (kool 2, L1, grupp 1); Me võtame siis kaardid välja, kui mingi probleem tuleb või keegi on kedagi kiusanud. Siis arutame küsimused läbi (kool 2, L2, grupp 2); Vahepeal kasutame neid niisama ka. Võtame mingi kaardi ja arutleme sellel

teemal (kool 2, L2, grupp 2); Jaa. Kui mingi kiusamine on olnud, siis õpetaja näitab neid ja siis me saame aru, mis oleme valesti teinud (kool 2, L2, grupp 3).

Kokkuvõtteks sooviti õpilastelt teada, milline projekti metoodiline vahend neile kõige rohkem meeldib, kas karu, teemakaardid või massaaž. Kõikide projektiga liitunud klasside õpilastest suurem osa vastas, et neile meeldib karu kõige rohkem. Kahe klassi õpilased nimetasid teisenä teemakaarte ja üks poiss ütles, et talle ei meeldi ükski projekti vahend ning rääkis, mis tema arvates neid paremini aitaks. Kolmanda projektiga liitunud klassi õpilased ütlesid aga hoopis seda, et neile meeldivad kõik vahendid ja lisaks toodi erinevaid näiteid, mis neile selle projekti ja nende tegevuste juures meeldib. Üks tüdruk aga ütles, et tema meelest on need projekti vahendid igavad ning tema mängiks parema meelega arvutimänge.

Karule saab kõik oma mured südamele ära rääkida, et tema ei reeda kedagi (kool 2, L1, grupp 3); Ükski eriti ei meeldi. Minu meelest aitaks see, kui pannakse need, kes pole head sõbrad, koostööd tegema või pannakse pinginaabriks (kool 2, L1, grupp 4, P); Need karud ja mulle meeldivad need kaardid ja massaaž ja ringid meeldivad eriti /.../ Hästi tore on. Et me saame ka lisaks õppimisele nagu... mängida (kool 2, L2, grupp 3); Ma ei tea. Igavad on need. Ma parema meelega mängiks Minecrafti telefonis või seda lehmamängu, kus saab ka kanasid toita (kool 2, L2, grupp 4, T).

Kõige rohkem projekti metoodilisi vahendeid kasutas kool 2 projektiga liitunud (L2) klass. Lastele meeldis kõige rohkem karu, sest talle saab muresid rääkida, nad teevad karuringi, karu õpetab neile, mida tohib teha ja mida mitte ning rõhutati, et karu on teistest erinev: ta on lilla. Lastele meeldib ka massaaž väga, kuid leidis lapsi, kes tahaksid, et pigem neid masseeritakse, aga neile ei meeldi, kui neid masseerib n-ö halb laps, sest viimane teeb haiget. Õpilaste meelest on massaaž teinud neid lähedasemaks, tänu sellele on nad üksteist rohkem tundma õppinud ja ka sõbra leidnud. Teemakaarte on nad samuti väga palju kasutanud. Räägiti, et teemakaarte kasutab õpetaja siis, kui on mingi probleem, kiusamisolukord või vahel ka niisama. Teemakaardid on aidanud neil probleemist paremini aru saada ja lahendust leida. Lapsed ütlesid, et nad on peaaegu kõik teemakaardid läbi arutlenud. Kõige rohkem meeldib valdavale enamusele siiski karu, kuidas paljud mainisid, et neile meeldivad kõik projekti vahendid, sest need on väga toredad ja neid teeb

rõõmsaks see, et lisaks tavalisele õppimisele saavad nad midagi muud ka teha. Ainult üks laps mainis, et tema mängiks pigem telefonimänge.

Kool 1 klassi (L1) lapsed ütlesid, et nemad ei kasuta enam karu, sest neil ei ole selleks aega. Leidus neid, kes ütlesid, et karule on hea muresid rääkida või jutustada oma päevast, kuid ülejäänud ütlesid, et karu pole aidanud. Massaaži tegid lapsed 1. klassis ning neil pole ka selleks enam aega. Arvamusi oli erinevaid: osale meeldis massaaž, osa ei tahtnud teisi masseerida ja osale meeldib, kui sõber masseerib. Tunnistati, et massaaži tõttu on nad üksteist rohkem tundma õppinud, sõbra leidnud ja mainiti ka, et massaaž pole kuidagi lähedusele mõjunud. Teemakaarte on lapsed kasutanud vähe, nad on teinud nende põhjal näidendit, kuid nad tahaksid rohkem neid kasutada. Arvati, et need aitasid, aitasid vähe või pole aidanud. Samas öeldi, et ei oska vastata sellele, sest nad on neid nii vähe kasutanud. Kõige rohkem meeldib lastele karu.

Teise projektis osalenud kooli lapsed ütlesid, et karu on neid aidanud ja talle saab muresid kurta, teda kallistada ja karu jälgib nende käitumist. Masseerinud on lapsed ainult ühe korra ning pigem olid ülekaalus negatiivsed arvamused. Teemakaarte on samuti kasutatud ühe või paar korda ning lapsed tahaksid neid rohkem kasutada. Kõige rohkem meeldib lastele karu ja seejärel teemakaardid.

ARUTELU

Magistritöö kirjutaja eesmärgiks oli uurida, mida nimetatakse kiusamiseks ning mil määral on esimese kooliastme õpilased kursis kiusamise terminiga. Seejuures sooviti teada saada, millised kogemused on õpilastel koolikiusamisega ning tähtis oli välja selgitada, kas ja kuidas on kiusamise ennetamisele kaasa aidanud „Kiusamisest vaba kool“ projekt kahe linna koolis ning seejärel võrrelda projektis osalenud ja mitteosalenud klassi õpilaste vastuseid. Käesoleva magistritöö autori eesmärgid said täidetud.

Kuna teooria kohaselt on laste hilisem käitumisviis ja sotsiaalsed pädevused seotud lapse ja tema vanemate suhetega (Juusola, 2011; New & Cochran, 2007b), siis uuriti lastelt ka nende suhete kohta oma vanematega ja seda, kui palju veedavad nad vanemate koos aega. Nii projektiga liitunud kui ka mitteliitunud koolide lapsed saavad vanematega pigem hästi läbi, kuid tuleb ette ka konflikte. Kool 2 projektiga mitteliitunud klassis oli kaks poissi, kes ütlesid, et ei saa oma vanematega läbi ning hilisemaid tulemusi võrreldes on antud poisid rääkinud, et neile meeldib, kui neid kiusatakse, sest siis nad saavad enda rusikad käiku panna või kiusajale peksta anda, samuti tundsid nad end hästi, kui neid kiusati. Eelkirjeldatut kinnitab ka Eesti alaealiste hälbiva käitumise uuring (2007), milles selgus, et noorel inimesel esineb vähem õigusrikkumisi, kui tal on head suhted oma vanematega.

Lapsed veedavad oma vanematega vähe aega koos. Kui perega koos ollakse, siis pigem kodus ja vaadatakse televiisorit, kuid toodi näiteid ka erinevatest tegevustest, mida vahel koos perega siiski ette võetakse. Seega läheb uuringu tulemus kokku teooriaga, milles selgus, et I kooliastme õpilased veedavad vähem aega koos vanematega ning rohkem sõpradega (Tropp & Saat, 2010, 78). Enamik õpilasi kõikides klassides pöörduv mure korral ema või õpetaja poole, kuid üks õpilane tunnistas, et ta ei saa muresid emale rääkida, sest ema tegeleb kogu aeg telefoniga, isa on tööl ning seega tuleb muret kurta sõbrannale. **Õpilaste vastustest võib järeldada, et kuigi perega veedetakse vähe aega koos ning suure osa päevast veedavad lapsed koos sõpradega, on õpilaste jaoks siiski oluline rääkida murest emale. Kuna koolis vastutab ja hoolitseb laste eest õpetaja, on lapsed valmis ka õpetajale oma muret kurtma. See näitab ka õpetaja ja õpilaste vaheliste heade ja usalduslikke suhete olemasolu.** Lisaks näitavad uuringutulemused, et vanemad on huvitatud sellest, kuidas lapsel päeval on läinud. Negatiivseid vastusevariante oli rohkem

projektiga mitteliitunud klasside seas, kus muuhulgas ütlesid ainult poisid, et vanemad uurivad päeva kohta harva või ei uuri üldse. On teada, et vanemate järelvalve oma lapse üle väheneb, kui laps saab vanemaks, kui võrrelda 7.–9. klassi laste uuringute tulemusi, siis selgub, et vanemad on teadlikumad pigem oma tütarde tegudest, kohtadest, kus ja kellega ollakse ning järelvalve nende üle on suurem kui poistel (Markina & Žarkovski, 2014, 45–46).

Rääkides kiusamisest ja narrimisest, oskasid kõikide uuritavate klasside lapsed nimetada erinevaid variante füüsilisest ja mittefüüsilisest kiusamisest ning narrimise alla lahterdasidki õpilased pigem mittefüüsilise kiusamise. Järelikult õpilased mõistavad, mis on kiusamine ja narrimine ning teades seda, et teisi ei tohi kiusata, peaksid nad aru saama, millistest käitumismustritest nad võiksid kaaslastega suheldes hoiduda, et vältida kellegi kiusamist.

2014. aastal läbiviidud Laste hälbiva käitumise uuringus selgus, et 22% Eesti õpilastest on langenud koolivägivalla ohvriks (samas, 59). Ka antud uurimuse tulemused kinnitavad seda, et kõikides uuringus osalenud klassides esineb siiski suuremal või vähemal määral kiusamist. Üldiselt võib öelda, et poiste seas valitseb pigem füüsiline kiusamine ning tüdrukute seas mittefüüsiline, kuid oli ka erandeid ning tüdrukud kinnitasid fakti, et ka nemad vahel löövad, nügivad või müksavad kaasõpilasi. Poisid tõid välja erinevaid kiusamisolukordi: löömine nii jalgadega, kui õpilane on maas pikali kui ka kätega selja tagant, tooliga ja raamatutega peksmine, kaelast kinni hoidmine, narrimine välimuse pärast (naljakad riided, mustad kõrvad, ebameeldiv lõhn). Tüdrukud tõid rohkem näiteid sellest, kuidas üksteiselt lüüakse sõpru üle, manipuleeritakse, narritakse, kui pole ilusaid riideid, kui kaaslasel on ebameeldiv lõhn või arvatakse, et teisel lapsel on pisikud küljes. Samuti noritakse tüsedaks või kutsutakse kaaslast mõne looma nimega. Kuna tüdrukud kasutavad pigem verbaalset vägivalda, siis võivad antud situatsioonid jääda õpetajatele märkamatuks.

Siiski võib uurimistulemustest järeldada, et ühe kooli projektiga liitunud klassi õpilaste seas esineb rohkem füüsilist vägivalda, kui teise projektiga liitunud klassi õpilaste seas. Kool 1 projektiga mitteliitunud klassis olevat kiusamist vähe, kuid kool 2 projektiga mitteliitunud klassis seevastu osati toimunud kiusamisolukordadest tuua suurel hulgal näiteid. Antud klassis on palju just füüsilist vägivalda ning selle põhjuseks võib olla suur poiste enamus klassis. Sarnastele tulemustele on jõutud ka varasemates uuringutes, kus Sharp & Smith (2004, 15) on välja toonud, et füüsilist vägivalda kasutavad pigem poisid ning tüdrukute kiusamisviisid on kaudsemad ning neid on raske märgata. Samuti võib

paljude probleemide põhjuseks olla see, et antud klass oli ainuke, mille õpilased mainisid, et neil ei ole klassis reegleid ning sellisel juhul ei teagi õpilased, mida nad tohivad klassis teha ja mida mitte. Selles klassis oli ka üks tüdruk, kes tunnistas, et naudib seda, kui teda kiusatakse, siis ta saab tähelepanu ning mainis ka seda, et kiusab ja narrib teisi ka ise, sest tahab olla poiste moodi ja tugev. Kuna see tüdruk oli eelnevalt rääkinud, kuidas ta kodus on põhiliselt üksi ja vanematega midagi ei tee, siis võib järeldada, et antud juhul jääb lapsel ka tähelepanust puudu ning siin võib ta arvata, et parem on negatiivne tähelepanu, kui tähelepanu puudumine. Antud klassis oli ka kolm poissi, kes tunnistasid, et neile meeldib, kui keegi neid kiusab. Ülejäänud kõikide klasside lapsed ütlesid, et tunnevad end siis väga halvasti, see teeb südamele haiget ja paneb arvama, et oledki selline nagu sind kutsutakse. Enamik lapsi olid arvamusel, et neil, keda kiusatakse, ongi valus ning halb, kuid ometigi sellest arusaanuna, käituvad osa õpilasi teadlikult või eneseteadmata teiste suhtes halvasti. Kui aga õpilast on juba kiusatud, siis selgus, et kool 2 projektiga mitteliitunud klassi õpilased räägiksid sellest õpetajale, lööksid/lükkaksid kiusajat, annavad pekka või öeldakse midagi halba vastu. Ka kool 1 projektiga liitunud klassi lastest suurem osa, kas lööb kiusajat või paneb jooksu. Nähtavasti ei ole õpilastel oskusi teisiti toimida. Ülejäänud klasside õpilased aga teatavad kiusamisest õpetajale, vanematele või ei tehta kiusamisest välja.

Lisaks eelnevalt nimetatule panevad õpilased üksteisele ka halvustavaid hüüdnimesid, erandid oli kool 2 projektiga liitunud (L2) klassis ja kool 1 projektiga mitteliitunud klassis, kus õpilased tunnistasid, et nende klassis ei panda eriti halbu hüüdnimesid ning kui pannakse, siis mänguolukordades ja naljaga. **Eelnevaid kiusamis- ja narrimisolukordi klassides võrreldes selgub, et ei ole võimalik otseselt lahterdada projektiga liitunud ja mitteliitunud õpilaste vastuseid, sest kiusamisolukordi oli vähem pigem kool 2 projektiga liitunud (L2) klassis ja kool 1 projektiga mitteliitunud klassis. Võib järeldada, et antud klassides tegeletakse aktiivsemalt õpilaste sotsiaalsete oskuste arendamisega ning kool 2 (L2) klassis on sellele toeks ka projekti meetoodilised materjalid.**

Põhjusteks, miks lapsed kedagi grupitöösse ei soovi kaasata kattuvad osaliselt näidetega, mida lapsed pidasid kaasõpilaste ebameeldivateks omadusteks: lollitamine, karjumine, solvumine, valetamine ning lapsi häiris ka see, kui keegi grupi liikmetest tahtis pidevalt liider olla, halvustas teiste tööd või ei teinud tööd kaasa. Kuid ka kellegi kõrvaletõrjumine on üks kiusamisvormi. Ka Sharp ja Smith (2004, 16) on rõhutanud, et antud olukorras võivad eelnevalt nimetatud omadused olla kiusamiskäitumisel riskiteguriks, sest kiusamist

saab ka ise esile kutsuda, kui käitatakse kaaslaste meelest ebaeetiliselt. Grupitöödest tõrjumist tuli ette kõikides uuringus osalenud klassides. Tropp ja Saat (2010, 78) on rõhutanud, et I kooliastme õpilased ei soovi kaasata gruppi ebameeldivad kaaslasi või lapsi, kellega ei olda sõbrad. Siinkohal tuleks õpilastes enam vaeva näha sallivuse kujundamisega ning seda ka projektiga liitunud klassides. Võib järeldada, et isegi, kui klassis ei esine palju kiusamist, on tolerantsuse arendamine lastes siiski keeruline, kui neid häirib mõni kaaslaste omadus, mille tõttu grupitöö tegemine on raskendatud. Seejuures on oluline, et õpetaja aitaks lastel grupitööd läbi viia, jälgiks, et üks laps ei lahendaks kogu ülesannet ning ennetaks suuremate konfliktide teket (Kikas, 2010, 24). Sellegi poolest tuleb lapsed panna mõistma, et kõigiga ei peagi suurepärased sõbrad olema, kuid teisi tuleks aktsepteerida ja saada aru sellest, et inimesed ongi erinevad.

Uurimistulemustele tuginedes võib väita, et kõikide klasside lapsed on piisavalt hoolivad ja abivalmid, et lohutada ja aidata neid lapsi, keda on kiusatud, narritud või, kes on haiget saanud ning samuti paluti vabandust, kui oldi ise kogemata või meelega kedagi kiusatud. Vabandust paluvad väga harva kool 2 projektiga mitteliitunud õpilased. Kuid tuleb mainida, et hoolivus on lisaks austusele, julgusele ja sallivusele ka „Kiusamisest vaba kool“ projekti üheks põhiväärtuseks ning ka Sigrit Nigulase (2015) magistritöös selgus, et õpilased mõistsid ja kasutasid hoolivat käitumist rohkem kui sallivust või austust, mida väljendati veidi vähem. Seega võib järeldada, et projektiga mitteliitunud ja liitunud klassi laste käitumises esineb mõningaid erinevusi ning üheks põhjuseks võib olla projektiga liitunud lastele eelnevalt nimetatud väärtuste aktiivsem õpetamine.

Rääkides julgusest, võib tulemuste põhjal öelda, et kõikide klasside õpilased on piisavalt julged, et astuda vahele kiusamisele juhul, kui kiusajad on nende vanused või väiksemad või, kui nad tunnevad tülis osalenuid ning, kui kiusatavaks on nende sõber. Mainiti, et kiusamisele ei sekkuta vahele siis, kui kiusaja on võõras, kui tüli on liiga suur või kui kiusaja on nendest suurem, sest antud juhul tunnistasid lapsed, et nad kardavad siis enda heaolu pärast. Siiski on lapsed piisavalt targad ja ütlesid, et kui nad vahele ei astu, siis teatavad sellest kohe õpetajale. Kuigi lapsed tunnistasid, et ei sekku igasse kiusamissituatsiooni, on oluline see, et neis on piisavalt hoolivust ja julgust, et kellegi kaitseks välja astuda. Kuna lapsed ei suuda lahendada kõiki konflikte, on õpetajal oluline roll olla tülide vahendajaks. Kõikide klasside laste sõnul aitavad õpetajad probleemi lahendada rääkides probleemiga osalejatega, kuid kool 2 projektiga liitunud klassi (L2) õpetaja teeb lisaks ka klassijuhatajatunni, kus arutleb probleemide üle kogu klassiga, mis

kiusamise kontekstis ongi oluline. Nimelt on kiusamisega klassis seotud mingil määral kõik lapsed, sest tegemist on rühmafenomeniga (Kiusamisest vabaks, 2010). **Siinkohal on märgata projektiga liitunud klassi õpetaja teadlikkust seoses koolikiusamisega ning oskust lahendada probleeme, millega on seotud kogu klass.**

Kõikide klasside lastest enamik arvas, et lapsed kiusavad kedagi selleks, et kätte maksta. Samuti arvati, et kiusatakse nalja pärast, igavusest, et olla lahe või erinev, kiusatakse, sest kellelgi on millegi poolest erinev välimus, ollakse kade, tahetakse näidata oma tugevust, tahetakse tähelepanu, kiusatakse nõrkasid, sest neid on lihtne kiusata. Magistritöö teooriaosas on erinevad autorid (Tropp & Saat, 2010) rõhutanud, et I kooliastme õpilastele on omane see, et samastatakse kaaslaste käitumist ja tundeid ning ei mõisteta tunnete tegelikku keerukust. Magistritöö uurimistulemustest on märgata, et üldiselt lapsed ei mõista, mis peitub kiusaja hinges või milline on tema perekondlik taust ning ei oska seda seostada lapse käitumisega koolis. Samas leidis uuringus ka üksikud erandid. Nimelt mainisid kool 2 projektiga liitunud klassi õpilased mitmeid kordi, et kiusamise põhjuseks võib olla ka koduse kasvatus mõju. **Kuna projekti meetodiliste vahendite, täpsemalt teemakaartide seas on ka kaarte, mis hõlmavad peresiseseid situatsioone, võivad lapsed hakata aru saama koduse kasvatus ja koolis toimuva kiusamiskäitumise seostest.**

Kokkuvõtvalt kinnitasid üldiselt projektiga liitunud õpilased, et 1. klassis oli nende arvates rohkem kiusamist ning projektiga mitteliitunud õpilaste arvates on 2. klassis rohkem kiusamist. Mõlemad juhul oli ka erandeid, kes arvasid vastupidist, kuid neid variante nimetati üksikuid kordi. Järelikult on projektil mingi mõju õpilastele olnud.

Lisaks sai õpilastelt uurida projekti meetodiliste vahendite kohta, et teada saada, kui oluline roll on neil õpilaste koolipäevas. Üldiselt selgus, et uuringus osalenud ühe klassi (kool 2, L1) õpetaja kasutas karu siis, kui mõni probleem tekkis, kuid enam seda väga ei kasutata, sest õpilaste sõnul ei ole selleks aega. Osa lapsi ütlesid, et karu on neid aidanud ja temale on hea muret kurta. Samas osa õpilasi mainis, et nii tekib vaid kaisukarusid juurde ning karule ei ole mõtet muresid rääkida, sest ta ei räägi vastu. Ka massaaži tehti laste sõnul 1. klassis palju, kuid enam ei tehta ning põhjuseks mainiti ajapuudust. Siiski leidis palju arvamusi: massaaž meeldib, meeldib siis, kui ei pea ise masseerima, meeldib, kui sõber masseerib ja ei meeldi, kui halb laps masseerib. Enamik lapsi arvas, et tänu massaažile on nad lähedasemaks muutunud ning sõbra leidnud, kuid oli ka arvamusi, et massaaž pole lähedusele kuidagi mõjunud. Teemakaarte on õpilaste hinnangul kasutatud harva, et teha näidendit ning seetõttu ei osatud öelda, kas teemakaardid on neid kuidagi

aidanud. Laste arvates võiks neid rohkem kasutada. Uuringutulemustele tuginedes võib väita, et meetoodilistest materjalidest meeldib lastele kõige rohkem karu ning seejärel teemakaardid. **Olenemata sellest, et projekti meetoodilisi vahendeid klassis eriti ei kasutata, peavad antud klassi lapsed neid siiski meeldivaks ning on neis leidnud ka mõningal määral positiivseid mõjusid.**

Kool 2 projektiga liitunud klassi (L2) õpetaja on projekti vahendite aktiivne kasutaja. Õpetaja kasutab karu palju: tehakse karuringe, kus räägitakse erinevatest teemadest, samuti karu õpetab neile, mis on õige ja mis vale, karule kurdetakse muresid ning mainiti, et karu on teistest erinev: ta on lilla ning siiski neile tähtis. Massaaži tehakse palju ning üldiselt lastele see meeldib. Leidus ka lapsi, kes arvasid samuti, et neile meeldib, kui sõber neid masseerib ning ei meeldi, kui halb laps masseerib, sest siis on valus. Nad tunnistasid, et tänu massaažile on nad lähedasemaks saanud ja üksteist rohkem tundma õppinud. Laste sõnul kasutab õpetaja teemakaarte siis, kui on mingi probleem, kiusamisolukord või vahel ka niisama. Enamik teemakaarte on neil läbi arutletud ning lapsed tunnevad, et pärast seda saavad nad probleemist paremini aru ja teavad, mida nad valesti on teinud. Kõige rohkem meeldib lastele karu, kuid rõhutati, et kõik projekti vahendid on väga head, sest neile meeldib väga see, et lisaks õppimisele saavad nad ka koolis millegi muuga tegeleda. **Antud klassi laste vastustest on võimalik järeldada, et projekti meetoodiliste vahendite aktiivne kasutamine on mõjunud neile positiivselt ning õpetanud neid ka üksteisega rohkem arvestama. Seejuures on selgelt märgata laste teadlikkust selle kohta, kuidas projekt on neid mõjutanud.**

Kool 1 õpilased kasutavad karu ja kurdavad talle muresid. Massaaži olevat õpilased teinud ühe korra ning ei osatud veel väga palju positiivset selle kohta välja tuua. Osa ütlesid, et neile massaaž meeldib, kuid mainiti, et ei meeldi, kui halvad lapsed masseerivad. Õpilased ei osanud öelda, kas massaaž on neid lähedasemaks teinud ning võib järeldada, et põhjuseks on see, et massaažiga pole väga tegeldud. Teemakaarte on samuti kasutatud vaid ühe või paar korda ning mõni laps isegi ei mäletanud neid. Siiski sooviti neid rohkem kasutada. Kõige rohkem meeldib lastele karu.

Kokkuvõtteks saab öelda, et kõige vähem kiusamiskäitumist oli kool 2 projektiga liitunud (L2) klassis ning antud klassis tegeleti kõige aktiivsemalt ka antud projekti meetoodiliste vahendite kasutamisega. Kõige rohkem kiusamist esines kool 2 projektiga mitteliitunud klassis, kus enamiku moodustasid poisid ning klassis puudusid õpilaste sõnul ka kindlalt paikapandud reeglid. Huvitaval kombel oli kool 1 projektiga liitunud klassis ja kool 2

projektiga liitunud klassis (L1) rohkem kiusamist, kui kool 1 projektiga mitteliitunud klassis. Põhjuseks võib olla projekti metoodiliste vahendite väga vähene kasutamine või mittekasutamine ning võimalik, et kool 1 projektiga mitteliitunud klassi õpetaja on tegeleenud kiusamise ennetamisega iseseisvalt.

Seega saab väita, et projekti metoodilised vahendid lastele meeldivad ning need aitavad kiusamisega tegeleda ja kiusamist edaspidi ennetada, kui õpetaja neid aktiivselt koolipäeva integreerib. Kui projekti vahendeid mitte kasutada, on võimalik, et kiusamise tase jääb samaks ning projektiga taotletavad põhiväärtused (austus, hoolivus, julgus, sallivus) ei arene lapses piisaval tasemel.

Magistritöö puuduseks võib pidada töö tulemuste raskesti hallatavust, sest eeldati, et projektiga liitunud klasside õpetajad kasutavad projekti metoodilisi vahendeid ning loodeti saada sarnaseid tulemusi projektiga liitunud klasside vahel. Tulemustest selgus aga vastupidine: kuna ainult ühe projektiga liitunud klassi õpetaja (L2) kasutab aktiivselt projekti metoodilisi vahendeid, siis loodetud positiivsed tulemused teistest projektiga liitunud klassidest jäid saamata ning neid võib peaaegu võrdsustada klassidega, mis projektis ei osalenud. Seetõttu oleks magistritöö autor võinud varasemalt välja selgitada näiteks kolm klassi, kus õpetajad kindlalt projekti metoodilisi vahendeid kasutavad ning võrrelda neid seejärel projektiga mitteliitunud klassidega.

Siiski on tulemused olulised nii kooli personalile, lapsevanematele kui ka MTÜ Lastekaitse Liidule. Kooli ja lapsevanemate jaoks on oluline teada, mis lastel koolis tegelikult toimub ning kuidas sellist käitumist ennetada või lahendada. Samuti on koolil ja lapsevanematel võimalik olla toeks õpetajale, et projekt paremini toimiks. MTÜ Lastekaitse Liidu jaoks on tähtis tagasiside projekti toimimise kohta, et vajadusel projekti paremaks muuta või metoodilisi vahendeid täiendada.

Edasiseks teen ettepaneku keskenduda probleemsete käitumistega õpilastele ja uurida nende muutusi projektiga „Kiusamisest vaba kool“ seotuse ajal ning viia läbi kordusuurimus märkamaks, kas projekt on antud õpilase käitumist võrreldes eelmise korraga parandanud või mitte.

KASUTATUD ALLIKAD

- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*. (2nd ed.). New York: Basic Books.
- Carlson, E. A. (1998). A prospective longitudinal study of attachment disorganization/disorientation. *Child Development*, 69, 1107-1128.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. London: Routledge.
- Creswell, J.W. (2012). *Educational research: planning, conducting and evaluating Quantitative and qualitative research*. Boston: Pearson Education.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Department of Education and Training. (s.a). [2014, märts 10]
<http://www.education.vic.gov.au/about/programs/bullystoppers/Pages/impact.aspx>
- Eesti Vabariigi põhiseadus. (1992). *Riigi Teataja*. [2015, detsember 9]
<https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002>
- Hamre, B.K. & Pianta, R.C. (2006). Student-teacher relationships. In. Kathleen M. Minke, George G. Bear (Eds.). *Children's needs III: Development, prevention, and intervention*. Washington, DC: National Association of School Psychologist, 49-59.
- Hindreus, A. (2011). *Õpetajate hinnangud projektile „Kiusamisest vaba lasteaed“*. [Bakalaureusetöö]. Tallinn: Tallinna Ülikooli Pedagoogilise Seminari alushariduse osakond.
- Juusola, M. (2011). *Tugevaks armastatud lapsed*. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus.
- Kangro, E.-M. (2015). *Programmi „Kiusamisest vabaks!“ pilootetapi tulemusuuring: lõppraport*. Tallinn: Psience OÜ.
- Karu, M., Turk, P., Biin, H. & Suvi, H. (2012). *Lapse õiguste ja vanemluse monitooring: laste küsitlus*. Tallinn: Poliitikauuringuse Keskus Praxis.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2011). *Sotsiaalsus ja sotsiaalsed suhted*. Tallinn: Koolibri.

- Kikas, E. (2010). *Praktilist õpetajale: tähelepanu arendamine*. Rmt. E. Kikas (Toim.). *Õppimine ja õpetamine esimeses ja teises kooliastmes*. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.
- Kiusamisest vabaks! (2010). *“Kiusamisest vabaks!” tulemusuuringu 1. etapp lasteaedades*. [2016, märts 28]
<http://kiusamisestvabaks.ee/uuringu-ja-teadustegevus-vanemale/uuringuraportid>
- Kiusamisest vabaks! (2010). *„Kiusamisest vaba lasteaed ja kool“ projektiga liitunud koolid & lasteaiad*. [2016, märts 24]
<http://kiusamisestvabaks.ee/liitunud-koolid-lasteaiad>
- Kiusamisest vabaks! (2010). *„Kiusamisest vaba lasteaed ja kool“ projekti tutvustus*. [2016, märts 24]
<http://kiusamisestvabaks.ee/meist>
- Kiusamisest vabaks! (2010). *Lastevanemate roll „Kiusamisest vabaks!“ metoodika juures*. [2016, märts 24]
<http://kiusamisestvabaks.ee/viis-nouannet-lapsevanemale>
- Kiusamisest vabaks! (2010). *Metoodika „Kiusamisest vabaks!“* [2016, märts 24]
<http://kiusamisestvabaks.ee/meist/metoodika-kiusamisest-vabaks>
- Kiusamisest vabaks! (2010). *Mis on kiusamine?* [2016, märts 31]
<http://kiusamisestvabaks.ee/meist/mis-on-kiusamine>
- Knudsen, R. K., Lindberg, S. & Kampmann, J. (2009a). *4th report. Children’s understandings and experiences of teasing and bullying*. Roskilde: Centre for Childhood and Youth Research.
- Knudsen, R. K., Lindberg, S. & Kampmann, J. (2009b). *5th report. Experiences of interviewing children in a research context*. Roskilde: Centre for Childhood and Youth Research.
- Käärrik, E. (2013). *E-kursuse „Andmeanalüüs II“ materjalid*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Lepp, T. (2015). *Eelkooliealiste laste arusaam projektist „Kiusamisest vabaks!“*. [Bakalaureusetöö]. Tallinn: Tallinna Ülikooli alushariduse valdkond.
- Lindberg, S., Kampmann, N., Hjort-Madsen, P., Knudsen, R.K. & Kampmann, J. (2009c). *7th report. Views of „Free from Bullying“ and the establishment of and*

- anti-bullying culture*. Roskilde: Centre for Childhood, Youth and Family Life Research.
- Lindberg, S., Lehrmann, K. & Kampmann, J. (2009d). *8th report. Experiences of using the school suitcase and the friendship program „Better Buddies“*. Roskilde: Centre Childhood, Youth and Family Life Research.
- Laherand, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: OÜ Infotrükk.
- Lapse õiguste konventsioon. (1991). *Riigi Teataja*. [2016, märts 22]
<https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>
- Lasteombudsman (s.a.). *Kool kiusamisest vabaks*. [2016, märts 24]
<http://lasteombudsman.ee/koolikiusamine/ennetamine.html>
- Markina, A. & Šahverdov-Žarkovski, B. (2007). *Eesti alaealiste hälbiv käitumine*. Tallinn: Justiitsministeerium.
- Markina, A. & Žarkovski, B. (2014). *Laste hälbiv käitumine Eestis*. Tallinn: Justiitsministeerium.
- New, R.S. & Cochran, M. (Ed.). (2007b). *Early childhood education: an international encyclopedia*. (Kd. 3). London: Praeger.
- Nigulas, S. (2015). *Õpilaste väärtushinnangute kujundamine projekti „Kiusamisest vaba kool“ meetodika näitel*. [Magistritöö]. Tallinn: Tallinna Ülikooli üldhariduse valdkond.
- Olweus, D. (1997). Bully/victim problems in school: facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education*, 4, 495-510.
- Patterson, G.R., DeBaryshe, B. & Ramsey, E. (1989). A developmental perspective on antisocial behaviour. *American Psychologist*, 44, 329-335.
- Paur, T. (2012). *Projekti „Kiusamisest vabaks!“ rakendumine lasteaedades lapsevanemate hinnangute põhjal*. [Bakalaureusetöö]. Tallinn: Tallinna Ülikooli Pedagoogilise Seminari alushariduse osakond.
- Piht, S., Talts, L. & Nigulas, S. (2016). Shaping Estonian primary school pupils' values by using bullying-prevention methods. *Early Child Development and Care*.
<http://dx.doi.org/10.1080/03004430.2015.1137561>

- Poom, K. (2012). Kuidas ennetada kiusamist juba lapseas? *Kuressaare sõnumid*, 22, 4.
[2016, märts 17]
http://www.kuressaare.ee/uus/public/sonumid_1511.pdf
- Riskikäitumise teadlikkuse uuring kolmes sihtrühmas. Uuringu raport.* (2014). Koost. AS Emor. Tallinn: AS Emor.
- Salla, J., Surva, L., Ilves, K., Soo, K. & Reinomägi, A. (2013). Safety of children. Rmt. K. Pöder (toim.). *Laste heaolu*. Tallinn: Statistikaamet, 77 –83.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K. & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: participant roles and their relations to social status within the group. *Agressive behaviour*, 22, 1-15.
- Save the Children Denmark. (s.a.). *Research and background*. [2015, oktoober 14]
<http://www.savethechildren.dk/Research-and-background.aspx?ID=2264>
- Save the Children Denmark. (s.a.). *Vulnerable children in Denmark and Greenland*. [2015, oktoober 15]
http://www.boernpaaflygt.dk/Vulnerable_children_in_Denmark_and_Greenland/Free_of_Bullying.aspx
- SA Kiusamisvaba kool. (2012). *Missioon ja tegevused*. [2016, märts 24]
http://www.kivaprogram.net/estonia/sa_kiusamisvaba_kool/missioon_ja_tegevused
- Sharp, S., Smith, P.K. (2004). *Võitlus koolikiusamisega*. Tartu: El Paradiso OÜ.
- Sirkas, M. (2013). *Projekti “Kiusamisest vabaks!” rakendumine lasteaedades lastevanemate hinnangute põhjal*. [Bakalaureusetöö]. Tallinn: Tallinna Ülikooli alushariduse osakond.
- Smith, P.K., Cowie, H. & Blades, M. (2003). *Laste arengu mõistmine*. Tallinn: TLÜ Kirjastus
- StopBullying. (s.a). [2014, märts 10]
<http://www.stopbullying.gov/at-risk/effects/#bully>
- Sullivan, K., Cleary, M. & Sullivan, G. (2004). *Kiusamine koolis: mis see on ja kuidas sellega toime tulla?* Tartu: AS Atlex.
- The Mary Foundation. (2012). *Free of bullying*. [2016, märts 28]
<http://www.maryfonden.dk/en/free-of-bullying>

- The Mary Foundation. (2012). Free of bullying in other countries. [2016, märts 24]
<http://www.maryfonden.dk/en/freeofbullyinginothercountries>
- TORE. (1996). *Noorteühing TORE*. [2016, märts 24]
<http://www.tore.ee/index.php?id=8>
- TORE. (1996). *Tegevuse taust*. [2016, märts 24]
<http://www.tore.ee/index.php?id=20>
- Treial, K. (2014). *Kiusamisvaba (KiVa) Kool 2013–2014 Eestis*. [Õiguskantsleri ja Lastekaitse Liidu konverents „Kiusamisvaba haridustee“]. [2015, september 21].
- Tropp, K., Saat, H. (2010). Sotsiaalsete oskuste areng lapse üldise arengu kontekstis. Rmt. Rmt. E. Kikas (Toim.). *Õppimine ja õpetamine esimeses ja teises kooliastmes*. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.
- Tärk, S. (2015). *Kiusamise ennetamine ja sotsiaalse pädevuse arendamine I kooliastmes õpetajate hinnangul pilootprojekti „Kiusamisest vabaks!“ näitel*. [Magistritöö]. Tallinn: Tallinna Ülikooli üldhariduse valdkond.
- Vabariigi Valitus. (2011). *Põhikooli riiklik õppekava*. [2016, märts 22]
<https://www.riigiteataja.ee/akt/129082014020>
- Väljamäe, G. (2014). *Programmi „Kiusamisest vaba lasteaed“ rakendamine Pärnu linna lasteaiaõpetajate kogemusel*. [Bakalaureusetöö]. Tallinn: Tallinna Ülikooli eelpedagoogika osakond.
- Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Tartu: Tartu Ülikool. [2016, märts 24]
<http://dspace.ut.ee/handle/10062/36419>

LISA 1. FOOKUSGRUPI INTERVJU KÜSIMUSED

Olen Kristel Viira, Tallinna Ülikooli klassiõpetaja eriala magistrant. Antud fookusgrupi intervjuu läbiviimise eesmärgiks on välja selgitada esimese kooliastme, täpsemalt 2. klassi õpilaste arusaamad ja kogemused seoses kiusamisega ning saada tagasisidet projekti „Kiusamisest vaba kool“ toimimise kohta ühes Rakvere koolis ja ühes Tallinna koolis.

Alustuseks tutvun õpilastega, uurin nende päeva kohta, omavaheliste suhete kohta ning sulandun läbi vestluse fookusgrupi intervjuu teema juurde.

Sissejuhatavad küsimused:

1. Kuidas teie päev on siiani läinud?
2. Mida toredat te veel täna teinud olete?

Õpilaste omavaheline läbisaamine

3. Kas te saate klassis omavahel hästi läbi?
4. Mis teile veel üksteise käitumises ei meeldi?

Laste peresised suhted

5. Koolis teete pidevalt kõike koos, kuid, mida te perega koos teete?
6. Kas te saate vanematega hästi läbi?
7. Kui tihti uurivad teie vanemad, kuidas teil päev möödus?
8. Kui te midagi hästi tegite või midagi saavutasite, kuidas teie vanemad siis käituvad?
9. Kui teil on mõni mure, siis kelle poole te abisaamiseks pöördate?

Laste arusaamad kiusamisest ja narrimisest

10. Mis teie arvates on kiusamine?
11. Mis teie arvates on narrimine?

Laste kogemused seoses kiusamise ja narrimisega

13. Vahel pannakse üksteisele hüüdnimesid või öeldakse midagi, mis võib teist solvata. Kuidas teie klassis sellega lood on? Tooge mõni näide.

14. Kas teie klassis on lapsi, keda ei taheta näiteks grupitöösse kaasata? Miks see nii on?

15. Kas teie klassis on kedagi kiusatud või narritud? Tooge mõni näide.

16. Kas teist on kedagi kiusatud või narritud? Tooge mõni näide.

17. Kuidas te end tundsite, kui teid kiusati? (Küsin juhul, kui vastatakse eelmisele küsimusele jaatavalt)

18. Milliseid klassi reegleid teil on selleks, et omavahel paremini läbi saada?

19. Kui teil tekib klassis omavahel tüli, kuidas siis õpetaja teid aitab?

20. Mis te arvate, kas 1. klassis oli rohkem kiusamist kui 2. klassis?

Laste toimetulek kiusamise ja narrimisega

21. Mida te teete, kui keegi teid kiusab või narrib?

22. Mida te teete, kui näete, et kedagi teist kiusatakse või narritakse?

23. Kas vahel võib olla nii, et te näete, kui kedagi kiusatakse, aga ei tee sellest välja? Rääkige sellest lähemalt.

24. Kas te olete vabandanud teise lapse ees, kui olete teda kogemata või meelega kiusanud? Tuletage meelde, mis siis juhtus.

25. Kui teie klassis on kedagi kiusatud või narritud, kas siis saaks teda kuidagi lohutada? Rääkige, kuidas teie klassis on keegi kaasõpilast lohutanud?

26. Kui teie klassis keegi saab haiget, kuidas teie siis käitute?

Laste arvamused seoses kiusamise ja narrimisega

27. Mis te arvate, miks lapsed kedagi kiusavad või narrivad?

28. Mida see laps võib tunda, keda kiusatakse?

29. Kuidas suhtud inimestesse, kes on teistest millegi poolest erinevad? Rääkige sellest lähemalt.

Projektis osalevate laste arvamused ja kogemused seoses „Kiusamisest vaba kool“ projektiga

30. Kuuldavasti on teil klassis ka kõigi sõber karu. Kuidas ta teid aidanud on?

31. „Kiusamisest vaba kool“ projekti üheks vahendiks on ka massaaž. Mida te arvate üksteise masseerimisest?

32. Kas üksteise masseerimine on teid lähedasemaks teinud? Kuidas?

33. Kui teil on klassis olnud mõni tüli, kas siis õpetaja on kasutanud suuri pildiga kaarte (teemakaardid), mille peal on kujutatud näiteks lapsi ja mõnda kiusamisolukorda?

34. Kuidas on need kaardid teile abiks olnud?

35. Me rääkisime karust, massaažist ja teemakaartidest. Mis teile neist kõige rohkem meeldib?

LISA 2. FOOKUSGRUPI INTERVJUU NÄIDIS

Fookusgrupi intervjuu näidises on õpilaste nimed muudetud.

1. Kuidas teie päev on siiani läinud?

Kõik: „*Hästi!*“

2. Mida toredat te veel täna teinud olete?

Keiu: „*Matemaatika ülesandeid lahendanud.*“

Teele: „*Saime „5“.*“

3. Kas te saate klassis omavahel hästi läbi?

Kõik: „*Jaa.*“

4. Mis teile veel üksteise käitumises ei meeldi?

Keiu: „*Poisid möllavad ja kaklevad klassis vahetundide ajal.*“

Karolin: „*Mulle ei meeldi, kui osa kiusavad.*“

Intervjueerija: „*Kas palju kiusatakse klassis?*“

Paula: „*Ei kiusata palju. Mulle ei meeldi see, et mu klassiõde Kikuks kutsutakse ja mind kutsutakse ka kuidagi eesnime järgi.*“

Laste peresised suhted

5. Koolis teete pidevalt kõike koos, kuid, mida te perega koos teete?

Teele: „*Me teeme palju asju. Mulle ei jää meelde kõik. Näiteks mängime lauamänge, käime koos söömas.*“

Paula: „*Me vaatame õhtuti telekat ja mu ema aitab mul õppida.*“

Karolin: „*Mulle meeldib kodus olla perega. Igaüks teeb oma asju.*“

6. Kas te saate vanematega hästi läbi?

Kõik: „*Jaa.*“

7. Kui tihti uurivad teie vanemad, kuidas teil päev möödus?

Karolin: „*Iga päev.*“

Paula: „*Mitte iga päev, aga mu ema vahel küsib, et mis me koolis tegime.*“

Keiu: „*Mul küsib iga päev. Aga suvel ei küsita. Ainult kooli ajal.*“

8. Kui te midagi hästi tegite või midagi saavutasite, kuidas teie vanemad siis käituvad?

Karolin: „*Kiidavad, ütlevad: „Tubli!”*“

Paula: „*Minu ema mängib minuga siis kabet.*“

Eliisbeth: „*Kui ma olin tubli, siis ema ja isa teevad mulle kalli.*“

9. Kui teil on mõni mure, siis kelle poole ta abisaamiseks pöördate?

Karolin: „*Vanemate.*“

Paula: „*Õpetajate poole ka, kui on koolis ja siis ema poole ka.*“

Teele: „*Kui koolis, siis õpetaja. Ja õpetaja pöördub ema poole.*“

Paula: „*Kui mul on mure ja mul pole kedagi kodus, siis pöördub suure venna poole.*“

Laste arusaamad kiusamisest ja narrimisest

10. Mis teie arvates on kiusamine?

Teele: „*See on selline asi, et kellelegi ei meeldi, et seda tehakse, aga siis ikka tehakse edasi.*“

Karolin: „*See, kui pidevalt narritakse.*“

Eliisbeth: „*Kui nt keegi pidevalt lööb.*“

Paula: „*Kui kutsutakse selliste nimedega, et teine laps läheb koolist ära selle pärast.*“

11. Mis teie arvates on narrimine?

Paula: „*See, kui hüütakse või narritakse, et sa oled nii paks või sa oled nagu koerakont, nii kõhn.*“

Teele: „*Või nagu Kikuks hüütakse.*“

Laste kogemused seoses kiusamise ja narrimisega

13. Vahel pannakse üksteisele hüüdnimesid või öeldakse midagi, mis võib teist solvata. Kuidas teie klassis sellega lood on? Tooge mõni näide.

Paula: „Klassiõel Kiku. Aga mitte väga ei ole. Aga on öeldud halbu asju, nt mu klassiõele öeldi, et ta on rase. Ta oli sööklas ja siis talle öeldi, et ta on rase, mu klassivend ütles ja tüdruk solvus.“

14. Kas teie klassis on lapsi, keda ei taheta näiteks grupitöösse kaasata? Miks see nii on?

Kõik: „Mhm.“

Paula: „Vahest on. Ma ei tea, sellepärast, et mõni võib olla nagu..“

Karolin: „Erinev teistest.“

Teele: „Näiteks solvub kergesti, et kui üks asi ei meeldi, siis kohe vihastab.“

Paula: „Või, kui midagi teed ja nad nagu ei reageeri sellele, siis ta võib vihaseks saada ja siis ta ei taha suga koos enam töötada.“

Eliisbeth: „On jah. See, mis öeldi juba.“

Paula: „Grupitöös on Taneliga nii, et kui tema midagi tahab öelda ja teine ütleb hoopis tema asemel, siis ta vihastab ja pöörab selja ja siis ta on läinud kraanikausi alla läinud.“

Eliisbeth: „Vahest läheb ta laua alla.“

15. Kas teie klassis on kedagi kiusatud või narritud? Tooge mõni näide.

Teele: „No mind on niimoodi, et klassis saadavad poisid, et nad armastavad mind ja nii oli kogu aeg. Telefoni saadavad. Ennem häiris, aga nüüd ei ole enam seda.“

Paula: „Mind on kutsutud „paks tädi“. See oli vist 1. klassis, aga no õnneks see oli selline klassivend, kes viskab kogu aeg nalja, aga see oli tal kogemata ja ühe korra ja ma andestasin talle.“

Paula: „Telefonide kaudu ongi kõige rohkem. Et teistele inimestele saadetakse neid roppusid ja igasugu imelikke asju.“

Karolin: „Mhm.“

Paula: „Poisid saadavad tüdrukutele. Mu ema ütles, et poisid ongi väiksemana rumalamad kui tüdrukud.“

16. Kas teist on kedagi kiusatud või narritud? Tooge mõni näide.

Paula: „Mind on kutsunud veel üks poiss, ma ei tea, kas ta käib 3ndas või 4ndas, igatahes ta kutsus mind paksuks. Ja siis ta kogu aeg, kui must mööda läheb, siis ta ehmatab või teeb selja taga krooksu hästi kõvasti.“

Karolin: „Üks poiss on mulle nii teinud, et kui mul kips oli, siis ütles mulle „kipsitädi“.“

Paula: „Mulle öeldi ka nii hästi tihti ja siis ma ütlesin talle „kipsionu“ ja siis kui hakkas norima, siis ütlesin talle, et: „Ma virutan sulle ükspäev oma kipsiga!“ Ta ei lõpetanud, ta ikka veel norib mind.“ (naerab)

17. Kuidas te end tundsite, kui teid kiusati? (Küsin juhul, kui vastatakse eelmisele küsimusele jaatavalt)

Teele, Karolin, Keiu, Eliisbeth: „Halvasti.“

Paula: „Ma ei tee välja, sest kui ma hakkas ise teda lööma või narrima, siis on veel hullem. Ja, kui ma ütlen, et tema on süüdi, siis tema võib öelda, et mina olen hoopis süüdi ja siis me saame mõlemad märkuse.“

Keiu: „Sina oled siis süüdi.“

Eliisbeth: „Mina vahest teen niimoodi, et kui keegi mind narrib, ma ei tee üldsegi välja.“

18. Milliseid klassi reegleid teil on selleks, et omavahel paremini läbi saada?

Karolin: „Et ei kiusa, ei narri ega ei löö.“

Paula: „Poisid on need, kes väga kinni ei pea, sest nad on ulakamad ja nad ei te kõike mida sina ütled või tahad.“

Teele: „Tüdrukud on korralikud.“

19. Kui teil tekib klassis omavahel tüli, kuidas siis õpetaja teid aitab?

Paula: „Õpetaja teeb klassijuhatajatundi mingi 5-15 minutit. Räägib meiega.“

20. Mis te arvate, kas 1. klassis oli rohkem kiusamist kui 2.klassis?

Paula: „2. klassis, sest 1. klassis nad ei teadnud ka veel eriti, mis see kiusamine on. Ses mõttes, et poisid on suuremaks saanud ja nad teavad juba asju, mida öelda võiks.“

Laste toimetulek kiusamise ja narrimisega

21. Mida te teete, kui keegi teid kiusab või narrib?

Paula: „Noo, ma teen välja küll, aga ma ütlen talle, et: „Ära tee, mulle ei meeldi see ja ma võin ära öelda!“ Ja siis ta lõpetab äkki ära. Vahest on nii olnud, et ta lõpetab ära.“

Keiu: „Alguses ei pea õpetajale ütlema. Ütled, et: „Lõpeta ära!“ Ja kui veel tuleb selliseid asju, siis ütlen õpetajale ära.“

Eliisbeth: „*Ma ei tee sest väga välja. Ma lihtsalt ütlen, et: „Lõpeta!”*““

Paula: „*Kui mu sõber ütles mulle, et ma olen kaebupunn, siis ma ütlesin, et ma kaitsen ennast, ma ütlen oma emale ära. See pole kaebamine, sest mina tahan ennast kaitsta.*“

22. Mida te teete, kui näete, et kedagi teist kiusatakse või narritakse?

Karolin: „*Kaitseme ja astume välja tema eest.*“

Keiu: „*Tanelit on narritud ja siis ma ütlen oma klassivendadele, et: „Lõpetage ära, mõtle, kui teile niimoodi tehtakse!”*““

Eliisbeth: „*Tanel on mu pinginaabrile sellist asja teinud, et Tanel oli nii vihane, et ta lõi mu pinginaabrile, Emiliale, mänguasjaga pähe.*“

23. Kas vahel võib olla nii, et te näete, kui kedagi kiusatakse, aga ei tee sellest välja? Rääkige sellest lähemalt.

Karolin: „*Mkm.*“

Paula: „*Kui ta on su sõber, siis sa nii ei teeks. See on sõbra aitamine ja, kui sõbral on abi vaja, siis sa pead teda ikkagi aitama.*“

Teele: „*Kui suuremad kiusavad, siis ma kutsuks õpetaja, sest ma ei julge ise vahele minna sellele.*“

Paula: „*Aga mu sõber. Kui mind kutsuti, mingi poiss, kui ma läksin ära, mul oli jope seljas, tundus, et ma olen hästi paks ja siis mingi poiss kutsus mind pelmeeniks ja siis mu sõber ütles, et ära tee, sa oled ise ka paks ja sulle võib ka nii öelda, et ma võin sulle ka nii öelda ükspäev.*“

24. Kas te olete vabandanud teise lapse ees, kui olete teda kogemata või meelega kiusanud? Tuletage meelde, mis siis juhtus.

Kõik: „*Jaa.*“

Paula: „*Mul on üks sõber, kes on võib-olla natuke sarnane Taneliga, aga ta on nagu natuke rahulikum. Tal on nii, et kui ma taga mängin, siis ta mängib tihti telefonis ja ma läksin tema juurde, kui koolivaheaeg oli, ma läksin tema juurde tuppa ja tema mängis telefonis. Kell oli mingi 3 ja siis ma rääkisin taga, aga ta hakkas jälle telefonis mängima, siis ta ei kuulnud mind ja siis ma ütlesin talle veel 2 korda ja siis karjusin talle ja siis ta ütles karjudes vastu: „Mida sa tahad?” Siis ma ütlesin: „Ma lähen praegu ära, sest ma ei*

taha, et sa siin telefonis mängid. Ma tulin sellepärast siia, et koolivaheaeg on ja ma ei taha enda aega raisata. ““

25. Kui teie klassis on kedagi kiusatud või narritud, kas siis saaks teda kuidagi lohutada? Rääkige, kuidas teie klassis on keegi kaasõpilast lohutanud?

Kõik: „*Jaa.*“

Eliisbeth: „*Niimoodi, et..mul läks meelest.*“

Paula: „*Kui mu klassiõdesid või –vendi on kuidagi solvatud, siis ma ütlen talle, et ära pane tähele ja sina oled neist targem ja ära sina kutsu niimoodi teisi, sina tead õigemini, mida teha, kui keegi kedagi narrib või sind hakatakse narrima, et parem ära pane tähele.*“

Teele: „*Õeldakse, et pole midagi ja ära muretse.*“

26. Kui teie klassis keegi saab haiget, kuidas teie siis käitute?

Karolin: „*Aitame arsti juurde.*“

Laste arvamused seoses kiusamise ja narrimisega

27. Mis te arvate, miks lapsed kedagi kiusavad või narrivad?

Karolin: „*Näiteks välimuse pärast. Et kõik lapsed ei ole üldse sellised nagu nad välja näevad. Näiteks Pilleriin on väga tore, aga tal on üks haigus.*“

Paula: „*Mul on kilpnäärme alatalitus ja mind on sellepärast kutsutud ka halvasti, aga ma arvan, et kui inimest halvasti kutsutakse, et see ongi sellepärast, et on nagu kehakaalu või selle poolest. Et see inimene võib väga tore olla ja ta käitumine võib eeskujulik olla, aga ta on lihtsalt teistsuguse välimusega. Tal võib-olla pole teist silma, äkki tal on silmalapp või prillid või midagi sellist ees ja siis teda on niimoodi narritud, et sul pole silma või midagi sellist, aga see inimene võib olla tegelikult väga tore. See, kes narrib on ise imelik lihtsalt.*“

28. Mida see laps võib tunda, keda kiusatakse?

Eliisbeth: „*Halvasti.*“

29. Kuidas suhtud inimestesse, kes on teistest millegi poolest erinevad? Rääkige sellest lähemalt.

Paula: „*Mina parem ei narriks, sest teine inimene tunneb ennast halvasti, kui mina võin ennast hästi tunda. Ma saan aru, et võib-olla on mõni selline päev, kui sa vihastad kõigi*

peale, kes siin maailmas elavad, aga sa pead arvestama teiste eluga, sest teised võivad ennast veel halvemini tunda kui sina.“

Karolin: *„Hästi.*“

Teele: *„Hästi.*“

Paula: *„Isegi, kui on naaber ja sa ei tunne teda ja näiteks hommikuti ta ei ütle sulle tere, aga viisakas oleks ikka talle tere öelda ja isegi, kui ta on paksem või ülikõhn, sa pead talle ikkagi tere ütleva. Ta on naaber, sa pead viisakas olema, sa pead uhkust tundma, et sul on naaber ja kui on halb aeg, siis ta saab sind aidata. Näiteks, kui mul pole ema kodus ja mul pole telefoni ega võtmeid, ma võin minna tema (naabri) ukse taha ja koputada, et ta võib mind sisse lasta ja ma ei pea seal külmas olema.*“

Projektis osalevate laste arvamused ja kogemused seoses „Kiusamisest vaba kool“ projektiga

30. Kuuldavasti on teil klassis ka kõigi sõber karu. Kuidas ta teid aidanud on?

Keiu: *„Õpetab meile igasuguseid asju.*“

Paula: *„Me teeme ringi ja räägime ja karuga seoses ka. Me teeme ringid ja räägime oma elust ja räägime teiste elust ja mida me tunneme ja sallivusest ja...“*

Karolin: *„Hoolivusest.*“

31. „Kiusamisest vaba kool“ projekti üheks vahendiks on ka massaaž. Mida te arvate üksteise masseerimisest?

Eliisbeth: *„Hästi.*“

Keiu: *„Mõnus tunne on.*“

Teele: *„Meeldib.*“

Paula: *„See on nagu mingi lõõgastus.*“

32. Kas üksteise masseerimine on teid lähedasemaks teinud? Kuidas?

Paula: *„Ma arvan, et kui me saime need 1. klassis sõbrapäeval, siis meie õpetaja on väga hea olnud ja ta sai kõige parema õpetaja diplomi. Tema on hea olnud ja ta pole eriti riielnud ja ta tõi meile karud ja ta on selles mõttes hästi hea õpetaja, heastüdamlik, töökas ja salliv ja hooliv. Massaaži teeme äkki 2 päeva nädalas.*“

Karolin: *„Lähedasemaks on muutnud.*“

33. Kui teil on klassis olnud mõni tüli, kas siis õpetaja on kasutanud suuri pildiga kaarte (teemakaardid), mille peal on kujutatud näiteks lapsi ja mõnda kiusamisolukorda?

Keiu: „Siis, kui probleem on.“

Paula: „Vahel saavad need otsa ja siis meil pole midagi teha. Aga ma mõnda olen näinud, mida me pole läbi teinud, aga ma arvan, et õpetaja äkki ei taha kõike näidata, võib-olla on mõni sarnane nagu sinu juhtumiga, et äkki see laps tunneb end halvasti, kui õpetaja seda kaarti näitab.“

34. Kuidas on need kaardid teile abiks olnud?

Karolin: „Näiteks me istume ringi ja siis õpetaja võtab ühe kaardi ja siis näitab meile seda ja me räägime, mida me seal peal näeme.“

Keiu: „Jaa. Kui mingi kiusamine on olnud, siis õpetaja näitab neid ja siis me saame aru, mis oleme valesti teinud.“

35. Me rääkisime karust, massaažist ja teemakaartidest. Mis teile neist kõige rohkem meeldib?

Karolin: „Massaaž.“

Eliisbeth: „Massaaž.“

Keiu: „Need karud, sest need on nii armsad.“

Teele: „Karud ja kõik muu ka.“

Paula: „Need karud ja mulle meeldivad need kaardid ja massaaž ja ringid meeldivad eriti. Mulle meeldib see, kui me räägime. Ja näiteks mõtleme mingi luuletuse, et nt: Printsess elas lossis... ja siis igaüks saab ühe lause juurde mõelda. Hästi tore on. Et me saame ka lisaks õppimisele nagu...“

Karolin: „Mängida.“